

TC.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBU İSHAK ES-SA'LEBÎ VE EL-KEŞF VE'L BEYAN
ADLI TEFSİRİNDEKİ METODU**

HAZIRLAYAN
Emrullah ÜLGEN

DANIŞMAN
Doç.Dr. Mesut ERDAL

DİYARBAKIR
2006

ÖNSÖZ

Allah'ın kelam sıfatının tecellisi olan Kur'an, asırlar boyunca birçok alimin ilgisini çekmiş ve bu alimlerin fikri ve ruhi hayatlarında derin tesirler oluşturmuştur. Birçok alim meslek ve meşrelerinde, düşünce ve eylemlerinde, yaşam tarzlarını oluşturmada Kur'an'ı referans almışlardır. Kur'ân asrımızda hala hayat felsefemizin yönünü tayin ediyor, düşünce ufkumuzda geniş açılımlar sağlıyor, toplumsal sorunlara reçeteler sunuyor ise bunda âlimlerin takdire şayan büyük katkıları olmuştur. Bu âlimlerin oluşturdukları sağlam yöntem ve tekniklerle Kur'an'ın doğru anlaşılması, yorumlanması ve sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılmasında çok büyük emekleri olmuştur.

Sa'lebi'nin El-Keşf ve'l-Beyan isimli tefsiri birçok kaynakta referans gösterilmesine rağmen ülkemizde bu eserle ilgili kapsamlı ve yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Bunun en önemli nedeni muhtemelen İsrailiyat ve mevzu haberler konusunda müfessir Sa'lebî'nin yeterli titizliği göstermemesidir.

Ebu İshak es'Sa'lebî (ö:427/1035), rivayet metodunu esas alarak yazdığı el-Keşf ve'l-Beyan tefsirinde Fıkıh, Hadis, dilbilgisi, kıraat vecihleri, sebep-i nüzul ve kıssalar gibi bir müfessir için gerekli olan ilimlerden istifade etmek suretiyle ayetleri birçok cihetten tefsir etmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ebu İshak es'Sa'lebî'nin hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi vermeye çalıştık. Birinci bölümde el-Keşf ve'l-Beyan tefsirini rivayet metodu açısından, ikinci bölümde ise dirayet metodu açısından ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalıştık.

Suat Yıldırım'ın “ Kur'an-ı Kerim ve Meali” adlı eserini esas alarak ayetlerin mealini vermeye çalıştık.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bilgi ve deneyimleriyle bizleri aydınlatan ve her türlü desteği sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Mesut Erdal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Emrullah ÜLGEN
DİYARBAKIR-2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	VI

GİRİŞ

EBU İSHAK ES-SA'LEBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMİ ŞAHSİYETİ

A-HAYATI.....	2
B-ESERLERİ.....	2
1-Arâisü'l-mecâlis.....	2
2-El-Keşf ve'l-beyan.....	5
C-İLMİ ŞAHSİYETİ.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYET YÖNÜNDEN EL-KEŞF VE'L-BEYAN TEFSİRİ.....	12-60
I- KUR'AN'IN KUR'AN İLE TEFSİRİ	12
A- Bir ayetin manasının başka bir ayetle tefsiri.....	13
B- Bir ayetin anlamca benzer diğer bir ayetle teyidi.....	17
C- Tercih edilen görüşün ayetlerle teyit edilmesi.....	19
D-Ayetlerde geçen kelimelerin luğat anlamının yine ayetlerle izah edilmesi.....	20
E- Ayetlerdeki gramer ile ilgili inceliklerin yine ayetlerle izah edilmesi.....	22
II- KUR'AN'IN SÜNNET İLE TEFSİRİ	25
A- Ayetlerde kastedilen mananın sünnet ile izah edilmesi.....	26
B- Ayetlerin nüzul sebebi açısından sünnetle izahı.....	31
C- Ayetlerin fihri yönlerinin sünnetle izahı.....	33

D- Ayetlerde geçen kelimelerin luğavi yönünün hadislerle izahı	34
III- KUR'AN'IN SAHABE SÖZLERİYLE TEFSİRİ.....	35
IV- KUR'AN'IN TABİÛN SÖZLERİYLE TEFSİRİ.....	38
V - SEBEB-İ NÜZUL AÇISINDAN EL-KEŞF VE'L -BEYAN.....	41
A- Ayetin nüzul sebebini bizzat kendisin nakletmesi.....	42
B- Bir ayetin nüzulüne sebep olan şahıslar hakkındaki farklı görüşleri zikretmesi.....	44
C- Ayetin nüzul sebebi ile ilgili müfessirlerin farklı görüşlerini zikretmesi.....	48
D- Bir ayetin nüzulüne sebep olan vakalar hakkındaki müfessirlerin ihtilaflarını zikretmesi.....	50
E- Bir ayetin nüzul yeri ve zamanı hakkındaki rivayetleri aktarması.....	51
VI-KIRAÂT İLMİ AÇISINDAN EL-KEŞF VE'L- BEYAN.....	50
A- Kıraât farklılıklarını ayetle delillendirmesi.....	51
B- Kıraât farklılıklarının hadisle delillendirmesi.....	52
C- Kıraât farklılıklarına sadece işaretle iktifa etmesi.....	52
D- Kıraat farklılıklarının ayetin manasında meydana getirdiği değişikliklere işaret etmesi.....	53
E- Kıraâtları misallerle izah etmesi.....	54
F- Ayetlerin irabını kıraâtlere dayanarak izah etmesi.....	54
G- Kıraât farklılıklarından neşet eden fıkhi ihtilafları beyan etmesi.....	55
H- Farklı kıraatleri zikrettikten sonra bir değerlendirmede bulunması.....	56
VII- HADİS İLMİ AÇISINDAN EL-KEŞF VE'L-BEYAN	57

İKİNCİ BÖLÜM

DİRAYET YÖNÜNDEN EI- KEŞF VE'L- BEYAN TEFSİRİ.....	60-89
I-FIKIH İLMİNDEKİ YERİ.....	60
A-Fıkhî bir mevzuda mezhep imamlarının ve alimlerin görüşüne yer vererek ayetleri izah etmesi.....	60
B-Fıkhî hüküm ihtiva eden bir ayeti âlimlerin ve mezhep imamlarının görüşlerine yer vermeden bizzat kendisinin tefsir etmesi.....	63
C-Fıkhî bir mevzu ile ilgili görüşleri zikrettikten sonra bir tercihte bulunması.....	64
II-KELÂM İLMİNDEKİ YERİ.....	65
A- Kelâmî mezheplerin görüşlerine yer vererek onları reddetmesi.....	66
B- Kelâmî mezheplerin görüşlerini isim vermeden zikrettikten sonra onları tenkit etmesi.....	67
C-Kelami görüşleri zikrettikten sonra “bizce” ifadesiyle görüş beyan etmesi.....	69
D-Kelami mezheplerin görüşlerini aktardıktan sonra Ehl-i Sünnet’in görüşünü delillerle beyan etmesi.....	70
E-Kelami mevzular ile ilgili olarak, ayetleri tefsir ederken sadece kısa ifadelerle yetinmesi.....	71
III- GRAMER İLMİNDEKİ YERİ.....	72
A- Ayetlerde geçen kelimelerin luğavi yönünü izah etmesi.....	72
1-Kelimeleri Cümlede Kullanması.....	72
2-Ayet-i kerimeye istinaden kelimelerin anlamını izah etmesi.....	72
3-Hadislere dayanarak kelimelerin anlamını izah etmesi.....	73
4-Şiire dayanarak kelimelerin anlamını izah etmesi.....	73
5-Dilbilimcilerin görüşüne dayanarak kelimeleri izah etmesi.....	74
B-Ayetlerde geçen kelimelerin sarf yapısı ile ilgili izahlarda bulunması.....	74

C-Ayetlerde geçen kelimelerin nahvi özelliklerini izah etmesi	75
1-Kelime ya da terkiplerin ayet içindeki fonksiyonlarına işaret etmesi.....	75
a- Mübteda -Haber.....	75
b-Takdim-Tehir.....	75
c- Bedel.....	76
d-Temyiz.....	77
e- Hal.....	77
f- Te'kid.....	78
g- Âtîf.....	78
h- İstisnâ.....	79
ı- İstifhâm.....	80
i- Taktîr.....	80
j- Hazf.....	81
k- Zâid harfler.....	81
l- İzmar.....	82
m-Zarf.....	82
2- Kelimelerin îrabını beyan etmesi.....	82
a- Lâfzen müreb olanlar	82
b- Mahallen müreb olanlar.....	84
3-Ayette geçen bazı harf ve edatların fonksiyonlarına işaret etmesi.....	85
IV-el-HURUFİ'L-MUKATAA.....	87
V-ŞİİRLE İSTİŞHÂD.....	88
A-Bir kelimenin anlamını şiirle delillendirmesi.....	88
B-Ayetin tevili ile ilgili olarak şiirleri delil getirmesi.....	88
C-Kırâat farklılıklarını şiirle istişhad etmesi.....	89
VI-KISSALAR VE İSRAİLİYAT.....	89
SONUÇ.....	94
BİBLİYOGRAFYA.....	95

KISALTMALAR

age. : Adı Geçen Eser

Ans. : Ansiklopedi

AÜİFV: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

b. : İbn

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviri

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı

h. : Hicri

MÜİFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

m. : Miladi

mad. : Maddesi

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı

Neş. : Neşriyat

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

Trs. : Tarihsiz

Vb. : Ve Benzeri

Vs. : Vesaire

Yay. : Yayınları

ÖZET

Ebu İshak es-Sa'lebî (ö:427-1035), el-Keşf ve'l-Beyan adlı tefsiriyle Tefsir İlminde önemli bir konuma sahiptir. El-Keşf ve'l-Beyan Tefsiri'nin en önemli özelliği rivayet metoduyla yazılmış olmasıdır. Sa'lebî, rivayet metoduyla yazdığı bu tefsirinde senedleri el-Keşf ve'l-Beyan'ın mukaddimesinde zikrettiğinden dolayı ayetleri izah ederken ayrıca zikretmez.

Tefsirinde, ayetlerin fıkhi, luğavi ve nahvi yönleri ile ilgili oldukça geniş bilgi veren Ebu İshak es-Sa'lebî, bu tutumundan dolayı eserini neredeyse rivayet tefsiri olmaktan çıkarmıştır.

Hicri ilk dört asrın tefsir literatürünü ve tefsir faaliyetlerini tanıtmaya bakımından önemli bir yeri olan Sa'lebî, el- Keşf ve'l-beyan adlı tefsirinin mukaddimesinde istifa ettiğ i kitapların isimlerini vermiştir. Bu isimlerden, müellifin tefsir ilmiyle ilgili birçok kitabı incelediğ i anlaşılmaktadır.

Ebu İshak es-Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyan adlı tefsiriyle kendisinden sonraki müfessirlerin müracaat kaynağ ı olmuştur. Bu nedenle kendisinden önceki dönemlerde mevcut kaynakları sonraki müfessirlere ulaştırmada köprü vazifesi yapması açısından önemli bir konuma sahiptir.

Kıssalar ile ilgili ayetlerin tefsirine ehemmiyet vermekle beraber bu konularla ilgili zayıf ve uydurma birçok rivayeti tefsirine almıştır.

ABSTRACT

Ebu İshak es-Sa'lebî (d:427-1035) has an important position in the science of Tafsir by his Tafsir called el-Keşf ve'l-Beyan. The most important speciality of el-Keşf ve'l-Beyan is in that it was written in hearsay method. As Sa'lebî had mentioned about the extraction in his tafsir written in hearsay method in the introduction of el-Keşf ve'l-beyan, he had not mentioned about them again while explaining the ayâts.

The fıkıh and nahiv aspects of ayâts, the differences in kıraât the grammar aspects of the words are based on the hearsay base. Having given a lot of information about these topics, his work was almost out of hearsay tafsir.

Sa'lebî has an important role because he introduced the Tafsir literature and activities of Tafsir in the first four hicri ages and he gave the bibliography of the books he had taken advantage of in his introduction of el-Keşf ve'l-beyan. From this bibliography, it has been understood that the author had looked through a lot of books related to the science of Tafsir.

Sa'lebî's Tafsir has an important position because it is a bridge to carry the available sources before his age to the authors of tafsir.

With his tafsir called Ebu'l-İshak es'Sa'lebî el- keşf ve'l-beyan he became for him a source of reference for the authors of tafsirs after him.

Although he had paid attention to the Tafsir of the anecdotes and related ayâts, he had made the same mistake as many other authors of tafsir about İsrailiyât. He received a lot of İsrailî news in this work.

GİRİŞ

EBU İSHAK ES-SA'LEBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ
VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A- HAYATI

Ebu İshak Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî, Sa'lebî veya Seâ'libî nisbetiyle meşhur olmuştur. Sa'lebî, tilki derilerini dövmekle meşgul olan sanatkârlara verilen bir lakaptır. Bu da Sa'lebî'nin muhtemelen bu sanatla meşgul olduğuna işaret etmektedir.¹

Ebu İshak Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda kayıtlı bir bilgi olmamakla beraber,² Horasan bölgesinin Nisabur şehrinde dünyaya gelmiştir ve bu şehre nispetle de Nisaburî ismiyle anılmıştır. Salebi h. 427 (m.1035) tarihinde vefat etmiştir.³

B-ESERLERİ

1-Arâisü'l-mecâlis

Eserin matbu nüshaları “*Kıyasü'l-Enbiyâ el-müsemmâ Arâisü'l-mecâlis*” başlığını taşımaktadır. Sa'lebî bu eserini el-Keşf ve'l-beyan tefsirindeki peygamberlerle ilgili bölümleri genişletmek ve ilaveler yapmak suretiyle meydana getirmiştir. Ancak peygamberler ve kavimlerle ilgili haberleri aktarırken, çoğu zaman doğru olanla efsane ve hurafeleri birbirine karıştırmış, mevzu hadisler ve aslı olmayan kıssalar da nakletmiştir. İsrailiyat'ın çokluğuyla meşhur olan tefsirindeki bilgilerinin çoğunu bu eserine almıştır. Bu eserinde kıssa uyduranların (kussas) mübalağalarından uzak kalmasına rağmen Kâ'bu'l-Ahbar, Vehb b. Münebbih gibi İsrâiliyat rivayetleriyle tanınan kişilerin nakillerine yer vermiştir. Kitab-ı Mukaddes ve onun dışındaki kaynaklarda mevcut bazı bilgileri de aktarmıştır. Mesela, arzın yaratılışı⁴, Hz. Âdem'in boyu⁵, Hz.Yûsuf⁶ ile ilgili kıssalardaki bilgilerin çoğu, Hulefây'ı-Râşidin'in Ashâb-ı Kehf ile görüşmesi⁷, Hârut ve Mârut

¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tabakatü'l-müfessirin*, Bilmen Yayınevi, İstanbul,1973, I/40.

² Sabunî, Muhammed Ali, *Et-Tibyan fi ulumi'l-Kur'an*, Mısır, 1980, s.43.

³ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *Et-Tefsir ve'l- müfessirin*, Daru'l-Kutubi'l-Hadise, Beyrut,1976, I/227.; İbnu Hallikan, el-Kadi Ahmed, *Vefeyatu'l –a 'yan ve enbau ebnaî ehl-i zaman*, Beyrut,1978, I/80 ; ibn-i Kesir, İmadu'd-din Ebu'l- Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve 'n- nihaye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994, XII/124.; ed-Davudî, Hafız Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakatü'l-müfessirin*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut,2002,s.24; Katib Çelebi, Mustafa b. Abdillan Hacı Halife, *Keşfu 'z-zünûn*, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, II/1142.

⁴ Sa'lebî, İbn İshak Ahmed b. Muhammed İbrahim, *Arâisü 'l-mecâlis*, Matbaatü'l –Atıf, Mısır, trs, s.3.

⁵ Sa'lebî, *age*, s.3.

⁶ Sa'lebî, *age*, s.64.

⁷ Sa'lebî, *age*, s.139.

kıssasındaki rivayetler⁸ güvenilir kaynaklara dayanmamaktadır. Arâisü'l-mecâlis bu kusurlarına rağmen büyük bir şöhret kazanmıştır. Eser, “meclis”- “bab” düzeni içinde yazılmıştır. Kitapta otuz iki meclis vardır. Yazar bazı başlıklar için “fasıl” başlığını da kullanmıştır. Meclisler ve fasıllar, gökler, yer ve içindekilerin yaratılması, Hz. Âdem’den Ashâbü'l-Fîl’e kadar geçen bütün peygamber ve velilerin hayatları gibi konuları ihtiva eden yüzden fazla baktan oluşmaktadır.⁹

Sa’lebî eserinin baş kısımlarında hikmet¹⁰, kâinatın yaratılışı ve mahiyeti, yer ve gökler arasındaki mesafe ve zaman hakkında¹¹, Ka’bu’l-Ahbâr (ö:35/655), Abdullah b. Amr (ö: 68/687), Vehb b. Münebbih (ö:110/728), ve Ehl-i Kitaptan rivayetler kaydetmiştir. Örneğin; göklerin yaratılışı hakkındaki ayetleri¹² delil getirmek suretiyle şu açıklamalarda bulunmuştur: “Nakledilen meşhur haberlere göre Allah, (c.c) göklerin ve yerin yaratılışını irade ettiği zaman ilk önce bir cevher yarattı. Sonra cevher, Allah’ın (c.c) kudretiyle suya dönüştü. Su ise kaynadıktan sonra buharlaştı. Buharın üzerinde ise köpük oluştu ve dumanlar yükseldi. Allah (c.c) köpükten arzı, dumandan ise göğü yarattı.”

Sa’lebî, Rebi’ b. Enes (ö:140/750)’ten naklen yedi kat göğün birinci katın durgun denizden, ikinci katın bir kaya parçasından, üçüncü katın demirden, dördüncü katın bakırdan, beşinci katın gümüşten, altıncı katın altından, yedinci katın ise beyaz yakuttan oluştuğunu kaydetmiştir.¹³

Sa’lebî, Arâisü'l-mecâlis adlı eserinde Ka’bu’l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Ehl-i Kitaptan Hz. Eyyûb hakkında şunları nakletmektedir: “Rum asıllı, uzun boylu, başı büyük, kıvrıkcık saçlı, güzel gözlü, geniş omuzlu, boynu kısa biriydi. Annesi, Lût b. Harrân’ın torunlarından idi. Allah ona nübüvvet vermekle onu üstün kılmıştır. Allah (cc), Hz. Eyyub’a keçi, koyun, sığır gibi, hiç kimseye nasip olmayan sayıda ve miktarda mal vermiştir. Her birisinin hanımı, çocukları ve malı bulunan beş yüz tane kölesi vardı. Dul kadınlara, yetimlere, yolda kalmışlara şefkat ve merhamet eder, misafirlere cömert davranırdı. Hz. Eyyûb bütün bu zenginliğe mukabil şükür vazifesini hakkıyla eda ederdi. Zenginlik, gaflet, gurur gibi durumlardan faydalanıp insanları saptırmaya çalışan şeytandan sürekli Allah (c.c)’a sığırdı.”¹⁴

⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, s.30

⁹ İslam Ansiklopedisi, “Arâisü'l-mecâlis” Mad., TDV Yay., İstanbul, 1983, III/265.

¹⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, s.3.

¹¹ Sa’lebî, *age*, s.3.

¹² “Başlangıçta yer ve gök bitişik iken biz onları birbirinden ayırdık.” (Enbiya, 21/30).

¹³ Sa’lebî, *age*, s.7.

¹⁴ Sa’lebî, *age*, s.88.

Hız. Eyyûb ile ilgili kıssayı rivayet eden Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih eski kitapları ve onlarla ilgili sözlü rivayetleri gayet iyi biliyorlardı. Bunların vasıtasıyla İslam kültürü ve tefsirine pek çok İsrailiyât ve efsane girmiştir.¹⁵ Sa'lebî buna rağmen eserinde bu rivayetlere rahatlıkla geniş yer ayırmıştır.

Sa'lebî aslı olmayan, dinin usul ve kaideleriyle çelişen, aklın kabullerine uymayan birçok kıssa ve hikâyeyi bu eserine kaydetmiştir.

Sa'lebî, Arâisü'l-mecâlis'te "Yunus'tan hikâye edildiğine göre" ifadesiyle başlayıp Hız.Yunus kıssasıyla ilgili olarak şunları nakleder: "Senelerden birinde yanımda çocuklarım ve eşim olduğu halde Beytü'l- Haram'a gitmek için bir gemiye bindim. Eşim hamileydi. Gemimiz battı. Ben ve eşim gemiden kopan bir tahta parçasıyla kurtulmaya çalışırken eşim bir çocuk doğurdu. Bana: "Ey Yunus çok susuzum su getir." Dedi. Ben ise: "Batmak üzereyiz halimizi görmüyor musun?" dedim. Bunun üzerine başımı semaya çevirdiğimde, elinde yakuttan su dolu kabın bağlı olduğu altın bir zincir olan İ alih bir adamı gördüm. Kabın içindeki su süttten daha beyaz, kardan daha soğuk, baldan daha tatlı idi. Suyu eşime içirirken gül kokusundan daha güzel bir koku etrafa yayıldı. Salih adama bu yüksek mertebeye nasıl ulaştığını sorduğumda; " nefsin kötü arzularını terk ederek" cevabını verdikten sonra, rüzgâra binip aniden gözlerden uzaklaştı."¹⁶

Bu kıssada Sa'lebî'nin, halkın sözlü belleğinden bir takım olay ve haberleri her hangi bir tahkik ve tenkide tabi tutmadan aktardığını görmekteyiz.

Sa'lebî, Hız. Yusuf kıssasıyla ilgili olarak da şu rivayetleri eserine kaydetmiştir: " Yu'sûf'un kardeşleri birbirlerine: " Görmüyor musunuz, babamız bize nasıl da inanmıyor. Gelin bir kurt avlayalım." Dediler. Bunun ardından da bir kurt avlayıp onu kana buladılar. Kurdu, babaları Ya'kûb'a getirerek ; " Babacığımız! Bu kurt sürümüze saldırıp koyunlarımızı parçalıyordu. Kardeşimizi kaybederek çektiğimiz acıyı bize yaşatan bu kurttur. Biz bundan şüphe etmiyoruz. Gördüğün gibi üzerinde de kardeşimizin kanı var." Dediler. Hız. Ya'kûb: " Kurdu bırakın." Dedi. Onlar da kurdu bıraktılar. Kurt uysalca Hız. Ya'kûb'un yanına sokuldu. Hız.Yakûb, kurda: " Yaklaş, yaklaş." Dedi. Bunun üzerine kurt iyice yaklaşarak dizlerini Hız.Ya'kûb'un dizlerine değirdi. Hız.Ya'kûb, kurda: " Yusuf'umu öldürüp beni niçin bitmeyecek bir eleme garkettin." Dedi. Sonra da Allah'a, kurdun konuşması için dua etti. Kurt dile gelerek şunları söyledi: " Seni peygamber olarak seçen Allah'a andolsun ki senin oğlunu yemiş değilim. Saçından da bir tel yolmuş değilim. Benimle oğlun arasında hiçbir şey olmadı. Ben Mısır tarafından gelen ve kaybettiği

¹⁵ Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyat*, DİB Yay., Ankara, trs, s.67-68.

¹⁶ Sa'lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 96.

kardeşini arayan garip bir kurdum. Kardeşimin sağ mı ölü mü olduğunu bilmiyorum. Çocukların beni yakalayıp bir iple bağladılar. Oysa peygamberlerin etleri bize ve bütün vahşi hayvanlara haram kılınmıştır. Vallahi ben bazı şehirlerde kaldım, buralarda peygamberlerin çocukları vahşi hayvanlar hakkında yalan konuştuklarını işitiyordum.” Dedi. Bu sözler üzerine Hz. Ya’kûb, kurdu bırakarak çocuklarına; “ Vallahi kendinizi tekzib edecek bir delil getirmişsiniz. Bu, kaybettiği kardeşini arayan zararsız bir kurttur. Artık kurdun sizin isnat ettiğiniz suçtan beri olduğunu anladım. Bundan sonra bana sabretmek ve yalnızca Allah’tan yardım dilemek düşer.” Dedi.¹⁷

2-El-Keşf ve'l-beyan

Araştırmamızda esas aldığımız ve Seyyid Kûsrevî Hasan’n tahkik ettiği el-Keşf ve'l-beyan tefsiri altı ciltten oluşmaktadır.

Bu tefsir birçok kütüphanede yazma eser olarak bulunmaktadır. Süleyman Ateş bu eserin yazma nüshaları hakkında şunları aktarmaktadır: “İstanbul’da ve Avrupa’da yazma nüshaları mevcuttur. Kılıç Ali’de 79 numarada ve Ayasofya kütüphanesinde 289 numaradaki bu eser Abdullah b. Mübarek’in eseri olarak gösterilmiştir. Hâlbuki bu el-Keşf ve'l-beyan tefsirinin dördüncü cildinden başka değildir. Damat İbrahim Paşa’daki 156 numaralı nüsha gayet güzel hacimli ve muntazam bir nüshadır.”¹⁸

M.Hüseyin Zehebî de bu eserin eksik bir el yazma nüshasının Mısır el-Ezher kütüphanesinde kayıtlı olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Sa’lebî, rivayet metoduyla yazdığı bu tefsirinde senedleri el-Keşf ve'l- beyan’ın mukaddimesinde zikrettiğinden dolayı ayetlerin izah ederken bir daha zikretmez.

Sa’lebî, tefsirinin mukaddimesinde kendilerinden rivayette bulunduğu âlimleri ve müracaat ettiği kaynakları da zikreder.²⁰

Ayetlerin fıkhi ve nahvi yönleri, kıraat farklılıkları, kelimelerin i’rab vecihleri rivayet esasına dayalı olarak aktarılmıştır.²¹

Önemli bir tefsir olmasına rağmen bir takım zayıf hadisler ve İsrailiyât’la ilgili bir takım haberlere yer verildiğinden dolayı âlimler tarafından tenkit edilmiştir.²²

¹⁷ Sa’lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 68.

¹⁸ Ateş, Süleyman, *İşari Tefsir Ekolü*, AÜİF Yay. , Ankara, 1974, s.95.

¹⁹ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrailiyat fi't-tefsir ve'l-hadis*, s.140.

²⁰ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrailiyat fi't-tefsir ve'l-hadis*, çev. Enbiya Yıldırım-Asiye yıldırım, Rağbet Yay.,İstanbul, 2003, s.140.

²¹ Sabunî, *age.*, s .40.

²² Bilmen, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, s. 40.

Abdullah Aydemir, Sa'lebî ve eseri hakkında kısaca şu değerlendirmede bulunmuştur: “Kıssa ve hikâye aktarmaya düşkün olan Sa'lebî bunları kitabına almaktan kendini menetmemiştir. Birçok müfessirin Kur'an'ın faziletleri ile ilgili rivayetlerde düştükleri hataya o da düşmüştür ve bu konudaki mevzu hadisleri her surenin başına eklemiştir.”²³

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö:597/1200), bilhassa ilk surelerin tefsirinde zayıf hadislerden dolayı bu eseri tenkit etmiştir. Schwally'ye göre ise bu sahada en faydalı eserlerden biri olup et-Taberi'den başka yaklaşık yüz kaynakta mevcut malumatı derli toplu bir biçimde sunmuştur.²⁴

Diğer yandan dilbilgisi, ahkâm ve değişik konulara dair gayet geniş bilgi veren Sa'lebî, bu tutumundan dolayı eserini neredeyse rivayet tefsiri olmaktan çıkarmıştır.²⁵

Sa'lebî, “*el-Keşf ve'l-beyan*” tefsirinin mukaddimesinde takip ettiği metot hakkında aydınlatıcı ve öz bilgiler vermiştir:

Sa'lebî, çocukluğundan yetişkinliğe kadarki dönemde toplumca güvenilir addedilen âlimlerden farklı düşündüğünü ifade etmektedir. Dinin esası ve şer'î ilimlerin kaynağı olan tefsir ilmine büyük bir azimle çalıştığını ifade eden Sa'lebî, bunun neticesinde hak ile batıl, eski ile yeni, sünnet ile bid'at, şüphe ile delil arasındaki farklılıkları kavradığını ifade etmektedir.

Sa'lebî, ayrıca mukaddimesinde müfessirleri altı farklı kategoride değerlendirmiştir:

Birinci Grup: Bid'a ve heva ehli olanlar; Cubbaî (ö:303/915), Belhî (ö: 314/931), Rummânî (ö:318/915) ve İsfahanî (ö:322/934) gibi. Müellif bu grupların fikirlerinden uzaklaşmak ve fiillerine uymamak gerektiğini kaydetmektedir.

İkinci Grup: Telifatlarında selef-i salihinin sözleriyle batıl fikirleri birbirine karıştıranlar; Ebû Hamid el-Mukrî (ö: 311/913) ve Ebu Bekir el-Kaffal (ö: 345/976) gibi. Bunlar iyi niyetli ve fukehânın büyüklerinden olmalarına rağmen tefsir ve tevil ilminde uzman olmadıkları için bu konulardaki çalışmalarında hataya düşmüşlerdir.

Üçüncü Grup: Sadece nakiller ve rivayetlerle yetinip dirayetle ilgili mevzulardan uzak kalanlar; Ebu Yakup İshak b. İbrahim el-Hanzalî, Ebû İshak İbrahim b. el-Enmatî gibi. Doktorun reçetesine muhtaç olan eczası gibi, müfessir de dirayet ilmine muhtaçtır.

Dördüncü Grup: Rivayet ve naklin temel dayanağı olan isnadı hazfetmekle beraber zayıf ile sahih haberleri makale ve kitaplarında bir arada zikredenler. Sa'lebî, bunların ilim

²³ Aydemir, Abdullah, *Ebu Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yay., Ankara, 1993, s.85.

²⁴ Brockelmann, C, “Sa'lebî” Mad. , *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İst., 1996, X./125.

²⁵ Zehebî, *Et-Tefsir ve'l-müfessirun*, s.230; Aydemir, *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 86.

ehlinden olmadığını söyler. Kıraât ve ilim sünnet olup küçükler büyüklerden bunu rivayet yoluyla alır. Eğer rivayetler senedleriyle birlikte zikredilmezse dileyen dilediğini söyler.

Beşinci Grup: Çok zeki ve başarılı olmalarına rağmen eserlerinde çokça tekrar ve rivayetlerde bulunanlar; İbn Cerir et-Taberî (ö:310/912), Ebi Muhammed Abdullah b. Hamid el-İsfahanî gibi. İlmin karışık olması zihinlerin sapmasına neden olur.

Altıncı Grup: Tefsirlerini sadece helal ve haramı kapsayan ahkâm ayetlerine, kapalı ve müşkil lafızlarının açıklanmasına, bid'a ve şüphe ehline reddiyelere tahsis edenlerdir. Selef-i salihin âlimleri, Tabiûndan olan Mücahid (ö:103/721) ve Tebe-i Tabiinden Mukatil b. Süleyman (ö:150/767), Kelbî (ö:146/763) ve Suddî (ö:128/745) gibi. Bunlar tamamen ehl-i hak olup gayretleri ve çalışmaları takdire şayandır. Sa'lebî mukaddimesinde ayrıca insanların tefsir ilmine rağbet ettiklerini, araştırma konusunda ise gayretlerinin az olduğu, fitratlarının basit çalışmalardan hoşlanmadığını ve kendisinin de kapsamlı ve itimat edilecek bir tefsirden haberdar olmadığını bu nedenle insanların ihtiyaçlarına cevap verecek, onların hukukunu gözetecek, Allah'a yaklaştırmaya vesile olacak bir tefsir yazmak istediğini kaydetmektedir. Kapsamlı, öz, anlaşılır, düzenli bir tefsir yazmak için istihareye yattığını ve bu amaçla yüze yakın kitaptan ve birçok âlimden sözlü rivayet yoluyla istifade ettiğini belirtmektedir.

Yirmi dört vecihle ayetleri izah etmeye gayret ettiğini belirten Sa'lebî, bu vecihlerin hangileri oluşunu zikretmek suretiyle takip ettiği metot hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu vecihler şunlardır: "el-Besâit, el-Mukaddemat, el-Âded, et-Tertilat, el-Kısas, el-Rivayat, el-Vucuh ve'l-Kıraat, el-İlel, el-İhticacat, el-Arabiyye, el-Lügat, el-İ'rab, el-Müvazanat, et-Tefsir, et-Te'vilat ve'l-Ma'nâ, el-Cihât, el-Ğavamid, el-Müşkilat, el-Ahkâm, el-Fıkhîyat, el-İşarat, el-Fedail, el-Kerâmât, el-Ahbar, el-Müteallikat."²⁶

Hicri ilk dört asrın tefsir literatürünü ve tefsir faaliyetlerini tanıtmaya bakımından önemli bir yeri olan Sa'lebî²⁷, el- Keşf ve'l-beyan tefsirinin mukaddimesinde istifade ettiği kitapların bibliyografyasını vermiştir. Bu bibliyografyadan, müellifin tefsir ilmiyle ilgili birçok kitabı gözden geçirdiği anlaşılmaktadır.²⁸ Mesela, tefsir ilmiyle ilgili olarak Mücahid (ö:103/721), İkrime (ö:105/723), Kelbî (ö:146/763), Mukatil b.Süleyman (ö:150/767) Ata el-Horasanî (ö:153/752), Veki'(ö:197/812), Süfyan (ö:198/814) gibi birçok müfessire ait tefsirleri, el-Keşf ve'l-beyan tefsirinin mukaddimesinde zikretmiştir. Ayrıca meani ilmiyle ilgili önemli çalışmalarıyla tanınan Ahfeş (ö: 177/706), Zeccac (ö: 179/708), Kisaî

²⁶ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, I/5.

²⁷ Koç, Mehmet Akif, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitâbiyât, Ankara, 2003, s. 88.

²⁸ Ateş, *age*, s.96.

(ö:189/804), Ferra (ö: 207/822), gibi dil bilimcilerin kitaplarından yararlandığı bu kitapların ismini tefsirinin mukaddimesinde zikretmesinden anlaşılıyor.

Sa'lebî'nin tefsiri, ayrıca kendisinden önceki dönemlerde mevcut kaynakları sonraki müfessirlere ulaştırmada köprü vazifesi yapması açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu tefsirlerden birisi de İbn Hatim (ö:277/890)'in tefsiridir. Sa'lebî tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynakları aktarırken İbn Ebi Hâtim vasıtasıyla, onun tefsirindeki en önemli üstadlarından Ebu Said Abdullah b. Said el-Eşecc (ö: 255/871)'in tefsirini aldığını belirtmektedir. Sa'lebî ayrıca kendisinden sonraki müfessirlere de kaynaklık etmiş ve tefsirinin mukaddimesinde zikrettiği kaynaklarla tefsir literatürünün oluşmasında önemli katkısı oluşmuştur. Me'âlimu't-tenzîl adlı tefsirin sahibi Bağavî (ö: 516/1122) ise tefsirinin hemen girişinde özellikle onun ismini vermektedir. Bağavî, tefsirinin en önemli kaynağı olarak Sa'lebî'nin tefsirini göstermekle kalmamış, aynı zamanda Sa'lebî'nin tefsirdeki kaynaklarına da atıfta bulunmuştur.²⁹

Ebu İshak es-Sa'lebî el-Keşf ve'l-Beyan adlı tefsiriyle kendisinden sonraki müfessirlerin müracaat kaynağı olmuştur. Bunlardan birisi de et-Tefsirü'l-Kebir adlı tefsirin sahibi Fahreddin Razî'dir. Fahreddin Razî, tefsirinde El-keşf ve'l-beyan ve Arâisü'l-mecalis'ten çeşitli nakillerde bulunmuştur. Mesela, Arâisü'l-mecâlis'te Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya gebe kalmasıyla ilgili kıssayı tefsirine almıştır.³⁰ Başka bir yerde de Hz. Yahya'nın isminin anlamı ile ilgili olarak Sa'lebî'nin müfessirlerden naklettiği görüşleri tefsirine almıştır.³¹

Sa'lebî, tefsirinin mukaddimesinde 'Kur'an ilimleri ve tertibi' adıyla oluşturduğu iki sayfalık bir babda, Kur'an'ın nasih-mensuh, muhkem-müteşabih, helal-haram ve irab ile ilgili ilimlerinin bir müfessir için gerekli olduğunu rivayetlerle açıklamıştır. Müfessir, ayrıca bu babda tefsir ilmini öğrenmenin fazileti ile ilgili bir kaç hadis-i şerifi de aktarmıştır.

Müellif, seleften gelen rivayetlerin isnadını tefsirinin mukaddimesinde zikrettikten sonra, ayetlerin tefsirini yaparken isnadı kısaltmıştır.

Sa'lebî, Kur'an ayetlerini yine Kur'an'dan bazı ayetlerle veya Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen hadislerle yahut da Sahabenin ve Tabiûnun görüşleriyle tefsir etmiştir.

²⁹ Koç, *age*, s. 94.

³⁰ Razî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. Hasan Fahreddin, et-Tefsirü'l-kebir, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, XXI/59.

³¹ Razî, *age*, 21/172.

Müellif ahkâm ayetlerini tefsir ederken mezhep imamlarının özellikle de mensubu olduğu Şafî mezhebinin konu hakkındaki içtihatlarını, ihtilaflarını zikreder ve bazen de kendi görüşünü ve tercihini aktarır. Ayetlerin luğavi ve nahvi inceliklerini birçok farklı noktadan ele alıp bunları âyet, hadis ve şiirlerle delillendirmeye çalışan Sa'lebî, rivayet tefsiri olarak bilinen eserini neredeyse bu özelliğinden uzaklaştırmıştır.³²

Sa'lebî, her surenin başında o surenin harf, kelime ve ayet sayısını aktarır. El-Keşf ve'l-beyan tefsiri zahiri ve batınî ilimleri bünyesinde bulundurmakla beraber işarî yönü ikinci plandadır.³³

Sa'lebî'nin, bir müfessirin bilmesi gereken luğat, nahiv, sarf, iştikak, belağat, kıraât, kelam, fıkıh, sebab-i nüzul, nasih-mensuh, kısas, hadis ile ilgili³⁴bütün konular hakkında bilgi sahibi olduğu ve bunlara önem verdiği gerek kendisinin ve gerekse de müfessirlerden naklederek yaptığı izah ve açıklamalardan anlaşılır.

El-Keşf ve'l-beyan tefsirinin mukaddimesinde kendisinden önceki kitaplar içinde güzel, geniş ve güvenilir bir kitaba rastlamadığını, ayrıca müfessirleri farklı kategorilere ayırıp birçoğunun çalışmasını nâkıs ve yetersiz bulan ve birçoğunu da bid'at taraftarı olmakla suçlayan Sa'lebî'yi, muasır Tefsir Tarihi müelliflerinden olan ve Tefsir ilmi ile ilgili çalışmalarıyla tanınan ez-Zehebî şu sözlerle tenkit etmiştir: “ ...Ancak es-Sa'lebî'nin tefsirini iyice tedkik ettiğimizde, hurafe ve batıl şeylerle dolu, yalan ve sapıklıklarla iç içe olduğunu,- rivayet ettiği şeyi akıl tasdik etmese, din de onaylamasa bile – yalan ve uydurma oldukları hakkında tek kelam etmediğini- maalesef görmekteyiz. Oysa tefsirinin mukaddimesinde, kendisinden önceki bütün müfessirleri eleştirmekte, kendi kitabının ise geniş ve önceki kitabların kusurlarından arınmış olduğuna işaret etmektedir.”

Sa'lebî ve eseriyle ilgili tenkitlerine devam eden Zehebî şunları söylemektedir: “ Sa'lebî'nin en önemli özelliklerinden birisi de İsrailiyyât kıssacılığıdır. Kanaatimce bu onun vaizliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü vaizler çoğunlukla geçmiş ümmetlerin haberlerine ve kıssalarına fazla düşkün olurlar, vaaz esnasında bunları insanlara anlatırlar. Halka yönelik kitap yazdıklarında da bunları eserlerine alırlar. Sa'lebî'nin peygamberlerin kıssalarına dair telif ettiği Arâis adlı eseri hurafelere olan düşkünlüğünü, garip ve ilginç olan rivayetlere olan tutkusunu gösteren en büyük delildir.”³⁵

Sa'lebî ve tefsiri hakkında söylenen müsbet ve menfi sözleri genel bir değerlendirmeye tabi tutarsak şunları söyleyebiliriz: Sa'lebî, karakter olarak sağlam bir

³² Zehebî, *et-Tefsir ve'l- müfessirin*, I/228.

³³ Ateş, *age*, s. 96.

³⁴ Suyutî, Celaleddin Abdu'r-Rahman, *el-İtkan fi ulumi'l- Kur'an*, Daru ibn-i Kesir, Beyrut 2002, II/1209.

³⁵ Zehebî, *el-İsrailiyat fi't-Tefsir ve'l-Hadis*, s.140.

kişiliğe sahiptir. Çalışmalarında samimi ve gayretlidir. İsrailiyât ve mevzu hadis konusunda titiz olmamakla beraber rivayetleri senedlere dayandırması kendisi lehinde olumlu bir durum sayılabilir. Müellifin sadece zaaf noktalarını nazar-ı itibara alarak tefsir ilminin birçok inceliklerini eserinde ele alıp işlemesi gibi müsbet birçok yönünü görmezden gelmek insafla bağdaşır bir durum olmaz. Sadece tenkit ve eleştiri nazarıyla bakılırsa tefsir ilmiyle ilgili birçok faydalı konuyu okuyucuların önüne seren bu büyük müfessir hakkıyla anlaşılmalı olmaz. Şairin, “ faydalı ve hoş olan şeyleri alın, ancak keder veren şeyleri terk edin” dediği gibi biz de, faydalı yönlerini alıp hatalı noktaları da tadil yoluna gitmeliyiz.

Genel bazı ön değerlendirmelerde bulunduğumuz bu eseri birinci ve ikinci bölümde daha detaylı olarak incelemeye çalışacağız.

C- İLMİ ŞAHSİYETİ

Allâme, Şeyhi't-tefsir, Hafızu'l-Kur'an, Kurrâ gibi sıfatlarla anılan Sa'lebî, dini salâbeti güçlü, etkili bir vaiz, Arap dili ve edebiyatında otorite bir âlimdi.³⁶ İbn-i Hallikan, Yakuti'den naklen, Sa'lebî'nin hafız, kurra, vaiz, edip, güvenilir, kelimelerinin anlam inceliklerini bilen, i'rab ve kıraat vecihlerine vâkıf, döneminin büyük müfessirlerinden biri, olduğunu söyler.³⁷

İbn-i Hallikan ve Subkî (ö:727/1327)'ye göre Kur'an ilimlerinde eşsiz, nakli sağlam, güvenilir bir bilgidir. Suyutî (ö: 911/1505) de, Sa'lebî'nin Arapça'ya hakim, hafız ve güvenilir bir kişi olduğunu ifade eder.³⁸

Abdü'l-Ğâfir b. İsmail el-Fârisî, Sa'lebî'nin sahih rivayetlerde bulunduğunu ve güvenilir (sika) bir müfessir olduğunu söyler.³⁹ Buna karşılık onun güvenilir olmadığını ve sahih rivayetlerde bulunmadığını ifade edenler de olmuştur.⁴⁰

İbn Teymiyye (ö.728/1327), Sa'lebî hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “ Sa'lebî şahsiyet ve karakter olarak dindar ve salih bir insan olmakla beraber, sanki geceleyin odun

³⁶ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirin*, s. 227.

³⁷ İbnü Hallikan, *age*, I/80; Bilmen, *Tabakat'ül- müfessirin*, I/22.

³⁸ Ateş, Süleyman, *İşari Tefsir Ekolü*, AÜF Yay. , Ankara, 1974, s.95.

³⁹ İbnü Hallikan, *age.*, I/81.

⁴⁰ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirin*, I/227.; El-Kunûcî, Sadık b.Hasan, *Ebcedü'l-ülum*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978, II/181.

toplayan biridir. El- Keşf ve'l-beyan adlı tefsirinde doğru yanlış ne bulduysa kaydetmiştir.”⁴¹

Sa'lebî, Sebeiyye fırkasına mensub Kelbî (ö:146/763)'nin talebesi olan, yalan ve mevzu haber rivayetleriyle tanınan ve alimler tarafından vahi (zayıf) sayılan Sûddî-i Sağır (ö:128/745) vasıtasıyla, İbn Abbas'a dayandırılan birçok mevzu haber ve İsrailiyatı tefsirine almıştır. Sa'lebî ayrıca el Keşf ve'l-beyan tefsirinin mukaddimesinde Suddî ve Kelbî'yi ehl-i hak olarak nitelendirmesi müfessire yapılan eleştirilerin temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.⁴²

Sa'lebî'nin talebesi ve el-Veciz fi't-tefsiri'l-Kur'ani'l-Aziz adlı rivayet tefsirinin de müellifi olan el-Vahidî (ö:468/1075), hocasının tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Çeşitli görüşlere sahip tüm âlimler ittifakla bu özellikte bir tefsirin henüz yazılmadığını söyleyerek üstadın üstünlüğünü kabul etmişlerdir.” el-Vahidî'nin bu görüşlerine itiraz eden İbn Teymiyye (ö:728/1723) şunları söylemiştir: “el-Vahidî'nin bu sözlerine ne denilirse denilsin, Sa'lebî'nin gece odun toplayan biri olduğu tartışmaya açık bir husustur. Çünkü o, rivayetleri naklederken senedleri ihmal etmiyor. Nitekim Irakî de; “Senedleri tefsirinde zikretmesi ve senedleri okuma işini okuyucuya bırakması onun lehine ciddi bir mazerettir.” ifadesiyle benzer bir değerlendirmede bulunmuştur.”⁴³

Zerkeşî (ö:794/1392) de, Sa'lebî'nin mevzu haber ve İsrailî rivayetleri senedleriyle zikretmesinden dolayı fazla kınanamayacağı görüşünü dile getirmiştir.⁴⁴

Lügatte, edebiyatta, tarihte otorite olduğu ileri sürülen Sa'lebî, birçok âlimden istifade etmiştir. Bunlardan, Ebu Tahir Muhammed b. el-Fadl, Ebu Muhammed el-Hulidî, Ebu Bekr b. Hânî, Ebu Bekr İbn Mihran el-Mukrî'den hadis ahz ve rivayet etmiştir. Esbâb-ü nüzul adlı tefsiriyle meşhur olan Ebu'l-Hasen el-Vahidî ve bir grup kendisinden rivayette bulunmuştur.⁴⁵

⁴¹ İbn-i Teymiyye, Ahmed b. Abdu'l- Halim b. Abd'u-Selam, *Mukaddime fi usul'i-tefsir*, Tevhid Yay. , İstanbul, 1996. s.70 ; Sabunî, age., s.255.

⁴² Bilmen, *Tabakatü'l-müfessirin* , I/40 ; Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *el-İsrailiyat fi't-tefsir ve'l hadis*, s.100.

⁴³ İbn-i Teymiyye, *Mukaddime fi Usul'i-Tefsir*, s.71

⁴⁴ Ez- Zerkeşî, İmam Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi ulumi'l- Kur'an*, Daru't-Turas, Kahire, trs. , I/432.

⁴⁵ Zehebî, Şemseddin Muhammed b Ahmed Osman, *Siyer-i a'lami'n- nübela*, Beyrut, 1996, XVII/ 436; Bilmen, *Tabakatü'l-müfessirin* , I/40.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYET YÖNÜNDEN EI-KEŞF VE'L-BEYAN TEFSİRİ

Rivayet tefsiri, “Kur’an-ı Kerim, Resulullah (sas)’ın sünneti, Sahabe ve Tâbiûn sözlerine dayanan bir tefsir” metodu olarak tanımlanır. Rivayet tefsirleri ayetlerin manalarını, kıraat vecihlerini, muhkem ve müteşabih yönlerini, nüzul sebeplerini, nasih ve mensûhunu bildirdiği gibi, geçmiş ümmetler ve onlarla ilgili ayetler hakkında da bilgi verirler.⁴⁶

El-Keşf ve'l-beyan tefsirinin en önemli özelliği müfessirlerce makbul ve muteber addedilen rivayet metodunu esas alarak ayetleri tefsir etmesidir. El-Keşf ve'l-beyan tefsirinin bu özelliğini kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde örneklerle bu bölümde incelemeye çalışacağız.

I- KUR’AN’IN KUR’AN İLE TEFSİRİ

İslam âlimleri, İslam Tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Kur’an’ın Kur’an ile tefsirine çok önem vermişlerdir. Kur’an’da bir yerde manası kapalı olarak zikredilen bazı ayetler, ya hemen arkasından gelen ayetle, ya da başka bir suredeki diğer bir ayetle tefsir edilmek suretiyle manasındaki kapalılık giderilmektedir.⁴⁷

Müfessirler tarafından en geçerli ve en makbul tefsir metodu olarak kabul edilen bu metodu Sa’lebî, tefsirinin birçok yerinde kullanmıştır. Müfessir Ebu İshak es-Sa’lebî, “Bir ayetteki muradı en iyi bilen o ayetleri inzal edendir.” hakikatından hareketle, bir ayette karşılaştığı anlam kapalılığını yine başka bir ayete müracaat etmek suretiyle gidermeye çalışmıştır. Aynı zamanda ayetin anlamını daha pekiştirmek, daha da vuzuha kavuşturmak

⁴⁶ Aydın, Davut, *Tefsir*, Işık Yay., İzmir, 2004, s.76

⁴⁷ Aydemir, *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 114 ; Soysaldı, Mehmet, *Kur’an ve Tefsir*, Fecr Yay., Ankara, 2001, s.158.

için ayetlere müracaat eden Sa'lebî, böylece tefsirini sağlam temellere oturtmaya, tefsirinin güvenilirliğini daha da artırmaya çalışmıştır.

A- Bir ayetin manasının başka bir ayetle tefsiri

Örnek 1:

“Peygamber ve onunla beraber iman edenler ise malları ve canları ile cihad ettiler. Dünyada zafer ve âhirette cennet onlarıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler.”⁴⁸

Sa'lebî, ayette geçen kelimesini, Rahman sûresinde geçen “İçlerinde iyi huylu güzeller vardır.”⁴⁹ ayeti kerimesi ile açıklamıştır.⁵⁰

Örnek 2:

“ Allah onların kalplerini mühürlemiştir.”⁵¹ ayetini (Allah (c.c), onların kalplerini mühürlemiştir, kapatmıştır ve kilitlemek suretiyle onları duyarsızlaştırmıştır) şeklinde tefsir ettikten sonra bu tefsirini “ Yoksa kalpleri kilitli mi?”⁵² ayet-i kerimesiyle delillendirmiştir.⁵³

Örnek 3:

“Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem'e “secde edin” demiştik”⁵⁴

Müfessir, ayette zikredilen ‘secde edin’ emrinden maksadın tazim ve selamlama olduğunu yoksa namazın rükünlerinden biri olan secde olmadığını ifade ettikten sonra şu ayeti aktarmıştır: “ ve hepsi onun için (ona kavuştukları için) secdeye kapandılar.”⁵⁵

Örnek 4:

“genişliği gökler ve yer kadar olan Cennete koşun!”⁵⁶

⁴⁸ Tevbe, 9/88.

⁴⁹ Rahman, 55/70.

⁵⁰ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, III/234.

⁵¹ Bakara, 2/7.

⁵² Muhammed, 47/24.

⁵³ Sa'lebî, *age*, I/705.

⁵⁴ Bakara, 2/34

⁵⁵ Yusuf, 12/100.

⁵⁶ Al-i İmran, 3/133.

Sa'lebî'ye göre ayette teşbih vardır. () Zira çoğunlukla, bir şeyin uzunluğu genişliğinden daha büyük olur. Şayet Cennetin genişliği bu kadar ise elbette uzunluğu daha çok olup, bunu da ancak Allah (c.c) bilir. Müfessir, bu tevilini⁵⁷ şu ayet-i kerimeyle delillendirmiştir: “genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennet”⁵⁸

Örnek 5: “Sana anlattıklarımızı, daha önce, Yahudi olanlara da haram kılmıştık.”⁵⁹

Ayette Yahudilere haram kılınan şeylerin ne olduğu şu ayet-i kerimede izah edilmiştir.⁶⁰

“Yahudilere bütün turnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık.”⁶¹

Örnek 6: “Onlar öyle (fâsıklar) ki, kesin söz verdikten sonra dönerler.”⁶²

Müellif, ayette zikri geçen “ahd” kelimesinin anlamını, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler”⁶³ ayet-i kerimesini delil getirerek izah etmiştir.⁶⁴

Örnek 7 : “Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!”⁶⁵

Ayette işaret edilen lütuf ve ikramda bulunulan kimseler, “Allahın nimetlerine mazhar ettiği nebiler, siddikler, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlar!”⁶⁶ ayet-i kerimesinde izah edilmiştir.⁶⁷

Örnek 8 : “Bu, onlara söz verilen gerçek bir vaaddir.”⁶⁸

⁵⁷ Sa'lebî, *age*, II/149.

⁵⁸ Hadid, 57/21.

⁵⁹ Nahl, 16/118.

⁶⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, III/546.

⁶¹ En'am, 6/146.

⁶² Bakara, 2/27.

⁶³ Araf, 7/172.

⁶⁴ Sa'lebî, *age*, I/95.

⁶⁵ Fatıha, 1/7.

⁶⁶ Nisa, 4/69.

⁶⁷ Sa'lebî, *age*, I/48.

⁶⁸ Ahkaf, 46/16.

Müellife göre, ayet-i kerimesinde geçen gerçek vaad,

*“Allah mümin erkeklere de, mümin kadınlara da, ebedi kalmak üzere girecekleri, içinden ırmaklar akan cennetler vâdetti. Hem Adn cennetlerinde hoş hoş konaklar! Hepsinden âlası ise Allah’ın kendilerinden razı olmasıdır. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur.”*⁶⁹ ayetiyle izah edilmiştir.⁷⁰

Örnek 9:

*“Siz ey haşri inkâr edenler: Düşünün, sizi yeniden yaratmak mı zor, yoksa gök alemini mi? İşte bakın: Allah onu nasıl da sağlam bina etti.”*⁷¹

Sa’lebî, ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmiştir: Gökyüzünü yaratmaya muktedir bir zat, ölümünüzden sonra da sizi yaratmaya muktedirdir:

Sa’lebî daha sonra bu tevilini aşağıdaki iki ayetle desteklemiştir:⁷²

*“ Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya olmaz mı kadir! Elbette kadir! Hallâk Odur, Alim Odur!”*⁷³

*“ O kâfirler şu gerçeği hâla anlamadılar mı ki gökleri ve yeri yaratan ve yarattıktan sonra hiçbir yorgunluk çekmeyen Allah, ölüleri diriltmeye de, haydi haydi kadirdir! Evet, O her şeye kadirdir.”*⁷⁴

Örnek 10 :

*“ Bu sırada Hızır orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar görür görmez onu düzeltiverdi. Musa: "İsteseydin" dedi, "elbette buna karşı iyi bir ücret alabilirdin.”*⁷⁵

Sa’lebî ‘ye göre, camid olan duvara ‘irade’ atfedilmesi mecaz olup, ayet yıkılmak üzere, yıkılmaya yakın anlamındadır: Sa’lebî bu görüşünü⁷⁶ destekleyen şu ayeti zikretmiştir:

*“ Rahman'a çocuk isnat etmelerinden ötürü neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar göçecekti.”*⁷⁷

⁶⁹ Tevbe, 9/72.

⁷⁰ Sa’lebî, *age*, V/457.

⁷¹ Naziat, 79/27.

⁷² Sa’lebî, *el- Keşf ve ’l-beyan*, VI/374

⁷³ Yasin, 36/80.

⁷⁴ Ahkaf, 46/33.

⁷⁵ Kehf, 18/77.

⁷⁶ Sa’lebî, *age*, IV/139.

Örnek 11 : *“Lakin Allah sana indirdiğine şahitlik eder ki onu kendi ilmiyle indirmiştir.”*⁷⁸

Müellif, yukarıdaki ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde Kuran-ı Kerim’de Allah’ın, yedi şey üzerine şahitlik ettiğini beyan ettikten sonra bunları ayetlerle açıklamıştır.⁷⁹

Tevhid üzerine şahitlik etmesi: *“Allah’dan başka tanrı bulunmadığına şahid bizzat Allah’tır.”*⁸⁰

Adalet üzerine şahitlik etmesi: *“ De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter.”*⁸¹

Kulların amelleri üzerine şahitlik etmesi : *“ Halbuki Allah yaptığınız her şeyi görmektedir.”*⁸²

Bütün eşya üzerine şahitlik etmesi : *“Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?”*⁸³

Münafıkların yalanlarına şahitlik etmesi : *“ Bununla beraber, Allah, onların bunu söylerken yalan söylediklerine, samimi olmadıklarına şahitlik eder.”*⁸⁴

Hz. Peygamberin risaletine şahitlik etmesi: *“De ki: "Şahid olarak hangi şey daha büyüktür?" "De ki: "Allah... Benimle sizin aranızda o şahid olarak yeter.”*⁸⁵

Kur’an-ı Kerim üzerine şahitlik etmesi : *“Lakin Allah sana indirdiğine şahitlik eder ki onu kendi ilmiyle indirmiştir.”*⁸⁶

Örnek 12 : *“Biz resûl olarak gönderdiğimiz kullarımıza söz verdik.”*⁸⁷

Ayette geçen ‘söz verdik’ ifadesi başka bir ayetle şöyle izah edilmiştir⁸⁸ :

*“Çünkü Allah: "Ben ve Resûllerim elbette galip geliriz." diye hükmetmiştir. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak galibdir.”*⁸⁹

⁷⁷ Meryem, 19/90-91.

⁷⁸ Nisa, 4/166.

⁷⁹ Sa’lebî, *age*, II/390

⁸⁰ Al-i İmran, 3/18.

⁸¹ Ankebut, 29/52.

⁸² Al-i İmran, 3/98

⁸³ Fussilet, 41/53.

⁸⁴ Münafikun, 63/1.

⁸⁵ En’am, 6/19.

⁸⁶ Nisa, 4/166.

⁸⁷ Saffat, 37/171.

⁸⁸ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l- Beyan*, V/241.

⁸⁹ Mücadele, 58/21.

Örnek 13 : “ Muhakkak ki hayatı veren de Biziz, hayatı geri alıp öldüren de ve elbette hepsine varis olacak hepsinden sonraya kalacak olan baki de Biziz.”⁹⁰

Sa’lebî, bütün mahlûkatın ölüp, Allah’tan başka hiçbir şeyin kalmayacağı hakikatını, “Şu kesin bir gerçektir ki bütün dünyaya ve dünyada yaşayan bütün insanlara Biz varis olacağız (onlar sona erip Baki Allah kalacak) ve ölümden sonra hepsi diriltilip Bizim huzurumuza getirileceklerdir.”⁹¹ ayet-i kerimesiyle delillendirmiştir.⁹²

Örnek 14 : “hiç kimseden fidye alınmaz”⁹³

Cümlede geçen kelimesi müellife göre ‘fidye’ anlamındadır. Nitekim “ yahut onun dengi oruç tutmak şeklinde bir keffarettir,”⁹⁴ ayet-i kerimesinde de aynı anlamda kullanılmıştır.⁹⁵

Örnek 15 : “ Müminler saldıran o birleşik kuvvetleri karşılarında görünce: "İşte bu, derler, Allah ve Resulünün bize vâdettiği zafer!”⁹⁶

Sa’lebî’ye göre ayet-i kerimede ‘Allah ve Resulünün vaat ettiği doğru şey’ şu ayetle izah edilmiştir.⁹⁷

“Yoksa siz, daha önce geçmiş ümmetlerin başlarına gelen durumlara maruz kalmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlar öyle ezici mihnetlere, öyle zorluklara duçar oldular, öyle şiddetle sarsıldılar ki Peygamber ile yanındaki müminler bile "Allahın vâdettiği nusret ne zaman yetişecek?" diyecek duruma geldiler.”⁹⁸

B- Bir ayetin anlamca benzer diğer bir ayetle teyidi:

⁹⁰ Hicr, 15/23.

⁹¹ Meryem, 19/ 40.

⁹² Sa’lebî, *age*, III/485.

⁹³ Bakara, 2/48.

⁹⁴ Maide, 5/95.

⁹⁵ Sa’lebî, *el- Keşf ve ’l-beyan*, I/111.

⁹⁶ Ahzab, 33/ 22.

⁹⁷ Sa’lebî, *age*, V/95.

⁹⁸ Bakara, 2/214.

Örnek 1 :

*"Allah'ın kendisine Kitap, hüküm, nübüvvet verdiği hiçbir insanın kalkıp da halka: "Allah'ın yanısıra bana da kul olun" deme yetkisi yoktur."*⁹⁹

Müfessire göre, ayet-i kerimede geçen ifadesi, anlamında olup *"Müminin mümini öldürmesi olacak iş değildir"*¹⁰⁰ ve *" Böylesi iftiraları ağızımıza alamayız, bize yakışmaz böyle şeyler"*¹⁰¹ ayet-i kerimeleri bu manayı teyit eder.¹⁰²

Örnek 2 :

" Allah sizin hepinizi gaybe vakıf kılacak da değildir. Fakat Allah, resüllerinden dilediğini seçer (onu gaybe vakıf kılar)." ¹⁰³

Müfessir, ayet-i kerimede Allah'ın dilediği peygamberi gayb ilmine muttali kılacağını ifade ettikten sonra¹⁰⁴ ayetin anlamını başka bir ayetle desteklemiştir:

*" O bütün gaybı bilir. Fakat gayblarına kimseyi vakıf etmez. Ancak, bildirmeyi dilediği bir elçiye bildirir."*¹⁰⁵

Örnek 3 :

" Hiç bir ümmet vâdesini ne öne alabilir, ne erteleyebilir." ¹⁰⁶

Sa'lebî, ayetin hemen akabinde anlamca yakın olan başka bir ayet aktarmıştır¹⁰⁷ :

*" Her ümmet için belirlenmiş bir müddet vardır. Vâdeleri gelince ne bir an geri bırakabilir, ne de bir an öne alabilirler."*¹⁰⁸

Örnek 4 :

" Şayet O dileseydi, hepinizi toptan doğru yola getirirdi." ¹⁰⁹

Müellif, yukarıda zikredilen ayet-i kerimenin

" Eğer Senin Rabbin dileseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi." ¹¹⁰ ve "

" Eğer dileseydik bütün insanlara hidayet verir, doğru yola koyardık." ¹¹¹ ayetleriyle anlamca benzerlik taşıdığını ifade etmiştir.¹¹²

⁹⁹ Al-i İmran, 3/79.

¹⁰⁰ Nisa, 4/92.

¹⁰¹ Nur, 24/16

¹⁰² Sa'lebî, age, II/91

¹⁰³ Al-i İmran,3/179.

¹⁰⁴ Sa'lebî, el- Keşf ve'l-beyan, 2/201.

¹⁰⁵ Cinn, 72/26-27.

¹⁰⁶ Hicr, 15/5.

¹⁰⁷ Sa'lebî, age, 3/479.

¹⁰⁸ Araf, 7/34.

¹⁰⁹ Nahl, 16/9.

¹¹⁰ Yunus, 10/99.

¹¹¹ Secde, 32/13.

Örnek 5 :

“ *Odur ki insanlar artık ümitlerini kestikten sonra yağmur indirir, rahmetini her tarafa yayar.*”¹¹³

Ayet-i kerime, kendisine anlamca yakın “*O dur ki, rahmeti olan (yağmurun) önünden müjdecî olarak rüzgârlar gönderir.*”¹¹⁴ ayetiyle teyit edilmiştir.¹¹⁵

Örnek 6 :

“ *Onların içinde öyle dosdoğru bir cemaat vardır ki, gece saatlerinde Allahın ayetlerini okuyarak secdelere kapanırlar.*”¹¹⁶

Müellife göre, cümlesi (dua ederler) anlamında kullanılmıştır. Çünkü ayette Ehl-i Kitabın secdeye kapandıkları halde ayet okudukları ifade edilmiştir. Hâlbuki secde ve rükûda âyet okunmaz. Sa’lebî bu tevilini “*Haydi artık Allaha secde ve ibadet ediniz.*”¹¹⁷ *Ve* “*O müşriklere "Rahman'a secde edin!" denildiğinde "Rahman da ne imiş! dediler.*”¹¹⁸ ayetleriyle desteklemiştir.¹¹⁹

Örnek 7 :

“ *Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kaypak bir kayaya benzer ki, şiddetli bir yağmur olur olmaz toprağı kayıverir, cascavlak kalır. Öyleleri işledikleri hiçbir şeyden sevap ve mükâfat elde edemezler. Zira Allah inkârcılar gürûhunu buna muvaffak eylemez.*”¹²⁰

Müfessir, Cenab-ı Allah’ın bu ayet-i kerimede kâfirlerin vasıfları hakkında izahatta bulunduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde kâfirlerin sıfatları hakkında bilgi veren başka ayetleri de zikretmiştir¹²¹:

“ *Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların iyi işleri, bir kül yığınınına benzer. Fırtınalı bir günde rüzgâr onu şiddetle savurmaktadır.*”¹²²

“ *Dini inkâr edenlere gelince: Onların işleri düz, ıssız bir çöldeki*

¹¹² Sa’lebî, *age*, III/508.

¹¹³ Şura, 42/28.

¹¹⁴ Araf, 7/57.

¹¹⁵ Sa’lebî, *age*, V/396.

¹¹⁶ Al-i İmran, 3/113.

¹¹⁷ Necm, 53/62.

¹¹⁸ Furkan, 25/60.

¹¹⁹ Sa’lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, II/133.

¹²⁰ Bakara, 2/264.

¹²¹ Sa’lebî, *age*, I/448.

¹²² İbrahim, 14/18.

*serap gibidir ki susayan onu su zanneder. Nihayet onun yanına varınca su namına hiç bir şey bulamaz.*¹²³

Örnek 8 : “ Bu (Nuh) delinin tekinden başka biri değil. ”¹²⁴

Ayet-i kerimedeki lafzı; “Bunlar hiç düşünmediler mi ki kendilerine tebliğde bulunan arkadaşları Muhammed’de delilikten hiçbir eser yoktur. ”¹²⁵ ayetinde olduğu gibi ‘delilik’ anlamında kullanılmıştır.¹²⁶

C- Tercih edilen görüşün ayetlerle teyid edilmesi:

Örnek 1: “Haccı da, Umreyi de Allah rızası için tamamlayın. ”¹²⁷

Ayet-i kerimesine istinaden Zeyd b. Sabit (ö:45/665), İbn-i Abbas (ö:68/687), umrenin farz olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler ise umrenin farz olmadığını, ayette başlanmış olan umre ibadetinin tamamlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sa’lebî de bu görüşü benimsemiş, tutulan nafile bir orucun tamamlanması gerektiği gibi başlanılan umre ibadetinin de tamamlanması gerektiğini beyan etmiştir. Sa’lebî bu görüşü¹²⁸ aşağıdaki ayetlerle delillendirmiştir:

“ Bunlarla sözleşmenin müddeti tamamlanıncaya kadar antlaşma şartlarına riayet edin. ”¹²⁹

Şunu da hatırda tutun ki: Bir vakit İbrahim’i Rabbi birtakım emirlerle sınımişti. O da onları hakkiyle yerine getirdi ”¹³⁰;

“ Sonra gece girinceye kadar orucu tamamlayın. ”¹³¹

D- Ayetlerde geçen kelimelerin luğat anlamının yine ayetlerle izah edilmesi:

Örnek 1: “ Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. ”¹³²

¹²³ Nur, 24/39.

¹²⁴ Müminun, 23/25.

¹²⁵ Araf, 7/184.

¹²⁶ Sa’lebî, *age*, IV/323.

¹²⁷ Bakara, 2/196.

¹²⁸ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, I/289.

¹²⁹ Tevbe, 9/4.

¹³⁰ Bakara, 2/124.

¹³¹ Bakara, 2/187.

¹³² Bakara, 2/182.

Ayette geçen kelimesi, “ *Ben Rahmana oruç adamıştım, de, o sebeple bugün hiç kimseyle konuşmayacağım* ”¹³³ ayetinde olduğu gibi yemek, içmek, cinsi münasebetten kendini alıkoymaktır.¹³⁴

Örnek 2: “ *azgınlıklarında onlara mühlet verir; böylece onlar bir müddet başıboş dolaşırlar.* ”¹³⁵

Ayette zikredilen kelimesi haddi aşmak anlamındadır. Nitekim “*Unutmayın ki Nûh zamanında, sular taşıdığı vakit*”¹³⁶ ayetinde olduğu gibi, su taşıdığı zaman aynı ifade kullanılır. Aynı şekilde, “ *Firavun’a git! Doğrusu o pek azıttı.* ”¹³⁷ ayetinde olduğu gibi davasında aşırıya kaçan kişi için de bu kelime kullanılır.¹³⁸

Örnek 3: “ *Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık* ”¹³⁹

Ayette geçen kelimesi hayırlı ve adaletli anlamlarına gelir. Nitekim, “ *En insaflıları ise: "Ben size Allahı zikretmenizi söylememiş miydim!" dedi.* ”¹⁴⁰ ayet-i kerimesinde de en hayırlı, en adaletli anlamlarında kullanılmıştır.¹⁴¹

Örnek 4: “ *Zekeriyya mihrabda namaz kılmakta iken melekler kendisine seslendi* ”¹⁴²

Ayette geçen kelimesi, “ *Derken, namazgâhından halkının karşısına çıkıp...* ”¹⁴³ ve “ *O mahkemeleşen hasımların olayından haberin oldu mu? Onlar mabedin duvarına tırmanıp...* ”¹⁴⁴ ayetlerinde olduğu gibi ‘mescit’ anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁵

Örnek 5 : “ *ve hepsi onun için (ona kavuştukları için) secdeye kapandılar.* ”¹⁴⁶

Müfessir, ayette zikri geçen fiilinin, *gitmek* anlamında olduğunu ifade ettikten sonra¹⁴⁷ şu ayet-i kerimeyi delil olarak getirmiştir:

¹³³ Meryem, 19/26.

¹³⁴ Sa’lebi, *age*, I/256.

¹³⁵ Bakara, 2/15.

¹³⁶ Hakka, 69/11.

¹³⁷ Taha, 20/24.

¹³⁸ Sa’lebî, *age*, I/82.

¹³⁹ Bakara, 2/143.

¹⁴⁰ Kalem, 28.

¹⁴¹ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, I/204.

¹⁴² Al-i İmran, 3/39.

¹⁴³ Meryem, 19/11.

¹⁴⁴ Sad, 38/21.

¹⁴⁵ Sa’lebî, *age*, II/53.

¹⁴⁶ Yusuf, 12/100.

¹⁴⁷ Sa’lebî, *age*, IV/413.

“Kendilerine Rablerinin ayetleri hatırlatıldığında onlara karşı sağırlar ve körler gibi davranmazlar”¹⁴⁸

Örnek 6: “Biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”¹⁴⁹

Müfessire göre fiili ‘yani nitelemek, açıklamak, isimlendirmek’ anlamlarına gelmektedir. Nitekim “Rahmanın kulları olan melaikeyi de dışı saydılar”¹⁵⁰ ayetinde de bu anlamda kullanılmıştır.¹⁵¹

Örnek 7: “ Akılca olgunlaştıklarını görürseniz mallarını kendilerine teslim edin.”¹⁵²

Ayette zikredilen fiili, “Ailesine: "Durun, dedi, ben bir ateş farkettim.”¹⁵³ cümlesinde olduğu gibi ‘görmek’ anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁴

Örnek 8: “ Fakat vakta ki Sen beni aralarından tutup aldın, onları görüp denetleyen yalnız Sen kaldın.”¹⁵⁵ cümlesindeki fiili hakkında Sa’lebi, Hasan Basrî (ö:110/728)’den üç farklı anlam nakletmiştir¹⁵⁶:

Ölüm anlamında kullanılması, “ Ama gerçek koruyucu Allah, insanların ruhlarını ölümleri sırasında alır.”¹⁵⁷

Uyku anlamında kullanılması, “ Odur ki geceleyin uykuda sizi kendinizden geçirip alır.”¹⁵⁸

Yükselme ile birlikte kullanılması, “ O zaman Allah şöyle buyurmuştu: "İsa! seni öldürecek olan, onlar değil Benim. Seni kendi nezdime yükseltecek de benim.”¹⁵⁹

Örnek 9: “ O (Şeytan) size hep çirkin ve murdar şeyleri ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri iddia etmenizi emreder.”¹⁶⁰

¹⁴⁸ Furkan, 25/73.

¹⁴⁹ Zuhruf, 43/3.

¹⁵⁰ Zuhruf, 43/19.

¹⁵¹ Sa’lebî, *age*, V/405.

¹⁵² Nisa, 4/6.

¹⁵³ Kasas, 28/29.

¹⁵⁴ Sa’lebî, *age*, II/234.

¹⁵⁵ Al-i İmran, 3/117.

¹⁵⁶ Sa’lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, II/516.

¹⁵⁷ Zümer, 39/42.

¹⁵⁸ En’am, 6/60.

¹⁵⁹ Al-i İmran, 3/ 55.

¹⁶⁰ Bakara, 2/169.

Ayette zikri geçen kelimesi yani, kişiyi üzen herşey anlamındadır. Müellif, bu açıklamasına şu ayet-i kerimeyi örnek olarak getirmiştir¹⁶¹:

“ *inkâr edenlerin kederden yüzleri mosmor kesilir.* ”¹⁶²

E- Ayetlerdeki gramer ile ilgili inceliklerin yine ayetlerle izah edilmesi:

Kur'an'ın Kur'an ile tefsirine oldukça önem veren Sa'lebî, ayetlerdeki gramerle ilgili hususları yine ayetlerdeki gramer ile ilgili inceliklerden istifade ederek izah yoluna gitmiştir. Bu mevzuyla alakalı bir kaç örnek vermeye çalışalım.

Örnek 1: “ *Gözlerine de bir perde inmiştir.* ”¹⁶³

Cümlede zikri geçen lafzı mukadder bir fiilin mefu'lü olup takdiri şeklindedir. Müellif, bu açıklamasını şu ayet-i kerimeyle teyit etmiştir:

“ *gözlerine de perde çektiği kimsenin haline!* ”¹⁶⁴

Örnek 2: “ *Ey İsrail'in evlatları! Hatırlayın ve düşünün size ihsan ettiğim nimetimi* ”¹⁶⁵

Müellife göre, ayette geçen ve kelime yapısı itibarıyla müfret olan lafzı,

“ *Öyle ki Allahın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları toptan olarak bile sayamazsınız.* ”¹⁶⁶ ayetinde olduğu gibi anlamca çoğuldur.¹⁶⁷

Örnek 3: “ *Sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah'tan yardım dileyin. Gerçi bu çok zor bir iştir, fakat içi saygı ile ürperenlere değil.* ”¹⁶⁸

Yukarıdaki ayette geçen, lafzındaki zamir çokluktan kinaye olarak kelimesine rücu eder. Çünkü namaz, sabrı da kapsayan daha geniş bir kavramdır. Müellif, gramer ile ilgili bu inceliği iki farklı ayetle daha da pekiştirmiştir.

Birinci ayet, “ *Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya...* ”¹⁶⁹ ayeti olup fiilindeki zamiri, kemiyet itibarıyla altından daha çok ve yaygın olan gümüş lafzına raci olur.

¹⁶¹ Sa'lebî, *age*, I/233.

¹⁶² Mülk, 67/27.

¹⁶³ Bakara, 2/7.

¹⁶⁴ Casiye, 45/23.

¹⁶⁵ Bakara, 2/47.

¹⁶⁶ İbrahim, 14/34.

¹⁶⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, I/108.

¹⁶⁸ Bakara, 2/45.

Diğeri ise, “ Onlar bir ticaret veya bir eğlence görünce oraya doğru sükün edip..”¹⁷⁰ ayetidir ki bu ayette geçen lafzındaki zamir, lehviyattan daha önemli olan lafzına rücu eder.¹⁷¹

Örnek 4: “ Her kim Allah’a ve ahiret gününe (gerçekten) iman eder...”¹⁷²

Cümlede geçen ism-i mevsulü müzekker, müennes, müfret, tesniye, cemi durumlarında değişmez.¹⁷³ Sa’lebî ism-i mevsulünün bu özelliğini aşağıdaki ayetlerle daha da pekiştirmiştir:

“ Onlardan seni Kur'an okurken dinleyenler de vardır”¹⁷⁴ ve “ Ama kim Allah ve Resûlüne itaat eder “¹⁷⁵ ve

“ Onların içinde senin söylediklerini dinlemeye gelenler de var.”¹⁷⁶ ayet-i kerimelerde sırasıyla müfret, müennes ve cemi konumlarında bulunan ism-i mevsulü değişmeyip aynen kalmıştır.¹⁷⁷

Örnek 5: “Bunun üzerine dedik ki: "Kestiğiniz sığırın bir parçasıyla o maktûlün cesedine vurun”¹⁷⁸

Müfessire göre ayet-i kerimede ihtisar olup takdiri şöyledir:

Müellif, ayet-i kerimede görülen bu özelliği başka ayetleri delil getirmek suretiyle daha da izah etmiştir.¹⁷⁹ Bu ayetlerden birisi,

“ Hasta veya yolcu olan, tutamadığı günler sayısınca, başka günlerde oruç tutar”¹⁸⁰ ayeti olup takdiri, şeklindedir. Diğer bir ayet de

“ Aranızda hasta, yahut başından rahatsız olan varsa, ona fidye olarak oruç tutmak, sadaka vermek, yahut kurban kesmek gerekir.”¹⁸¹ ayeti olup takdiri şöyledir:

¹⁶⁹ Tevbe, 9/34

¹⁷⁰ Cuma, 62/11.

¹⁷¹ Sa’lebî, *age* I/110.

¹⁷² Bakara, 2/62.

¹⁷³ Suyufî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Behçetü'l-merdiyye*, Mektebetü'l-Müfid, byy, trs., I/64.

¹⁷⁴ En’am, 6/25.

¹⁷⁵ Ahzab, 33/31.

¹⁷⁶ Yunus, 10/42.

¹⁷⁷ Sa’lebî, *age*, I/130.

¹⁷⁸ Bakara, 2/73.

¹⁷⁹ Sa’lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, I/39.

¹⁸⁰ Bakara, 2/185.

¹⁸¹ Bakara, 2/196.

Örnek 6 : “*Ne zaman ki İsa onların inkârlarında ısrar ettiklerini hissetti, "Allaha giden yolda bana yardım edecek kim var?" dedi.*”¹⁸²

Ayette geçen harf-i cerri, “*onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin.*”¹⁸³ ayetinde geçen harf-i cerri ile beraber anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁴

Örnek 7 : ¹⁸⁵ ayetinde geçen kelimesi sıfat olup mevsufundan önce gelmiştir. Sıfat, mevsufundan önce gelirse fasl ve vasl olmak üzere iki farklı irab durum meydana gelir. Fasl durumunda, ¹⁸⁶ ayetinde olduğu gibi mef’ul olur. Vasl halinde ise ¹⁸⁷ cümlesinde geçtiği gibi kendisinden önceki ismin irabını alır. Nitekim ayette geçen sıfatı, kendisinden önceki mecrur ismin irabını almıştır.¹⁸⁸

Örnek 8 : “*Buranın halkından Allah’a ve ahiret gününe iman edenleri çeşit çeşit mahsullerle rızıklandır.*”¹⁸⁹

Müfessir, dilbilimci Ahfeş’ten terkinin kendisinden önce geçen lafzından bedel olduğunu nakletmiştir. ‘Bedelü’l-ba’d min kül’ kısmına örnek olan bu bedel türünü müellif aşağıdaki ayetle daha da pekiştirmiştir.¹⁹⁰

“*Ziyarete gücü yeten herkese Beytullahı ziyaret etmek, Allahın onun üzerindeki hakkıdır*”¹⁹¹ ayet-i kerimesindeki ifadesi kelimesinden bedeldir.¹⁹²

Örnek 9: “*Rabbin meleklere: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediği vakit...*”¹⁹³

Müellife göre, ayette geçen edatı anlamında olup kesinlik ifade eder. Müellif ve nın zaman edatları olduğunu ifade ettikten sonra dilbilimci Müberred’in konu hakkındaki açıklamalarına yer vermiştir. Müberred’e göre, edatı şayet muzari bir fiilden

¹⁸² Al-i İmran, 3/ 52

¹⁸³ Nisa, 4/2.

¹⁸⁴ Sa’lebî, *age*, I/66.

¹⁸⁵ Enbiya, 21/ 3.

¹⁸⁶ Kamer, 54/7.

¹⁸⁷ Nisa, 4/75.

¹⁸⁸ Sa’lebî, *age*, V/233.

¹⁸⁹ Bakara, 2/126.

¹⁹⁰ Sa’lebî, *age*, I/190.

¹⁹¹ Al-i İmran, 3/97.

¹⁹² Suyutî, *Behçetü’l-merdiyye*, s. II/84.

¹⁹³ Bakara, 2/30.

önce gelirse muzari fiilinin anlamını, ayet-i kerimede¹⁹⁴ olduğu gibi maziye çevirir. Şayet edatı mazi bir fiilden önce gelirse, bu fiilin anlamını “Allahın yardım ve zaferi geldiği zaman,”¹⁹⁵ ayetinde görüldüğü gibi müstakbele çevirir.¹⁹⁶

II- KUR’AN’IN SÜNNETLE TEFSİRİ

Kur’an-ı Kerim’den sonra en önemli tefsir kaynağı Hz. Peygamber’in sünnetidir.

“Sana da, kendilerine indirilmiş olan emir ve yasakları insanlara açıklayasın diye Kur’an’ı indirdik, ta ki iyice düşünsünler.”¹⁹⁷ ayet-i kerimede bildirildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s) sadece tebliğ vazifesiyle değil aynı zamanda Kur’an’ı tebyin ve tefsir vazifesiyle de mükellefti.¹⁹⁸

Sünnet, Kur’an’ın mücmelini beyan, müşkilini izah, umumunu tahsis, mutlakını takyid, müphemini beyan etmekle birlikte Kur’an’ın, nasih ve mensuhunu da beyan eder.¹⁹⁹ Bununla beraber ahkâma, ahiret ahvaline, kıssalar ve ahbara ait bazı hususlar vardır ki, Kur’anda zikredilmezler. Bunların tefsirini Peygamberimiz (sas) yapmıştır.²⁰⁰

A- Ayetlerde kastedilen mananın sünnet ile izah edilmesi:

Örnek 1: Sa’lebî, Fatiha suresinde geçen ve kelimelerini Adiy b. Hatim’in, Peygamberimiz (sas)’den rivayet ettiği: “ , Hıristiyanlar; ise Yahudilerdir.” hadis-i şerifine²⁰¹ istinaden tefsir etmiştir.²⁰²

¹⁹⁴ Ahzab, 33/12.

¹⁹⁵ Nasr, 110/1.

¹⁹⁶ Sa’lebî, *age*, I/97.

¹⁹⁷ Nahl, 16/44.

¹⁹⁸ Soysaldı, *Kur’an ve Tefsir*, s.171.

¹⁹⁹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l- müfessirin*, I/55.; Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'an Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1983, s.31

²⁰⁰ Aydın, Davut, *Tefsir*, ıfık Yay. , İstanbul, 2004, s. 33.

²⁰¹ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 4/378; İbn Hibban, *Sahih*, 16/184.

²⁰² Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, I/51.

Örnek 2:

“ İman edip

imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte korkudan emin olma onların hakkıdır, doğru yolda olanlar da onlardır.”²⁰³

Ebu İshak es-Sa’lebî, Abdullah b. Mesud (ö:32/652)’dan ayetin tefsiri sadedinde şöyle bir hadis aktarmıştır²⁰⁴ : “Bu ayet nazil olunca sahabe telaşlanarak: “Hangimiz nefsimize zulmetmedi ki” diye karamsarlığa düştüler. Peygamberimiz (sas) sahabenin ümitsizliğe düştüğünü görünce, zulümden maksadın şirk olduğunu,

“Hani Lokman oğluna öğüt verirken demişti ki; Oğlum!

Allah’a şirk koşma; şirk çok büyük bir zulümdür.”²⁰⁵ buyurdular.”²⁰⁶

Örnek 3:“ Sana kevseri verdik”²⁰⁷

İbn-i Abbas’ın rivayetine göre yukarıdaki ayet nazil olunca Resulullah minbere çıkarak ayeti Sahabeye okudu. Minberden indiğinde ise, Sahabe; “Allah’ın sana verdiği şey nedir?” diye sordular. Peygamberimiz (sas) de: “Cennetten bir nehirdir.” diyerek²⁰⁸ kevserden maksadın ne olduğunu açıkladı.²⁰⁹

Örnek 4:

*“Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tastamam yüklenmelerinden başka, bilgisizlikleri sebebiyle saptırdıkları kimselerin günahlarının epey bir kısmını da yüklenmeleri için böyle derler. Bak! Ne fena bir yük yükleniyorlar!”*²¹⁰

Müellif, ayetin izah ve tefsiri sadedinde Hz. Peygamber (sas)’den şu hadis-i şerifi nakletmiştir²¹¹: “ Şayet birileri insanları dalalete çağırır ve insanlar da onlara tabi olurlarsa bunların işledikleri bütün günahlar eksiksiz olarak o kişiye yüklenir. Kim de insanların hidayetine vesile olursa, bu kişilerin kazandıkları bütün mükâfatlar o kişinin hasenatına kaydedilir.”²¹²

Örnek 5 :

“Ama baki kalacak yararlı işler

ise Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden, hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdır.”²¹³ ayetindeki ‘baki kalacak yararlı işler’ den maksadı Peygamberimiz (sas); “

²⁰³ En’am, 6/82.

²⁰⁴ Sa’lebî, *age*, II/552.

²⁰⁵ Lokman, 31/13.

²⁰⁶ Buharî, iman 22.

²⁰⁷ Kevser, 108/1.

²⁰⁸ Müslim, salât 14.

²⁰⁹ Sa’lebî, *age*, VI/563.

²¹⁰ Nahl, 16/25.

²¹¹ Sa’lebî, *age*, III/512.

²¹² Tirmizî, sıfatu’l-Cenne 10; İbn Mâce, zühd 39.

²¹³ Kehf, 18/46.

Tekbir, tehlil, tesbih, havl ve kuvvetin yalnızca Allah için olması demektir.”²¹⁴ şeklinde izah etmiştir.²¹⁵

Örnek 6 : “ *kendi kendinizi veyahut birbirinizi öldürmeyin! Allah size pek merhametlidir.*”²¹⁶

Müfessir, ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde Amr b. As (ö:40/660)’dan, Hz. Peygamber’in konuyu açıklayıcı ve izah edici bir hadis-i şerifini nakletmiştir²¹⁷: Amr b. As; “ Resulullah (sas) beni Zatü’s-Selasil Gazvesine gönderdi. Çok soğuk bir gecede ihtilam oldum. Ölüm endişesinden dolayı gusül yapamadım. Bunun üzerine teyemmüm edip arkadaşlarıma sabah namazını kıldırđım. Resulullah (sas)’a geldiğimde durumu bildirdim. Resullullah (sas) bana: ” Ey Amr! İhtilam olduğun halde insanlara namaz mı kıldırđın?” dedi. Ben de:” Ya Resulullah! Hava çok soğuk olduğü için gusül yapamadım.” dedikten sonra, “*kendi kendinizi öldürmeyin! Allah size pek merhametlidir.*” ayetini okudum. Bunun üzerine Resulullah (sas) güldü ve herhangi bir şey söylemedi.”²¹⁸

Örnek 7 : “ *Kıyamet günü onları kör, sağır ve dilsiz olarak yüzükoyun haşrederiz.*”²¹⁹

Sahabe, zihinlerinde oluşan sorunlar ve şüpheleri çözmek amacıyla derhal Resulullah (sas)’e müracaat eder ve Resulullah’tan tatmin edici cevaplar aldıktan sonra huzur-u kalp ile geri dönerlerdi. Nitekim Sahabeden biri Resulullah’a gelerek: “Ya Resulallah! Kâfirler kıyamet günü nasıl yüzüstü haşrolunacak. ” diye sordu. Bunun üzerine Resulullah(sas): “ Onu ayakları üstünde yürütmeye kadir olan Allah (cc) yüzüstü ateşte yürütmeye de elbette kadirdir” dedi.²²⁰

Müellif, Ebu Hureyre (ö:57/676)’den konuyla alakalı başka bir hadis daha rivayet etmiştir. Resulullah (sas): “ İnsanlar kıyamet gününde ayaklarıyla yürüyen, yüzüstü yürüyen ve binekli olmak üzere üç şekilde haşrolunacaklar.”²²¹ buyurdular.²²²

Örnek 8 : “ *Namazlara, hele salat-ı vustaya dikkat edin*”²²³

²¹⁴ Muvattâ, Kur’an 7; İbn Hibbân, *Sahih*, 3/121.

²¹⁵ Sa’lebî, *age*, IV/125.

²¹⁶ Nisa, 4/29.

²¹⁷ Sa’lebî, *age*, II/271.

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/203.

²¹⁹ İsrâ, 17/97.

²²⁰ Buhârî, tefsir-i sûreti’l-Furkan 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/229.

²²¹ Müslim, cennet 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/364.

²²² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, IV/83.

²²³ Bakara, 3/238.

Ayet-i kerimde geçen, terkinin Resulullah (sas), ikinci namazı²²⁴ olduğunu beyan etmişlerdir.²²⁵

Örnek 9 : “ *De ki: Allaha ve Resûlullahı itaat edin. Şayet yüzçevirirlerse, bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.* ”²²⁶

Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu hadis ayeti daha da izah etmiş ve konuyu pekiştirmiştir²²⁷. Resulullah (sas): “ Kim bana itaat ederse muhakkak ki Allah'a itaat etmiştir. Kim imama itaat ederse muhakkak ki bana itaat etmiştir. Kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Ve kim imama isyan ederse bana isyan etmiş olur.” buyurmuştur.²²⁸

Örnek 10 : “ *Ey iman edenler! Allaha karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının.* ”²²⁹

Ayet-i kerimde zikredilen ifadesini Resulullah (sas); “ İtaat edip isyan etmemek, hatırlayıp unutmamak, şükredip nankörlük etmemek”²³⁰ şeklinde tefsir etmiştir.²³¹

Örnek 11 : “*Ey iman edenler! Sabredin, sabır yarışında düşmanlarınızı geçin, cihad için daima hazırlıklı ve uyanık bulunun*”²³²

Ayette geçen lafzının anlamıyla ilgili olarak Peygamber Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: “ Ey İnsanlar! Allah'ın kendisiyle hataları sildiği, dereceleri yükselttiği şeyi size haber vereyim mi?” dediğinde Ashab: “Evet ya Resulullah!” dediler. Resulullah (sas): “ Her türlü zorlukta eksiksiz abdest almak, çokca yürüyerek mescitlere gitmek, kılınan namazdan sonra diğer bir namazı beklemek. İşte bütün bunlar ribattır, ribattır, ribattır.”²³³ buyurmuşlardır.²³⁴

Örnek 12: “ *Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen gayb aleminin anahtarları Onun yanındadır.* ”²³⁵

Sa'lebî, ayette geçen terkinin Resulullah (sas)'ın: “ Gaybın anahtarları dördtür: Kıyamet vaktinin bilgisi onun yanındadır. Yağmur vaktini ve rahimde olanları da o

²²⁴ Müslim, mesacid, 35; Muvatta, siyer 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/364.

²²⁵ Sa'lebî, *age*, I/384.

²²⁶ Al-i İmran, 3/ 32.

²²⁷ Sa'lebî, *age*, II/45.

²²⁸ Buhârî, cihad 108; Müslim, imare 8; Muvatta, salât 44.

²²⁹ Al-i İmran, 3/102.

²³⁰ Hâkim, *Müstedrek*, 2/325.

²³¹ Sa'lebî, *age*, II/115.

²³² Al-i İmran, 3/200.

²³³ Müslim, tahâret 14; Muvatta, kasru's-salat fi sefer 18.

²³⁴ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, II/220.

²³⁵ En'am, 6/59.

bilir. İnsan yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini bilemez.” hadis-i şerifiyle²³⁶ izah etmiştir.²³⁷

Örnek 13: “ *Hepsinden âlası ise Allah’ın kendilerinden razı olmasıdır.* ”²³⁸

Cümlelerin tefsiri sadedinde Resulullah (sas) şöyle buyurmuştur: “ Allah (cc), Cennet ehline nida eder. Cennet ehli de: “ Buyurun Rabbimiz!” derler. Allah (cc): Benden razı oldunuz mu?” der. Bunun üzerine Cennet ehli: “ Hiç kimseye vermediğin rızanı bize verdin, neden senden razı olmayalım ki ” derler. Allah (cc): “ Bundan daha faziletli şeyi size bildireyim mi?” buyurur. Cennet ehli de:” Bundan daha faziletli şey nedir?” derler. Cenab-ı Allah: “ Rızamı size helal kıldım, bundan sonra ebediyen size azab etmem” ²³⁹buyurdu.²⁴⁰

Örnek 14 : “*Rabbinin âlâmetlerinden biri geldiği gün, daha önce iman etmeyen yahut imanıyla hayır kazanmayan hiçbir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez.* ”²⁴¹

Peygamber Efendimiz ayetin tefsiri sadedinde: “ Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. Batıdan doğduğunu gören bütün insanlar iman ederler ancak, “*daha önce iman etmemişlerse*” imanları onlara fayda vermez.” hadis-i şerifleriyle²⁴² ayeti izah etmişlerdir.²⁴³

Örnek 15 : “ *Dünya hayatında da ahirette de müjde vardır onlara.* ”²⁴⁴

Ayette geçen müjde ile ilgili olarak sahabenin sorularına Resulullah (sas) şöyle cevap vermiştir: “ Benden sonra artık nübüvvet yoktur. Ancak, müjdeler vardır. Sahabenin; “ Müjdelerden kastınız nedir Ya Resulallah?” şeklindeki sorularına Allah Resulü ; “ Salih rüyalarıdır.”²⁴⁵ buyurmuşlardır.²⁴⁶

Örnek 16 : “ *O insanın önünde ve ardında devamlı suretle nöbetleşerek görevlendirilen melekler vardır.* ”²⁴⁷

²³⁶ Buharî, istiska, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/24.

²³⁷ Sa’lebî, *age*, II/540.

²³⁸ Tevbe, 9/72.

²³⁹ Müslim, kitabü’l-cennet 2; Buharî, rekâik 51.

²⁴⁰ Sa’lebî, *age*, III/223.

²⁴¹ En’am, 6/158.

²⁴² Müslim, İman 248.

²⁴³ Sa’lebî, *age*, II/592.

²⁴⁴ Yunus, 10/64.

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/129

²⁴⁶ Sa’lebî, *el- Keşf ve ’l-beyan* , III/291.

²⁴⁷ Ra’d, 13/11.

Ebu İshak es-Sa'lebî, ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde Resulullah (sas)'ın ayeti tefsir eden birden fazla hadisini eserine kaydetmiştir.²⁴⁸ Bu hadislerden birisi şudur: Resulullah (sas): “ Sizi gece-gündüz gözetleyen melekler vardır. Bu melekler sabah ve ikinci vakitleri bir araya geldikten sonra Allah'ın huzuruna çıkarlar. Allah (cc), kullarının durumlarını en iyi bildiği halde: “ Siz kullarımı nasıl bıraktınız?” diye sorar. Bunun üzerine melekler: “ Biz onları terk ettiğimizde namaz kılıyorlardı, onlara tekrar gittiğimizde yine namaz kılıyorlardı.” derler.²⁴⁹

Örnek 17 :

“Ey iman edenler! Allahın

*hukukunu gözetin, onun hukukunu ihlal etmekten sakının, Ona yaklaşmaya vesile arayın”*²⁵⁰

Ayette zikredilen kavramını Hz. Peygamber; “ Allah'dan benim için vesile isteyin. Vesile, cennette en yüksek derecedir. Ona yalnızca bir tek kişi ulaşacaktır, umarım o kişi de ben olurum.”²⁵¹ şeklinde izah etmiştir.²⁵²

Örnek 18 :

“ Allah onların kötülüklerini iyiliklere,

*günahlarını sevaplara çevirir.”*²⁵³

Müfessir, ayet-i kerimenin tefsiri cihetinde Ebu Zer el-Ğıfarî'den şöyle bir hadis nakletmiştir:²⁵⁴ “ Resulullah (sas) şöyle buyurdu : “ Kıyamet günü insanlara küçük günahlarını arzedin.” denilir. Küçük günahlar arzedildiğinde o kişiye; “Sen falan gün şunları şunları işledin” denilir. O kişi bunu kabul edip itiraf eder. Büyük günahlardan hesaba çekilmeyi bekleyen o kişiye; “ İşlediği bütün günahlara mukabil bir iyilik verin” denildiğinde, hayret ederek : “ Benim büyük günahlarım var nerede onları göremiyorum?” der. Bunları söyledikten sonra Resulullah (sas), azı dişleri görününceye kadar güldü.²⁵⁵

B- Ayetlerin nüzul sebebi açısından sünnetle izahı:

Örnek 1 :

*“Onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın muhterem kıldığı bir canı haksız yere öldürmezler. Zina etmezler onlar.”*²⁵⁶

Müellif, ayetin nüzulüne sebep olarak şu hadisi zikretmiştir:

²⁴⁸ Sa'lebî, *age*, III/428.

²⁴⁹ Buharî, mevakit 16; Müslim, mesâcid 210; Nesaî, salât 21.

²⁵⁰ Maide , 5/35.

²⁵¹ Müslim, salat 11; Tirmizî, menâkıb 1; Nesâî, ezân 37.

²⁵² Sa'lebî, *age*, II/447.

²⁵³ Furkan, 25/70.

²⁵⁴ Sa'lebî, *age*, IV/433.

²⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/430.

²⁵⁶ Furkan, 25/68.

Abdullah b. Mesud (ö: 32/652), Resulullah (sas)'e: “ Ya Resulallah! Günahların en büyüğü hangisidir?” diye sordum. Resulullah (sas): “ Seni yarattığı halde Allah’a şirk koşmandır.” dedi. “ Ondan sonra hangisidir?” dedim. Resulullah (sas) :“ Rızık endişesiyle çocuğunu öldürmendir.” dedi. Bundan sonra hangisidir?” dediğimde Resulullah (sas): “ Komşunun eşiyle zina yapmandır.”²⁵⁷ buyurdular.²⁵⁸

Örnek 2 :

“ *İnsan şunu hiç görüp düşünmedi mi: Biz kendisini bir nutfeden yaratmışken, yaman bir hasım kesildi Bize.* ”²⁵⁹

Ümeyye b. Halef elinde çürümüş bir kemikle Resulullah (sas)'e gelerek:

“ Ey Muhammed! Allah bu çürümüş kemiği bir daha mı diriltecek?” dedi. Bunun üzerine Resullulah (sas): “ Evet seni tekrar diriltecek ve seni ateşe koyacaktır.” dedi.²⁶⁰ Müfessir, bu vakayı ayetin nüzul sebebi olarak aktarmıştır.²⁶¹

Örnek 3 :

“*Ey kendilerine daha önce kitap verilen Ehl-i Kitap! Yanınızdaki kitapları tasdik üzere indirdiğimiz bu Kitaba da iman edin. İman edin: enseleriniz nasıl dümdüz ise bazılarınızın yüzlerini bir darbe ile gözden, ağızdan, azalardan ederek dümdüz hale getirmeden veya Ashab-ı Sebte yaptığımız gibi lanet etmeden! Allahın emri mutlaka yerine gelir.*”²⁶²

Ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak müellif İbn Abbas'tan şöyle bir rivayette bulunmuştur²⁶³: “ İçlerinde Ka'b b. Esed, Abdullah b. Sûrya gibi Yahudi bilginlerinin bulunduğu bir topluluğa Resulullah (sas): “ Ey Yahudi milleti! Allah'tan korkunuz ve müslüman olunuz. Allah'a yemin olsun ki, size gelenin hak olduğunu biliyorsunuz. Onlar ise, “ Biz bunu tanımıyoruz” deyip inkârlarında ısrar ettiler.”

Örnek 4 :

“ *Gök gürlemesi hamd ile Onu takdis ve tenzih eder. Melekler de duydukları mehabetten ötürü Onu takdis ve tenzih ederler. O yıldırımlar gönderir, onlarla dilediği kimseleri çarpar. Durum bu iken onlar hâla Allah hakkında birbirleriyle tartışıp, ileri geri konuşurlar. Halbuki Onun cezası pek çetindir.* ”²⁶⁴

²⁵⁷ Müslim, iman, 37; İbn Hibbân, *Sahih*, X/262.

²⁵⁸ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, IV/ 431.

²⁵⁹ Yasin, 36/77.

²⁶⁰ Hakim, *Müstedrek*, II/4.

²⁶¹ Sa'lebî, *age*, V/ 206.

²⁶² Nisa, 4/47.

²⁶³ Sa'lebî, *age*, II/ 299.

²⁶⁴ Ra'd, 13/13.

Hasan Basri (ö:110/728)'ye ayetin nüzul sebebi sorulduğunda şöyle bir vakayı anlatmıştır²⁶⁵: “ Resulullah (sas), azgın bir Arab'ı İslama davet etmek için bir grup gönderdi. Adam: “ Bana davet ettiğiniz Muhammed'in Rabbinden haber veriniz. O gümüş mü, demir mi, yoksa bakır mı?” dedi. Bu sözlerden oldukça etkilenen grup geri dönerek Resulullah (sas)'e : “ Biz bundan daha azgın ve daha inkârcı birisini görmedik.” dediler. Resulullah (sas): “ Ona tekrar gidiniz.” dedi. Bunun üzerine ona giden sahabe daha önceki söylediklerine birkaç ilave yapıp onu tekrar İslamiyet'e davet ettiler. Onunla münakaşaya daldıklarında aniden bir bulut başlarında belirdi. Şiddetli bir gök gürültüsü oldu. Bir yıldırım kopup o kâfirin başına çarptı ve onu öldürdü. Ashab olayı haber vermek amacıyla hızla geri döndüklerinde, yolda bir grup sahabe ile karşılaştılar. Sahabiler: “ Sizin o adamınız öldü.” dediler. Resulullah (sas)'ın gönderdiği grup hayretler içinde kalarak : “ Bunu size kim haber verdi.” dediler. Bunun üzerine yolda karşılaştıkları grup yukarıdaki ayeti okuyarak ayetin nazil olduğunu haber verdiler.”²⁶⁶

Örnek 5 :

*“ Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken dini inkâr etmeye zorlanıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allahı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır.”*²⁶⁷

Müfessir, bu ayet-i kerimenin müşrikler tarafından şiddetli işkencelere maruz kalıp inkâra zorlanan Ammar hakkında nazil olduğunu, İbn-i Abbas'tan naklettiği bir rivayet ile beyan etmiştir²⁶⁸: “ Müşrikler, Hz. Ammar, babası Yasir ve annesi Sümeyye'ye dinlerinden döndürmek amacıyla şiddet uygulamışlar, bunu kabul etmeyen Yasir ve Sümeyye'yi de öldürmüşlerdi. Ammar ise işkencelere dayanamayarak müşriklerin teklifini kerhen de olsa diliyle kabul etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine, “Ammar kâfir oldu” diyenlere karşı Resulullah (sas): ” Ammar tepeden tırnağa imanla doludur. İman onun et ve tırnağına işlemiştir.” buyurdu. Resulullah (sas), huzurunda ağlayan Ammar'ın gözyaşlarını mübarek elleriyle sildi ve onu teskin etti.”

C-Ayetlerin fıkhi yönlerinin sünnetle izahı:

²⁶⁵ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, III/ 433.

²⁶⁶ Taberanî, *Mu'cemu'l-evset*, III/96.

²⁶⁷ Nahl, 16/106.

²⁶⁸ Sa'lebî, *age*, III/ 542.

Örnek 1 : “ *Boşanmış kadınlar kendilerini tutup yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet beklesinler.*”²⁶⁹

Başta Hz. Ömer (ö: 23/643), Hz. Ali (ö: 40/660), Ebu Hanife (ö:150/767) olmak üzere birçok fakih ve müfessir ayet-i kerimedeki kelimesinin Hz. Peygamberin bir kadın için söylediği; “ Hayızlı olduğun günlerde namaz kılma.” hadis-i şerifine ²⁷⁰istinaden ‘hayız’ olduğunu beyan etmişlerdir.²⁷¹

Örnek 2 : “ *İşte bunlar kazandıkları şeylerin hayır ve bereketlerini fazlasıyla görürler. Allah hesabı çok çabuk görür.*”²⁷²

Müellif, ayet-i kerimeyi tefsir ederken vefat eden birinin yerine vekil olarak yapılan haccın caiz olduğunu aşağıdaki hadis-i şerifi esas alarak tefsir etmiştir²⁷³:

Adamın biri Resulullah (sas)’e gelerek: “ Ya Resulallah! Hayvana binemeyecek kadar yaşlı bir annem var. Şayet onu binek üzerine ipe bağlasam ölmesinden endişe duyuyorum.” dedi.

Resulullah (sas) : “ Şayet, annenin vefatından sonra borcu olsa onu ödemen gerekmez mi?” dedi.

Adam: “Evet, ödemem gerekir ya Resulallah.” şeklinde cevap verdi.

Bunun üzerine Resulullah (sas): “ Öyle ise annenin yerine hac yapabilirsin.” buyurdu.

Örnek 3: “ *Allah ’ın muhterem kıldığı cana nahak yere kıymayın.*”²⁷⁴

Ayette istisna edilenleri Peygamber (sas) şöyle izah etmiştir²⁷⁵:

“ Müminin kanı üç şeyden dolayı helal olur: Evli olduğu halde zina edene recm, kasden birini öldürene kısas, Müslüman olduktan sonra irtidat edene ölüm cezası uygulanır.”²⁷⁶

D- Ayetlerde geçen kelimelerin luğavî yönünün hadislerle izahı:

²⁶⁹ Bakara, 2/228.

²⁷⁰ Ebu Davud, taharet, 111.

²⁷¹ Sa’lebî, *el- Keşf ve ’l-beyan*, I/358.

²⁷² Bakara, 2/202.

²⁷³ Sa’lebî, *age*, II/308.

²⁷⁴ En’am, 6/151.

²⁷⁵ Sa’lebî, *age*, II/589.

²⁷⁶ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 1/63.

Örnek 1:

“ Bir

*gece, kulu Muhammed'i, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kaldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O zatın şanı yücedir, bütün eksikliklerden uzaktır.*²⁷⁷

Ebu İshak es-Sa'lebî, ayet-i kerimede geçen lafzının taaccüb anlamını ifade ettiğini Resulullah (sas)'in: “ Allah'ın bütün kötülüklerden tenzih edilmesi” şeklindeki beyanlarıyla izah etmiştir.²⁷⁸

Örnek 2:

“ Bu durum, adaletten ayrılmamanız için en uygun

olanıdır.”²⁷⁹

H. Aişe'den rivayetle Resulullah (sas), ifadesini yani meyletmeyiniz şeklinde izah etmiştir.²⁸⁰

Örnek 3:

“ Gerçekten İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı

idi.”²⁸¹

Kadının biri, Resulullah (sas)'in yanında onu rahatsız edici kaba bir şekilde konuştuğunda Hz. Ömer (ö: 23/643/), onu bu sözlerinden dolayı menetmeye çalıştı. Resulullah (sas) Hz. Ömer'e: “ Onu bırak, o evvaktır.” dedi. Resulullah'a evvahın ne olduğu sorulunca; “ Allah'tan çok korkandır.” dedi.²⁸²

Örnek 4:“ emeklerinizi zayi etmez.”²⁸³

Müellif, ayette geçen filinin zayi etmek, yok etmek anlamında olduğunu beyan ettikten sonra, Hz. Peygamber (sas)'in, “Kim ikindi namazını kaçırırsa adeta malını ve ehlini kaybetmiş gibidir.” hadis-i şerifini²⁸⁴ delil olarak zikretmiştir.²⁸⁵

Örnek 5:

“Gündüzün güneş dönüp gecenin

karanlığı bastırınca kadar belli vakitlerde namaz kıl”²⁸⁶

Sa'lebî, ayette geçen ifadesini, Resulullah'ın, Hz. Ömer'in sorusuna cevaben, “ O zeval vaktidir.” şeklindeki beyanlarıyla²⁸⁷ izah etmiştir.²⁸⁸

III- KUR'AN'IN SAHABE SÖZLERİYLE TEFSİRİ

²⁷⁷ İsra, 17/1.

²⁷⁸ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, IV/3.

²⁷⁹ Nisa, 4/3.

²⁸⁰ Sa'lebî, *age*, I/228.

²⁸¹ Tevbe, 9/114.

²⁸² Sa'lebî, *age*, III/255.

²⁸³ Muhammed, 47/35.

²⁸⁴ Muvatta, vukut 21.

²⁸⁵ Sa'lebî, *age*, V/484.

²⁸⁶ İsra, 17/78.

²⁸⁷ Buharî, mevâkit 14; Tirmizî, mevâkit 14; ibn Macce, salât 6.

²⁸⁸ Sa'lebî, *age*, IV/68.

Kur'an'ın birinci derecede muhatabı olan sahabe Hz. Peygamber (sas)' den sonra tefsir sahasında büyük bir rol üstlenmiştir. Çünkü Sahabe sarsılmaz imanları, hadiselerle şahit olmaları ve sebep-i nüzule vakıf olmaları gibi birçok sebepten dolayı Kur'an'ı en iyi anlayan topluluk kabul edilmiştir. Yalnız hepsinin de Kur'an'ı anlamada eşit olmadıkları gözlenmiştir. Sahabenin bilgi ve kültür yapısıyla, Arap dil ve edebiyatına vakıf olmaları hususundaki yetişkinlik dereceleri, ayrıca Hz. Peygamber'in yanında kalma sürelerinin farklı olması gibi nedenlerle aralarında derece farkları olmuştur.²⁸⁹

Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında çok büyük katkıları olan Sahabe Hz. Peygamberin vefatından sonra karşılaştıkları problemleri ilk önce Kur'an'dan araştırır, sonra Peygamberimizin sünnetine arzeder ve en sonunda kendi rey ve içtihatlarıyla uygun ve makul izahlar yapmaya çalışırlardı.²⁹⁰

Sahabenin Arap dilinin inceliklerine vakıf olmaları, Arap gelenek ve göreneklerini bilmeleri, Yahudi ve Hıristiyanların toplumsal şartlarına yakından şahid olmaları, anlama ve kavrama konusundaki üstün yetenekleri rey ve içtihatlarının isabetli ve bağlayıcı olmasının en önemli amillerindendir.²⁹¹

İbn-i Teymiyye sahabenin tefsiri ile ilgili şunları söylemektedir: “Şayet bir ayetin tefsirini Kur'an ya da hadiste bulamazsan o halde Sahabenin sözlerine müracaat edersin. Çünkü onlar bunu iyi bilenlerdir. Zira onlar Kur'an'ın nüzulüne şahit olmuşlardır. Kur'an'la ilgili olayların içinde yaşamışlardır. Bilhassa dört halife ve Abdullah b. Mesud (ö: 32/652) gibi âlim ve ileri gelenler kuvvetli bir anlayış ve sağlam bir bilgiye sahiptiler. Abdullah b. Mesud bu konudaki samimiyetini şu sözlerle ifade etmiştir: “ Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabında inen her ayetin kim hakkında ve nerede indiğini muhakkak bilirim. Şayet Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birinin olduğunu bilsem ve o kişiye binitlerle ulaşılacağını öğrensem, vallahi kalkar giderim.”²⁹²

Sahabe vahye bizzat şahit olmuşlardır. Kur'an'ın anlaşılmasında çok önemli olan sebep-i nüzul konusunu da pek iyi biliyorlardı. Belağat ve fesahatta zirvedeydiler. Fıtratları sağlam, nefislerini terbiye etmiş, dini salâbetleri kuvvetli idi. İşte bütün bunlar, Sahabenin Kur'an'ı doğru anlamasına imkân sağlamıştır.²⁹³

²⁸⁹ Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul, 1991, s.250.

²⁹⁰ Karaman, Hayreddin, , *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil yay., İstanbul, 1989, s.114; Soysaldı, Mehmet, *Kur'an ve Tefsir*, Fecr Yay., Ankara, 2001, s.194.

²⁹¹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun*, I, s. 58.

²⁹² İbn Teymiyye, *age*, s.91.

²⁹³ Zerkanî, Muhammed Abdilazim, *Menahilu'l-irfan fi ulumi'l-Kur'an*, Dar'ul-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 2002, II/13.

Sahabeden birçok müfessir olmakla beraber en meşhurları şunlardır: Dört halife, Ubey b. Kab (ö: 31/651), İbn Mesud (ö: 32/652), Abdullah b. Zübeyr (ö: 36/656), Ebu Musa el-Eşari (ö: 44/664), Zeyd b. Sabit (ö: 45/665), İbn Abbas (ö: 68/687) .²⁹⁴

Rivayet tefsiri olarak bilinen el-Keşf ve'l-beyan tefsirinin müellifi, sahabe kavilleri ile ilgili birçok rivayette bulunmuştur. Bununla ilgili birkaç örnek verelim:

Örnek 1: *“Şehrin en uzak yerinde bir adam koşarak geldi ve ey kavmim, bu elçilere uyun, dedi.”*²⁹⁵

Ayette geçen elçinin kim olduğu konusunda Sahabeden değişik görüşler rivayet edilmiştir:

İbn Abbas'a göre bu adam İsrailoğulları'ndan Habib-i Neccar idi.

Vehb b. Münebbih'e göre ise Medine'ye yakın bir yerde oturan, kazandıklarının yarısını ailesine, diğer yarısını da fakirlere dağıtan cüzamlı bir kişiydi. Bu kişi Resulullah (sas)'e suikast yapmak üzere olan kavmine gidip yukarıda geçen ayeti okumuştur.²⁹⁶

Örnek 2: *“Gecenin bir kısmında ve yıldızların batması anında Onu tesbih et.”*²⁹⁷

Yukarıdaki ayette geçen ifadesi İbn Abbas (ö: 68/687), Cabir b. Abdillan (ö: 74/6939) ve Enes b. Malik (ö: 93/711)'e göre fecirden önce kılınan iki rekât namazdır.²⁹⁸

Örnek 3: *“Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara sert davran. Onların yeri cehennemdir. Ve o ne kötü dönüş yeridir.”*²⁹⁹

Ayette, münafıklarla mücadele konusuyla ilgili olarak İbn Mes'ud, mücadelenin sırasıyla el, dil ve kalp ile, İbn Abbas ise dil ve caydırıcı sözlerle yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁰⁰

Örnek 4: *“ Şu kesin ki biz sana Seb-i mesani ile şu Yüce Kur'anı verdik.”*³⁰¹

Ayette geçen terkihi, Abdullah ibn Mesud'a göre Fatih suresi, İbn-i Abbas'a göre ise yedi uzun suredir.³⁰²

²⁹⁴ Sabunî, *age.*, s. 109; Suphi, Salih, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, s.289.

²⁹⁵ Yasin, 36/20.

²⁹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, V/195.

²⁹⁷ Tûr, 52/49.

²⁹⁸ Sa'lebî, *age*, V/589.

²⁹⁹ Tevbe, 9/73.

³⁰⁰ Sa'lebî, *age*, III/225.

³⁰¹ Hicr, 15/87.

³⁰² Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, III/498.

Örnek 5:

“ Eğer hasta veya yolculukta iseniz veya tuvaletten gelmiş yahut hanımlarınızla yatmış olur da gusledecek su bulamazsanız, o vakit temiz toprağa teyemmüm edin.”³⁰³

Ayette geçen fiilini, sahabeden İbn Mesud, İbn Ömer, Ebu Ubeyde iki uzvun birbirine temas etmesi, İbn-i Abbas ve Said b. Cübeyr ise cinsi münasebet manasında tefsir etmişlerdir.³⁰⁴

Örnek 6:

“ Eğer size yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin öbür küçük günahlarınızı örtüp affederiz”³⁰⁵

Ayette geçen büyük günahlar hakkında müellif Sahabeden şu görüşleri aktarmıştır:

Abdullah b. Mesud: “ Allah’a şirk koşmak, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek ve Allah’ın azabından emin olmak.” olduğunu ifade etmiştir.

Abdullah b. Ömer ise: “ Allah’a şirk koşmak, kasden bir mümini öldürmek, anne ve babaya karşı gelmek, faiz yemek, yetim malı yemek, iffetli kadınlara iftira etmek, savaştan kaçmak, sihir yapmak, murdar eti helal kılmaktır.” şeklinde beyan etmişlerdir.

İbn-i Abbas; yukarıda zikredilenlere ilaveten, “ hırsızlık, namazı terk etmek, zekât vermemek, yalan yere şahitlik, rızık endişesiyle çocuğunu öldürmek, haset, kibir, Müslümanları tahkir etmek, vasiyette adil davranmamak” olmak üzere yirmiye çıkarmıştır.³⁰⁶

Örnek 7:

“İman edip makbul ve güzel işler yapanları müjdele”³⁰⁷ ayetinde geçen salih ameller;

Hz. Osman (ö: 35/655)’a göre; ihlâsla yapılan ameldir. Çünkü gösteriş için amel işleyen samimi değildir.

İbn-i Abas’a göre ise salih ameller, kulun ilim, sabır ve ihlâsla yaptığı amellerdir.³⁰⁸

IV- KUR’AN’IN TABİÛN SÖZLERİYLE TEFSİRİ

³⁰³ Nisa, 4/43.

³⁰⁴ Sa’lebî, *age*, III/290.

³⁰⁵ Nisa, 4/31.

³⁰⁶ Sa’lebî, *age*, II/272.

³⁰⁷ Bakara, 2/25.

³⁰⁸ Sa’lebî, *age*, I/92.

Dört halife ile birlikte İslam devletinin sınırları birçok ülkeyi bünyesine katmakla hızlı bir şekilde genişlemiş ve İslam dini farklı birçok kültürle yakın temasa geçmişti. Kendini bu kültürlerle benimsetmeye çalışan İslam dini bu konuda çok zorlanmamış, insanlığı yücelten evrensel mesajıyla birçok millet sahip oldukları maddi ve manevi değerlere yakın gördükleri için bu dini rahatlıkla benimsemişlerdir. Bu milletlerin dini ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birçok Sahabî, eğitici ve idareci olarak bu bölgelere gönderilmiştir. Sahabenin üstün gayretleri neticesinde dini ilimlerde otorite olacak birçok yetenekli ilim adamı yetişmiş ve bu yetişen nesil, İslam dinini muhafaza ederek kendilerinden sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarmıştır.

Tabiûn, Sahabeden işiterek nakletmiş, sahabeden işitemedikleri hususlarda ise içtihatlarına müracaat etmişlerdir. Birçok müfessir, Tabiûnun görüş ve içtihatlarından azami ölçüde yararlanmışlardır.³⁰⁹

Tabiûn devrinde Mekke, Medine ve Irak ekolü olmak üzere üç büyük tefsir ekolü ortaya çıkmıştır:

1-Mekke Ekolü: Bu ekolün öncüsü Abdullah b. Abbas (Ö: 68/687)'tir. İbn Teymiye insanlara tefsir öğreten ekolün Mekke ekolü olduğunu söylemiştir. Bu ekolün önde gelenleri Said b. Cübeyr (ö: 95/714), Mücahid b. Cebr (ö: 103/714), İkrime (ö: 105/722), Tavus b. Keysan (ö: 106/724) Ata b. Ebi Rebah (ö: 114/732)' dir.

2-Medine Ekolü: Ubey b. Ka'b (ö: 32/652)'ın öncülük ettiği bu ekolün temsilcileri Ebû'l-Aliye (ö: 90/709), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö: 118/736), Zeyd b. Eslem (ö: 136/753)'dir. Bu ekolün temsilcileri Fıkıh, Tefsir ve Hadis konusunda birçok rivayette bulunmuşlardır.

3-İrak Ekolü: Abdullah b. Mesud (ö: 32/652)'un öncülük ettiği bu ekol re'y ve içtihat ekolü olarak da meşhur olmuştur. Abdullah b. Mes'ud şer'i bir delilin bulunmadığı bir mesele hakkında re'y ve kıyasa müracaat ederek hükme varma esasını getirmiştir. Bu özellik fikhi meselelerde olduğu gibi tefsir hareketlerinde de görülür.³¹⁰

Müellif, El-Keşf ve'l-beyan tefsirinde Tabiûn görüşlerinden azami derecede istifade etmiştir. Birçok ayeti, Tabiûnun konu hakkındaki farklı görüş ve içtihatlarını aktarmak suretiyle tefsir etmiştir. Müellifin bu metodu hakkında fikir vermesi açısından birkaç örnek sunmaya çalışalım:

³⁰⁹ Cerrahoğlu, *age.*, s. 243.

³¹⁰ Sabunî, *age.*, s.17 ; Soysaldı, *Kur'an ve Tefsir*, s. 212.

Örnek 1: “*Biz sana apaçık bir fetih verdik.*”³¹¹ ayetindeki fetihden maksat Mücahid’e göre Hayber’in fethidir.³¹²

Örnek 2:

“*O geri bırakılan Bedevilere de ki: Siz, ileride şiddetli harp ehli bir kavme çağrılacaksınız. Onlarla muharebe edersiniz yahut da Müslüman olurlar*”³¹³

Ayette geçen ‘şiddetli harp ehli’ ile ilgili olarak Sa’lebî, Tabiûndan birçok rivayeti tefsirine almıştır:

Ata b. Ebi Rebah, Mücahid, Ata el-Horasani’ye göre Farslar;

İkrime’ye göre Hevazin kabilesi;

Said b. Cübeyr’e göre Hevazin ve Sakif kabileleri;

Katade’ye göre Hevazin ve Ğatafan kabileleri;

Mukatil’e göre ise Yemame halkı ve Müseylemetü’l-Kezzab yandaşlarıdır.³¹⁴

Örnek 3 :

“*Bu kabul olunduktan sonra, Allah hakkında tartışmaya kalkışacakların rableri huzurunda delilleri geçersizdir. Üzerlerine bir gazap ve kendilerine şiddetli bir azap vardır.*”³¹⁵

Mücahid bu ayetin, Yahudi ve Hıristiyan’ların: “Bize, sizden daha önce kitap ve peygamber gönderildi.” demeleri üzerine nazil olduğunu söylemiştir.³¹⁶

Örnek 4 :

“*Onlardır ebedi kalacakları Firdevs cennetine vâris olanlar.*”³¹⁷ ayetindeki ismi hakkında;

Mücahid, Rumca bir isim olduğunu, İkrime ise Habeş dilinde bahçe anlamında kullanılan bir isim olduğunu beyan etmişlerdir.³¹⁸

Örnek 5 :

“*göklerle yer bitişik (bir bütün) idi onları Biz ayırdık*”³¹⁹ ayet-i kerimesini Tabiûn müfessirleri şöyle tefsir etmişlerdi:

Ata b. Ebi Rebah, Katade b. Diame, Dahhak gibi müfessirlere göre, başlangıçta yer ve gök bitişik olup Allah, aralarını havayla doldurup ayırmıştır.

³¹¹ Fetih, 48/1.

³¹² Sa’lebî, *el-Kesf ve’l-beyan*, V/486.

³¹³ Fetih, 48/16.

³¹⁴ Sa’lebî, *age*, V/493.

³¹⁵ Şura, 42/16.

³¹⁶ Sa’lebî, *age*, V/385.

³¹⁷ Müminün, 11.

³¹⁸ Sa’lebî, *age*, IV/318.

³¹⁹ Enbiya, 21/ 30.

İkrime'ye göre ise, başlangıçta gök ve yer bitişik olup nebatat yetişmiyordu. Allah (cc) gökleri yağmurla, yeri de nebatatla ayırdı.³²⁰

Örnek 6 : “ *Kendisini eleştirip kusurlarından pişmanlık duyan kimse hakkı için ki siz mutlaka diriltileceksiniz.*”³²¹ ayetindeki kelimesini;

Said b. Cübeyr ve İkrime, ‘hayır ve şerde kendini kınamayan, genişlik ve darlıkta ise sabretmeyen’, Mücahid ise, ‘keşke şöyle şöyle yapsaydım deyip yaşadıklarına pişman olma’ şeklinde açıklamışlardır.³²²

Örnek 7 :

“*Bütün insanlar bir tek ümmet teşkil ediyorlardı. Aralarında ihtilaflar başlayınca, Allah onlara içlerinden müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi.*”³²³ ayetin tefsiri ile ilgili olarak Tabiûnun ileri gelenleri şunları söylemişlerdir:

Âta b. Ebi Rebah: “ Hz. Adem’in vefatı ile Hz. Nuh’un risaleti arasındaki dönemde insanlar, küfür üzerinde olan tek bir millettir. Daha sonra Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve başka peygamberler gönderildi.” der.

Katade ve İkrime ise; “ İnsanlar Hz. Âdem ve Hz. Nuh’a yakın bir dönem arasında tek bir ümmet idi. Bu dönemde insanlar hak ve hidayet esaslı tek bir şeriata bağlıydı. Daha sonra insanlar Hz. Nuh’a yakın bir dönemde ümmet vasfını kaybedince peygamber olarak Hz. Nuh gönderildi.” şeklinde ifade etmişlerdir.

Mücahid ise; ” Hz. Adem tek kişi olduğu için denilmiş. Böyle denilmesinin nedeni insanlığın nesli onunla başlaması ve ilk insan olmasından dolayıdır. Daha sonra Hz. Havva yaratılınca insanlar çoğalıp yayıldılar. Kâbil’in Hâbil’i öldürmesine kadar ki dönemde Müslüman idiler. Bunlardan sonra ihtilafa düştüklerinden dolayı nebiler gönderildi.” görüşünü ileri sürmüştür.³²⁴

Örnek 8 :

“*Hac malum aylardadır. Kim o aylarda hacca ifaya azmederse bilsin ki hacda ne cinsel yaklaşma, ne günah sayılan davranışlarda bulunma, ne de tartışma ve sürtüşme yoktur.*”³²⁵

Sa’lebî, Tabiunun ileri gelenlerinden ayette geçen kelimesi hakkındaki farklı görüşleri tefsirine kaydetmiştir:

³²⁰ Sa’lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, IV/237.

³²¹ Kıyame, 75/ 2.

³²² Sa’lebî, *age*, VI/325.

³²³ Bakara, 2/213.

³²⁴ Sa’lebî, *age*, I/323.

³²⁵ Bakara, 2/197.

Katade b. Diame, Ata b. Ebi Rebah, İkrime ve Dahhak'a göre bu kelimedenden maksat cinsi münasebettir. Tavus b.Keysân (ö:106/724), Ebu Aliye ve Ata'ya göre ise kadına cima teklifini ima etmektedir.

V -SEBEB-İ NÜZUL AÇISINDAN EL-KEŞF VE'L -BEYAN

Kur'an, bütün inasanlığın temel problemlerini çözmek ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla sosyal olayların tabii seyrine paralel olarak, yirmi üç sene zarfında tedrici bir şekilde indirilmiştir. Müslümanların bu süreç içerisinde, gerek kendileri arasında gerekse de komşu oldukları müşrik Arap toplumu ve Ehl-i Kitab arasında bir takım problemler yaşamışlardır. Bu problemlerin akabinde parça parça ayet-i kerimeler nazil olmuştur. Bazı durumlarda da Hz. Peygamber'e yöneltilen sorular neticesinde ayetler inmiştir.

Tefsir usulü kitaplarında, sebab-i nüzul şöyle tanımlanmaktadır: "Hz. Peygambere bir sual veya bir hadise dolayısıyla birkaç ayetin veyahut bir surenin tamamının nazil olmasına amil olan şeye 'sebeb-i nüzul' denir."³²⁶

İbn Teymiye (ö:728/1327)'ye göre, Kur'an'ın anlaşılmasında sebab-i nüzul önemli bir amildir. el-Vahidî (ö: 468/1075)'ye göre ise kıssalar ve sebab-i nüzul bilinmeden Kur'an'ın tefsirini yapmak mümkün değildir.³²⁷

Ayetlerin tefsir ve te'vilinde sebab-i nüzulün bilinmesi önemlidir. Aşağıdaki iki örnekte geçtiği gibi sebab-i nüzul bilinmeden ayetleri tefsir etmek birtakım hata ve yanlışlıklara neden olabilmektedir:

Şayet;

"Doğu da

*Allah'ındır, Batı da. Her nerede kibleye yönelirseniz Allah'ın rızası oradadır. Şüphesiz Allah her şeyi kuşatan her şeyi bilendir"*³²⁸ ayetinin yolculuk esnasında, vasıta üzerinde kılınan nafile namazlara mahsus olduğu ya da Peygamberimizle bir yolculuk esnasında gece karanlığından yönlerini tayin edemeyen bir grup Müslümanın kıldıkları namazın sahih olduğunu bildirmek amacıyla nazil olduğu sebab-i nüzul yardımı ile bilinmeseydi, namazın sıhhat şartlarından olan istikbal-ı kible gerçekleşmemiş olur ve herkes istediği yere yönelirdi.³²⁹

Bir rivayete göre, Osman b. Maz'un ve Amr b. Ma'dikerib:

³²⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV. Yay., Ankara,1995, s.114.

³²⁷ Sabunî, *age.*, s.29.

³²⁸ Bakara, 2/115.

³²⁹ Subhi, *age*, s. 131; Aydemir, *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s.130.

“İman edip de salih amel işleyenler, Allah’tan sakınıp, iman edip, salih amel işlediklerinde, sonra sakınıp, iman ettiklerinde, sonra yine sakınıp iyilikte buldukları zaman yediklerinde hiçbir günah yoktur. Allah iyilik yapanları sever.”³³⁰ ayetine bakarak içkinin mübah olduğunu söylemişlerdir. Şayet bu ayetin nüzul sebebini bilselerdi bu hataya düşmezlerdi. Ayetin nüzul sebebi şudur:

“Ey iman edenler şarap (sarhoş edenler), kumar, putlar ve fal okları, şeytanın işinden olan birer pisliktir, ondan sakının, ola ki kurtulursunuz.”³³¹ ayeti içkinin haram olduğunu kesin ilan edince bir kısım Sahabe: “Ya Resulallah! Bundan evvel vefat eden ve şarap içmiş bulunan kardeşlerimizin durumu ahirette ne olacak?” deyince, bu suale cevap mahiyetinde mezkûr ayet inmiş ve bu kişilerin affa mazhar oldukları bildirilmiştir.³³²

Ebu İshak es-Sa’lebî, sebeb-i nüzul konusu üzerinde ehemmiyet vermiş ve bu konu ile ilgili birçok rivayeti tefsirine almıştır. El-Keşf ve’l-beyan tefsirinin rivayet tefsiri olmasını sağlayan en önemli amillerden biri Sa’lebî’nin bu konu üzerinde çokça durmasıdır. Sa’lebî çoğu kez bir ayet hakkında birden fazla sebeb-i nüzul zikretmiştir.

Bu konuyu el-Keşf ve’l-beyan tefsirinde farklı başlıklar altında örneklerle irdelemeye çalışalım:

A- Ayetin nüzul sebebini bizzat kendisin nakletmesi:

Örnek 1:

“ Bir de: "Allah

evlat edindi" dediler. Hâşa! O böyle şeylerden münezzehdir. Bilakis göklerde ve yerde ne varsa hepsi Onun mahlûkudur. Hepsi O'nun emrine boyun eğmektedir.”³³³

Müfessir, ayetin Medine Yahudileri’nin, “Üzeyr Allah’ın oğludur.” ve Necran Hristiyanları’nın, “İsa Allah’ın oğludur.” ve Arap müşriklerinin ise, “Melekler Allah’ın kızlarıdır.” demeleri üzerine nazil olduğunu herhangi bir sened zikretmeden doğrudan doğruya kendisi aktarmıştır.³³⁴

Örnek 2:

“ Akılsız insanlar: "Bu müslümanları daha önce yöneldikleri

³³⁰ Maide, 5/93.

³³¹ Maide, 5/90.

³³² Suyutî, Celaleddin Abd’i-Rahman, *el-İtkan fi ulumi’l-Kur’an*, Daru ibn-i Kesir, Beyrut 2002, 1/93.; Cerrahoğlu, *age.*, s.117; Sabuni, *age.*, s. 227.

³³³ Bakara, 2/116

³³⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, I/181.

*Kıbleden çeviren sebep nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da Batı da Allahındır. O dilediği kimseyi doğru yola yöneltir."*³³⁵

Sa'lebî Yahudilerin, Hristiyanların, Mekkeli müşriklerin ve Medineli münafıkların kiblenin mekke'ye döndürülmesi nedeniyle kötü söz sarfetmeleri üzerine bu ayetin nazil olduğunu aktarmıştır.³³⁶

Örnek 3:

" Öyle insanlar vardır

*ki, hiç bir bilgiye dayanmaksızın Allah hakkında tartışıp durur, her azgın ve hayasız şeytanın peşine takılır."*³³⁷

Müfessir, Nadr b. Haris'in: " Melekler Allah'ın kızlarıdır, Kur'an öncekilerin uydurmasıdır, Allah, insanlar öldükten sonra onları tekrar diriltmeye kadir değildir." iddiaları üzerine bu ayetin nazil olduğunu beyan etmiştir.³³⁸

Örnek 4 :

" Fakat unutmayın ki ne

*onların etleri, ne de kanları asla Allaha ulaşacak değildir. Lakin Ona ulaşan tek şey, kalplerinizde beslediğiniz takvadır, Allah saygısıdır."*³³⁹

Müfessire göre bu ayet, cahiliye Araplar'ın kestikleri develerin kanlarını Kâbe'nin duvarına sürmeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur.³⁴⁰

Örnek 5 :

" Allah size emanetleri layık olan

*ehline vermenizi emreder"*³⁴¹

Peygamber Efendimiz (sas) Mekke'yi fethettiğinde Kâbe'nin anahtarları buranın bekçisi Osman b. Talha el-Hacibi'deydi. Peygamber Efendimiz Hz. Ali'den anahtarları getirmesini istedi. Ancak Osman b. Talha el-Hacibi: " Şayet onun peygamber olduğuna inansaydım, anahtarları ona verirdim." demesi üzerine, Hz. Ali kollarını bükerek anahtarları zorla aldı. Resulullah (sas), Kâbe'de iki rekât namaz kıldıktan sonra çıktı. Hz. Abbas, Resulullah'tan anahtarların kendisine verilmesini istediğinde bu ayet nazil oldu. Bunun üzerine Resulullah anahtarların sahibine verilmesini istedi.³⁴²

³³⁵ Bakara, 2/142.

³³⁶ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, I/204.

³³⁷ Hacc, 22/3.

³³⁸ Sa'lebî, *age*, IV/283.

³³⁹ Hacc, 22/33.

³⁴⁰ Sa'lebî, *age*, IV/301.

³⁴¹ Nisa, 4/58.

³⁴² Sa'lebî, *age*, II/307.

B- Bir ayetin nüzulüne sebep olan şahıslar hakkındaki farklı görüşleri zikretmesi:

Örnek 1:

“Ehl-i Kitab içinde, Allah’a iman ettikleri gibi, Hakkı tazim ederek hem size hem de kendilerine indirilen Kitaba inananlar da vardır elbet. Onlar Allah’ın ayetlerini, değersiz bir menfaat karşılığında satmazlar. İşte Rabbi nezdinde mükâfatları alanlar onlardır. Muhakkak ki Allah hesabı pek çabuk görür.”³⁴³

Müellif, ayetin nüzulüne sebep olan şahıslar hakkındaki farklı rivayetleri eserine almıştır:

Cabir b. Abdullah, Enes, Katade, İbn-i Abbas bu ayetin Habeşistan kralı Necaşi hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.

Ata’ya göre ise bu ayet, Necran Yahudileri’nden kırk kişi hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (sas)’e iman eden bu kişilerden otuz ikisi Rum topraklarında, diğer sekizi ise Habeşistan topraklarında yaşıyordu.

İbn-i Cüreyc ve İbn-i Zeyd’e göre ise, Yahudi âlimlerinden Abdullah b. Selam hakkında nazil olmuştur.

Mücahid ise bu ayetin bütün Ehl-i Kitap hakkında nazil olduğunu söylemiştir.³⁴⁴

Örnek 2:

“ Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında effeder. Kim Allah’a ortak icad ederse müthiş bir iftira etmiş, çok büyük bir günah işlemiştir.”³⁴⁵

Ayetin nüzulüne sebep olan kişiler hakkındaki farklı rivayetleri müellif şöyle aktarmıştır:

Kelbî (ö:146/763)’ye göre bu ayet Hz. Hamza’yı şehit edip sonradan yaptığına pişman olan ve Resulullah (sas)’ın da kendisini affettiği Vahşi hakkında nazil olmuştur.

Mukatil b. Süleyman (ö:150/767) ise bu ayetin Yahudiler hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir.

Abdullah b. Ömer (ö: 74/693) ise bu ayetin müminler hakkında nazil olduğunu ifade etikten sonra şu vakayı nakleder: Resulullah (sas) minberin üzerine çıkarak; " *De ki: "Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allahın*

³⁴³ Al-i İmran, 3/199.

³⁴⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, III/101.

³⁴⁵ Nisa, 4/48.

*rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.*³⁴⁶ ayet-i kerimesini okuduğunda cemaatten birisi; “ Ya Resulallah! Allah’a şirk koşmak da mı?” dedi. Resulullah bir müddet sezgisiz kaldıktan sonra: “*Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında effeder. Kim Allah’a ortak icad ederse müthiş bir iftira etmiş, çok büyük bir günah işlemiştir.*” ayet-i kerimesini okudu.³⁴⁷

Örnek 3:

“ *Sana kıyametin ne zaman*

*geleceğini sorarlar. De ki: "Onun ne zaman geleceğine dair bilgi yalnız Rabbimin nezdindedir."*³⁴⁸

İbn-i Abbas, Yahudiler’in Resulullah (sas)’den kıyamet vaktini sormak istemeleri nedeniyle bu ayetin nazil olduğunu ifade etmiştir.

Katade ise Kureyşlilerin aynı soruyu sormaları nedeniyle nazil olduğunu aktarmıştır.³⁴⁹

C- Ayetin nüzul sebebi ile ilgili müfessirlerin farklı görüşlerini zikretmesi:

Örnek 1:

“*Kâfir olarak ölüp cehennemlik oldukları kendilerince belli olduktan sonra, akraba bile olsalar, müşriklerin affedilmelerini istemek, ne Peygamberin, ne de müminlerin yapacağı bir iş değildir.*”³⁵⁰

Said b. Müseyyeb (ö: 94/712)’den rivayet edildiğine göre Resulullah (sas), vefat etmek üzere olan amcası Ebu Talib’e gelerek: “ Ey Amcacığım! İnsanlardan en çok üzerimde hakkı olan ve en güzel sözlü olan sensin. Ahirette şefaati sana celbedecek kelime-i şهادeti getir.” dedi. O esnada orada hazır bulunan Ebu Cehil, Abdullah b. Ümeyye, Ebu Talib’e: “ Yoksa sen Abdu’l-Muttalib’in dininden döndün mü?” deyip kelime-i şهادet getirmesini engellemeye çalıştılar. Bunun üzerine Resulullah (sas), Amcası Ebu Talib’e kelime-i şهادet için ısrar edince bu ayet-i kerime nazil oldu.³⁵¹

Hasan b. Fadl bu görüşün uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü bu surenin en son inen bir sure olduğunu ifade etmiştir.

³⁴⁶ Zümer, 39/53.

³⁴⁷ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, II/300.

³⁴⁸ Araf, 7/187.

³⁴⁹ Sa’lebî, *age*, III/201.

³⁵⁰ Tevbe, 9/113.

³⁵¹ Nesâî, cenâiz 102.

Katade ise bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak şunları nakleder: “ Müslümanlardan bazılarının birtakım iyiliklerinden dolayı müşrik akrabalarına istiğfarda bulunmak istediklerini Resulullah (sas)’e bildirdikleri zaman Resulullah (sas): “ İbrahim babası için nasıl istiğfar talebinde bulunmuşsa ben de Allah’tan babam için istiğfar talebinde bulunacağım.” dedi.³⁵² Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

İbn Abbas ise, Müslümanların vefat eden müşrik anneleri için istiğfarda bulunmak istemeleri üzerine bu ayetin nazil olduğunu nakletmiştir.³⁵³

Örnek: 2:

*“ Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık, her zaman ve her halde Allah yolunda bağışlayan kimselere gelince, işte onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur; onlar mahzun da olmazlar.”*³⁵⁴

Müfessir, ayetin sebab-i nüzülü ile ilgili olarak birden fazla rivayeti el-Keşf ve'l-beyan tefsirine kaydetmiştir:

İbn Abbas bir rivayette şöyle der: “ Hz. Ali’nin yalnızca dört dirhem parası vardı. Buna rağmen, dirhemlerden ikisini sabah ve akşam diğer ikisini de açıktan ve gizli olmak üzere fakirlere sadaka olarak dağıttı. Hz. Ali’nin bu davranışının makbul olduğunu tasdik amacıyla bu ayet-i kerime nazil olmuştur. ”

İbn Abbas başka bir rivayette ise şöyle der:

*“Sadakalarınızı, Allah yolunda hizmet eden, (hizmeti nedeniyle) yeryüzünde dolaşamayan, iffetinden, cahil kişinin zengin zannettiği kişilere veriniz. Sen onları simalarından tanırsın. İnsanlardan ısrarla bir şey istemezler. Siz hayırdan neyi verirseniz, muhakkak Allah onu bilir”*³⁵⁵ ayeti nazil olunca Abdurrahman b. Avf, Ashab-ı Suffa’nın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla onlara yüksek meblağda para gönderdi. Hz. Ali de altmış sa’ hurma göndererek katkıda bulundu. Bunun üzerine bu iki sadakanın makbuliyetine işareten yukarıdaki ayet inmiştir. Cenab-ı Allah, kelimesiyle Abdurrahman b. Avf’ın aleni tasaddukuna, kelimesiyle de Hz. Ali’nin gizli olarak yaptığı tasadduka işaret emiştir.”

³⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/99.

³⁵³ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, III/253.

³⁵⁴ Bakara, 2/274.

³⁵⁵ Bakara, 2/273.

Ebu Ümame, Ebu Derda (ö: 32/652), Evzai (ö: 157/773), Rebah b. Yezid'e göre bu ayet, Allah yolunda atlarını koşturup atları üzerinde gece gündüz infakta bulunduğu halde gösteriş ve gurura kapılmayan müminler hakkında nazil olmuştur.³⁵⁶

Örnek 3: *“Sizin ilahınız tek ilahdır. Ondan başka ilah yoktur. O Rahman ve Rahimdir.”*³⁵⁷

İbn Abbas, bir takım Kureyş inkârcılarının, Hz. Peygamber'e gelerek Allah'ın sıfatları hakkında soru sormaları üzerine bu ayet-i kerimenin İhlâs Suresi ile birlikte nazil olduğunu rivayet etmiştir.

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayette ise, şöyle denilmiştir: “ Müşriklerin Kâbe'de üç yüz altmış putu vardı. Müşrikler iftira atmak, bozgunculuk çıkartmak amacıyla bu putlara tapıyorlardı. Müşriklerin bu davranışlarını kınamak amacıyla bu ayet nazil olmuştur.”³⁵⁸

Örnek 4: *“Az kalsın, seni bile sana vahyettiğimizden başka bir şeyi uydurup Bize mal etmen için akılları sıra kandıracak ve ancak o takdirde seni dost edineceklerdi.”*³⁵⁹

Ebu İshak es-Sa'lebî, ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili olarak müfessirlerin ihtilafa düştüklerini beyan ettikten sonra ihtilaf noktalarını tefsirine kaydetmiştir:

Said b. Cübeyr ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak şunları söylemiştir. Resulullah(sas)'in, Hacerü'l-Esved'e dokunmak istediği zaman müşrikler, Peygamberimizden buna müsaade etmelerine karşılık ilahlarını övmelerini istediler. Resulullah (sas)'in müşriklerin teklifini reddetmesi üzerine bu ayet nazil olmuştur.

Katade'ye göre ise, Kureyş sabaha kadar Resulullah (sas) ile konuşup Resulullah'la yakınlaşmak istiyorlardı. Peygamberimiz (sas)'e : “ Sen bizim hem efendimiz hem de efendimizin oğlusun.” gibi nefsin hoşuna gidecek sözler söylediler. Resulullah (sas), onların bu sözlerine meyledecek gibi olduğu zaman bu ayet-i kerime nazil oldu.

Mücahid'e göre ise, Resulullah (sas), onların ilahlarını methettiği için bu ayet nazil olmuştur.

İbn-i Abbas ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak şu vakayı nakleder: Kureyş kabilesinin elçileri Peygamberimizin huzuruna gelerek, iman etmeleri karşılığında, “kendilerinden zekât alınmaması, putlarına ibadet için bir sene müsaade edilmesi, namazda secde etmemek ve savaşa katılmamak” gibi bir takım şartlar ileri sürmüşlerdi. Bütün bunlar

³⁵⁶ Sa'lebî, *age*, I/463.

³⁵⁷ el-Bakara, 2/163.

³⁵⁸ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, I/27.

³⁵⁹ İsra, 17/73.

yetmezmiş gibi Resulullah (sas)’e : “ Şayet sana niçin böyle yaptığımı sorarlarsa, Allah bana böyle emretti deyiver.” dediler. Resulullah (sas), onların bu isteklerini kabul etmedi ve bu sözler üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur.³⁶⁰

Örnek 5: “ İndirmedik Kur'anı sana. Meşakkat çekip, bedbaht olasın diye.”³⁶¹

Müfessir, ayetinin nüzul sebebi ile ilgili olarak farklı rivayetleri tefsirine kaydetmiştir:

Mücahid bu ayetin, “ Resulullah(sas)’in karnını kuşakla bağlayıp bütün gece ibadet etmesi üzerine” nazil olduğunu ifade etmiştir.

Kelbi ise ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak şöyle demiştir: “ Mekke’de vahiy indiğinde Resulullah (sas), bütün geceyi ibadetle geçiriyordu. Resulullah (sas), bu ayetin nüzulünden sonra gecenin bir kısmında uyumaya başladı.”

Mukatil’e göre ise Ebu Cehil ve Nadr b. Haris, Peygamberimiz’in ibadetlerdeki şiddetli arzu ve isteğini görünce Resulullah (sas)’e gelerek; “ Sen dinimizi bırakmamız için gayret ediyorsun. Sen aramıza ayrılık soktun.” demeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur.³⁶²

D- Bir ayetin nüzulüne sebep olan vakalar hakkındaki müfessirlerin ihtilaflarını zikretmesi:

Örnek 1:

“ Hani bir zaman da onlar: "Ya Rabbi, eğer bu Kur'an senin tarafından gelmiş hak bir kitap ise hemen üzerimize gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap ver!" demişlerdi.”³⁶³

Müfessir, yukarıdaki ayetin Nadr b. Haris hakkında nazil olduğunu beyan ettikten sonra iki farklı rivayeti aktarır:

İbn Abbas’a göre, Peygamber Efendimiz geçmiş asırlarla ilgili bilgi verdiği Nadr b. Haris’in; “ Bunlar uydurmadır.” iddiası üzerine bu ayet nazil olmuştur.

Osman b. Mahzun ise, Nadr b. Haris’in Allah’a şirk isnat etmesi üzerine bu ayetin nazil olduğunu rivayet etmiştir.³⁶⁴

Örnek 2:

³⁶⁰ Sa’lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, III/64.

³⁶¹ Taha, 20/2.

³⁶² Sa’lebî, *age*, III/137.

³⁶³ Enfal, 8/32.

³⁶⁴ Sa’lebî, *age*, III/137.

“ Bunlar iman edenlerle karşılaştıkları vakit "Biz de müminiz" derler. Fakat şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında da: "Emin olun biz sizinle beraberiz, biz onlarla alay ediyoruz" derler.”³⁶⁵

El-Keşf ve'l-beyan'da ayetin nüzulüne sebep olan Abdullah b. Ubey b. Selul ile ilgili iki vaka kaydedilmiştir:

İbn Abbas şu vakayı nakletmiştir: Abdullah b. Ubey b. Selul münafıkların ileri gelenlerinden idi. Bu kişi Müslümanlarla karşılaştığında: “ Gerçek din Muhammed'in dinidir.” derdi. Kavminin ileri gelenleri ile karşılaştığında ise tersine bir tutum takınarak: “ Atalarınızın dinine sımsıkı sarılıyorsunuz.” derdi.

İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayette ise Abdullah b. Selul Müslümanlarla karşılaştığı bir gün yandaşlarına:“ Bakın şu aptalları sizden nasıl savuşturacağım.” dedi. Hz. Ebubekir'in elini tutarak: “Ey Beni Temim kabilesinin sıddığı, müslümanların efendisi, Resulullah'ın mağara arkadaşı, malını ve nefsini ona feda eden kişi, merhaba!”dedi. Daha sonra Hz. Ömer'in elini tutarak: “ Ey Beni Âdiy kabilesinin efendisi, Allah'ın güçlü kulu, malını ve nefsini Allah ve Resulüne feda eden kişi merhaba!” dedi. Daha sonra da Hz. Ali'nin elinden tutarak: “ Ey Allah Resulünün amcazadesi, Resulullah'tan sonra Beni Haşim kabilesinin reisi merhaba!” dedi. Bu sözleri üzerine Hz. Ali: “Allah'tan kork münafıklık etme. Münafıklar Allah'ın en şerli mahlûklarıdır.” deyip onu azarladı. Abdullah b. Ubey b. Selül, Hz. Ali'nin beklenmedik bu şiddetli tavrı üzerine; “ Allah'a and olsun ki! Bizim imanımız sizin imanınız gibidir. Bizim tasdikimiz sizin tasdikiniz gibidir.” dedi. Bunları dedikten sonra oradan ayrılıp arkadaşlarına: “ Onlara ne yaptığımı gördünüz mü? Onlarla karşılaştığınızda siz de benim yaptığım gibi yapınız.” dedi.³⁶⁶

Örnek 3:

“ *Elbet Allah iman edenleri bilip ortaya çıkaracak, elbet münafıkları da bilip ortaya çıkaracaktır.*”³⁶⁷

Müfessir, ayetin nüzülü ile ilgili şu rivayetleri zikretmiştir:

Mücahid, dilleriyle iman ettiklerini iddia etmekle beraber başlarına herhangi bir sıkıntı geldiğinde ise fitne çıkaran bir grup hakkında nazil olduğunu nakletmiştir.

Dahhak'a göre ise Mekke'de iman edip başlarına bir sıkıntı geldiğinde ya da işkenceye uğradıklarında eski sapıklıklarına geri dönenler hakkında nazil olmuştur.

İbn Abbas ise, Bedir savaşında müşriklerin kendileriyle beraber geri götürdükleri müminler hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir.

³⁶⁵ Bakara, 2/14.

³⁶⁶ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, I/80.

³⁶⁷ Ankebut, 29/11

Katade'ye göre ise müşriklerin Mekke'ye geri götördükleri müminler hakkında nazil olmuştur.³⁶⁸

F- Bir ayetin nüzul yeri ve zamanı hakkındaki rivayetleri aktarması:

Örnek :

“ *İşte bugün sizin*

dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslamı beğendim.”³⁶⁹ Müfessir ayetin nüzul yeri ve zamanı hakkında şunları kaydetmiştir:

Nadr b. Şemil, hicretin 10. senesinde Arefe gününe tesadüf eden bir Cuma günü, ikinci vaktinde Resulullah (sas), deve üzerindeyken bu ayetin nazil olduğunu söylemiştir.

Tarik b. Şihab ise Hz. Ömer'den rivayetle bu ayetin Arefe günü Cuma vaktinde indiğini nakletmiştir.³⁷⁰

VI- KIRAÂT İLMİ AÇISINDAN EL-KEŞF VE'L- BEYAN

Kıraat, aynı kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükûn, nokta, îrab gibi hususlarda olan değişikliktir. Kelimenin harf bünyesinde, madde ve lafızda değişiklik yoktur. Başlangıçta nokta ve harekelemeden yoksun olan Arap alfabesi kıraat farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur.³⁷¹

Hz. Osman, mushafi çoğaltıp değişik bölgelere gönderdiğinde o bölgelerin lehçe ve dil farklılıklarını bilen sahabileri de beraber gönderdi. Sahabiler, Hz. Peygamberden öğrendikleri farklı kıraatları halka kolaylık sağlamak amacıyla naklettiler. Böylece, oluşan farklı kıraatleri hıfz ve cem eden kurrâlar yetişmeye başladı.³⁷²

Kıraât Çeşitleri

1-Mütevâtir Kıraât: Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun rivayet ettikleri kıraâtlardır. Yedi kıraât olarak bilinen Abdullah b. Amr (ö: 118/736), Abdullah b. Kesir (ö: 120/738), Âsım (ö:127/745), Ebu Amr b. Alâ el-Basri (ö: 154/771), Hamza (ö: 156/773), Nafî (ö: 169/785), Kisaî (ö: 189/805) kıraâtleridir.

³⁶⁸ Sa'lebî, *age*, V/6.

³⁶⁹ Maide, 5/3.

³⁷⁰ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, II/2.

³⁷¹ Cerrahoğlu, *age.*, s.102.

³⁷² Soysaldı, Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001, s. 222; Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İFAV Yay., İstanbul, 1991.s. 62.

2-Ahad (meşhur) Kıraat: Ravinin kendisi gibi adl ve zabt yönünden sağlam olan, Arapçaya ve Hz.Osman'ın Mushaflarından birine muvafık olan yalnız tevatür derecesine ulaşmamış kıraâtlardır.

3-Senedi sağlam olmakla beraber olmakla beraber Arapça ve Hz. Osman'ın mushafına aykırı olan kıraâtlardır. Bunlarla amel edilmez, itikadı vacip değildir.

4-Şaz: Senedi sağlam olmayan kıraâtlardır.

5-Mevzu: Uydurma kıraâttır.

6-Müddrec: Tefsir cihetiyle kıraâtı artırmadır.³⁷³

Müfessir, kıraât ilmine çok önem vermiştir. El-Keşf ve'l-beyan tefsirinin önemli özelliklerinden biri de kıraât farklılıklarına geniş yer ayırmasıdır. Müellif, yalnızca kıraât farklılıklarını göstermekle yetinmemiş, kıraât farklılıklarından dolayı meydana gelen anlam inceliklerine ve irab durumlarına işaret etmiş, ayrıca kıraât farklılıklarını ayet, hadis ve misallerle delillendirmiştir. Müellif ayrıca kıraât farklılıklarının neden olduğu fikhi mevzulardaki ihtilaflara da değinmiştir. Müfessir, bazen kıraâtlar arasında tercihte bulunmuştur

A- Kıraât farklılıklarını ayetle delillendirmesi:

Örnek 1: ayetindeki³⁷⁴ kelimesini;

Zeyd b. Sabit, Ebu Aliye, Asım, Ebu Amr; ayeti³⁷⁵ ve

ayetinde³⁷⁶ geçen kelimeleri gibi (' nın ötresi ve ' nin cezmiyle) okumuşlardır.³⁷⁷

Örnek 2: ayette geçen³⁷⁸ fiilini kurraların çoğunluğunun ' nın

fethasıyla okuduğunu ifade eden Ebu İshak es-Sa'lebî, bunu

ayetinde geçen³⁷⁹ fiili ile delillendirmiştir.³⁸⁰

Örnek 3 : ayetteki³⁸¹ fiilini;

Hamza ve Kisaî, ayet-i kerimesinde³⁸² geçtiği gibi mufaâle vezninde okumuşlardır.

³⁷³ Zerkanî, *age.*, II/13; Sabunî, *age.*, s.303; Suyutî, *age.*, I/236.

³⁷⁴ Bakara, 2/83.

³⁷⁵ Ankebut, 29/8

³⁷⁶ Neml, 27/11

³⁷⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, I/147.

³⁷⁸ Taha, 20/130.

³⁷⁹ Duha, 93/5

³⁸⁰ Sa'lebî, *age.*, IV/229.

³⁸¹ Bakara, 2/236.

Bazı kıraat âlimleri de, ayetinde³⁸³ olduğu gibi elifsiz okumuşlardır.³⁸⁴

B- Kıraât farklılıklarının hadisle delillendirmesi:

Örnek 1: ayetinde zikredilen³⁸⁵ lafzını kıraat alimlerinin çoğu, Hz.Peygamber (sas) ve Hicaz kıraatına uygun olarak ('nın örtesi ile) okumuşlardır. Nitekim; hadis-i şerifte de böyle geçmiştir.³⁸⁶

Örnek 2: ayyette³⁸⁷ geçen fiilleri rivayet edilen bir hadise göre Resulullah (sas), biçiminde okumuştur.³⁸⁸

Örnek 3 : ayet-i kerimedeki³⁸⁹ lafzını Abdullah b.Mesud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Âmr, Ebu Cafer, Abdullah b. Zübeyr şeklinde okumuşlardır. Müellif, bu kıraat okuyuşuna şu hadis-i şerifi delil olarak getirmiştir:

Eba Zer el-Ğıfarî (ö:32/652), şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (sas)'ın arkasındaydım. Resulullah (sas), Güneşi göstererek: “ Ey Eba Zer! Bu nerede batıyor.” dedi. Ben de : “ Allah ve Resulü daha iyi bilir.” dedim. Bunun üzerine Resulullah (sas):

“ Güneş çamurlu bir çeşme suyunda batıyor.”³⁹⁰ dedi.³⁹¹

Örnek 4 : ayyette geçen³⁹² fiilini Resulullah (sas), İbn Ömer'in rivayet ettiği bir hadiste, şeklinde okumuştur.³⁹³

C- Kıraât farklılıklarına sadece işaretle iktifa etmesi:

Örnek 1: ayetindeki³⁹⁴ fiilini; A'meş (ö: 148/765), Hamza, Kisaî biçiminde okumuşlardır. Âsım ve bir grup ise, şeklinde okumuşlardır.³⁹⁵

³⁸² Mücadele, 58/3.

³⁸³ Meryem, 19/20.

³⁸⁴ Sa'lebî, *age*, I/376.

³⁸⁵ Nisa, 4/2.

³⁸⁶ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, II/224.

³⁸⁷ Nur, 22/24.

³⁸⁸ Sa'lebî, *age*, IV/361.

³⁸⁹ Kehf, 16/86.

³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/165.

³⁹¹ Sa'lebî, *age*, IV/147.

³⁹² Cuma, 62/9.

³⁹³ Sa'lebî, *age*, VI/187.

³⁹⁴ Şura, 42/25.

Örnek 2: ayetteki³⁹⁶ fiilini, kıraât âlimlerin çoğu şeddesiz okumuşlardır.

Ebu Cafer ve ibn Amr ise şeklinde şeddeli okumuşlardır.³⁹⁷

Örnek 3: “*Rumlar yenildiler*”³⁹⁸ ayet-i kerimesinde geçen fiilini Abdullah b. Amr, Ebu Said el- Hudri (ö: 74/693), Hasan, İsa b. Amr biçiminde okumuşlardır.³⁹⁹

Örnek 4: “*Hasat günü de hakkını verin.*”⁴⁰⁰ ayetinde geçen kelimesini Mekke, Medine ve Kûfe’nin kurraları (‘nın kesresi) ile, bazı kuralar da (‘nın fethası ile) okumuşlardır.⁴⁰¹

Örnek 5 : ayete zikri geçen⁴⁰² lafzını Kisaî, Hamza biçiminde, diğer kıraât âlimleri ise şeklinde okumuşlardır.⁴⁰³

D- Kıraat farklılıklarının ayetin manasında meydana getirdiği değişikliklere işaret etmesi:

Örnek 1 : ayetindeki⁴⁰⁴ her iki fiili Hamza, Kisaî, A’meş gibi kıraât âlimleri ‘ya’ ile okumuşlardır. Bu durumda ayet, kâfirlerin dirilişini ihbar suretinde ifade etmiş olur. Bazı kıraat âlimleri de her iki fiili ‘ta’ ile okumuşlardır. Bu durumda ayetin manası: “Ey Muhammed! Onlara de ki, muhakkak ki siz yenilgiye uğrayacak ve dirileceksiniz.” şeklinde olur.⁴⁰⁵

Örnek 2 : ayetindeki⁴⁰⁶ kelimesini; Hasan, A’meş, Ebi Âmr şedde ile okumuşlardır. Bu durumda kelimenin anlamı; “Kur’an, parça parça indirilmiştir.” olur.⁴⁰⁷

Örnek 3: ayetteki⁴⁰⁸ fiili;

³⁹⁵ Sa’lebî, *age*, V/394.

³⁹⁶ Fecr, 89/16.

³⁹⁷ Sa’lebî, *age*, VI/454.

³⁹⁸ Rum, 30/2.

³⁹⁹ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, V/28.

⁴⁰⁰ Enam, 6/141.

⁴⁰¹ Sa’lebî, *age*, II/582.

⁴⁰² Meryem, 19/88.

⁴⁰³ Sa’lebî, *age*, IV/195.

⁴⁰⁴ Al-i İmran, 3/12.

⁴⁰⁵ Sa’lebî, *age*, II/15.

⁴⁰⁶ Enam, 6/114.

⁴⁰⁷ Sa’lebî, *a.g.e.*, II/569.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/119.

Nafî, Şeybe, A'rec ve Yakub'a göre nehy üzere meczum olup ayetin anlamı şöyle olur: "Ey Muhammed! Cehennem ehli hakkında benden bir şey isteme."

Diğer kıraat âlimleri ise nehy üzere merfu olarak okumuşlardır. Bu durumda ayetin anlamı: "Ey Muhammed! Sen onlardan sorumlu değilsin." olur.⁴⁰⁹

Örnek 4 : ayetindeki fiilini;

Kisâî, Allah'ı tazim amacıyla 'nun' ve 'hemzenin' fethasıyla okumuştur.

Kufe ehli ise 'ya' ile müfred olarak okumuşlardır. Bu durumda iki farklı anlam ortaya çıkar: Birinci anlam; "Allah (cc), yüzünüzü karartsın!" şeklindedir. İkinci anlam da; "Düşman, yüzünüzü karartsın" şeklinde olur.

Diğer kıraat âlimleri ise 'ya' ve 'hemzenin' ötresi ile cemi olarak okumuşlardır. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: "Güçlü ve kuvvetli kullar yüzünüzü karartsınlar!"⁴¹⁰

E- Kıraâtları misallerle izah etmesi:

Örnek 1 : ayetindeki⁴¹¹ lafzını İbn Kesir, örneğinde olduğu gibi şeddeli okumuştur. Bazı kıraat âlimleri de, misalinde olduğu gibi şeddesiz okumuşlardır.⁴¹²

Örnek 2 : ayette zikredilen⁴¹³ lafzını Osman b. Affan, Hasan, Ebu Abdurrahman, Katade misalinde olduğu gibi, biçiminde okumuşlardır.⁴¹⁴

Örnek 3 : ayetindeki⁴¹⁵ lafzını ve örneklerinde görüldüğü gibi Âsım, 'zamme' ile diğer kurrallar ise 'kesre' ile okumuşlardır.⁴¹⁶

F- Ayetlerin irabını kıraâtlere dayanarak izah etmesi:

Örnek 1 : ayetindeki⁴¹⁷ lafzını;

Nafî, İbn Kesir, Âmeş, Hamza şeddesiz okumuşlar. Bu kıraat okuyuşunda iki farklı İrab durumu ortaya çıkar:

⁴⁰⁹ Sa'lebî, *a.g.e.*, I/183.

⁴¹⁰ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyan*, IV/35.

⁴¹¹ Enam, 6/125.

⁴¹² Sa'lebî, *age*, II/573.

⁴¹³ A'raf, 7/26.

⁴¹⁴ Sa'lebî, *age*, III/14.

⁴¹⁵ Ahzab, 33/21

⁴¹⁶ Sa'lebî, *age*, V/94.

⁴¹⁷ Zümer, 39/9.

Birincisi; şeddesiz olarak okunduğunda, (elif) nida harfi olup takdiri şeklinde olur. Nitekim Araplar harfini, nida amacıyla kullandıkları gibi harfini de yakın mesafedeki kişileri çağırma amacıyla kullanmışlardır.⁴¹⁸

İkincisi; harfi, istifham edatı olur.

Diğer kıraât âlimleri ise biçiminde şeddeli olarak okumuşlardır. Bu durumda da iki vecih ortaya çıkar:

Birincisi vecih; lafzındaki harfi zaid olup soru edatı olur.

İkincisi: lafzındaki harf-i atıf olup cümlenin takdiri şöyle olur.⁴¹⁹

Örnek 2 : ayetteki⁴²⁰ terhibini Asım, ‘ye haber yaparak mansûb olarak okumuştur. İsmi de, cümlesinde olduğu gibi takdir etmiştir.

Örnek 3 : ayette geçen⁴²¹ lafzını, Asım,

şeklinde mef’ûl yaparak mansûb olarak okumuştur.

Hamza ise bedel yaparak, şeklinde mecrûr olarak okumuştur.

Diğerleri ise muzaf olmak üzere mecrûr olarak okumuşlardır.⁴²²

G- Kıraât farklılıklarından neşet eden fıkhi ihtilafları beyan etmesi:

Örnek 1 :

ayetteki⁴²³ kelimesini;

Hiz. Ali, Âmr, Âsım, Kisaî, Dahhâk, Yakûb, Mücahid gibi âlim ve kurrallar fetha ile okumuşlardır.

Enes, Hasan, Âlkame, Şa’bî (ö: 103/721), Ebi Hatim ise kesre ile okumuşlardır.

Müellif, kıraat farklılıklarını ifade ettikten sonra bunların ayetin hükmüne etkisini şöyle izah etmiştir:

Şayet, kelimesi kendisinden önce geçen fiiline mef’ûl olup

kelimesine de atıf olursa, ayetin anlamı, ‘kol ve eller gibi ayakların da yıkanması gerekir’ şeklinde olur. Nitekim Peygamber Efendimiz uygulamasını da bu şekilde yapmıştır.

⁴¹⁸ El-Burdî, Sadullah, *Hedâik ’u-dekâik*, Mektebet’ü-Terakki, 1952, Şam, s.418.

⁴¹⁹ Sa’lebî, *el- Keşf ve ’l-beyan*, V/292.

⁴²⁰ Bakara, 2/282.

⁴²¹ Saffat, 37/6.

⁴²² Sa’lebî, *age*, V/209.

⁴²³ Maide, 5/6.

Şayet, kelimesi mecrur olarak okunduğu takdirde ise üç vecih ortaya çıkar:
Birincisi; fiili yıkamak anlamında olup namaz için abdest alındığında,
denir. Çünkü abdest alan kişi ellerini ve ayaklarını dokunmak (meshetmek) suretiyle yıkar. Bu görüşü Ebi Hatim Sicistanî ve Ebû Zeyd El-Ensarî ileri sürmüşlerdir.

İkincisi; kelimesi kendisinden önceki kelimesine lâfzen değil, manen atfedilmiştir. Bu görüşü ise Ahfeş ve Ebu Übeyde ileri sürmüşlerdir.

Üçüncüsü ise; Şia ve İbn Abbas gibi bazı âlimler, kelimesini önündeki kelimesine atfetmek suretiyle meshin caiz olduğunu iddia etmişlerdir.⁴²⁴

Örnek 2 :

“Bir de sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: Bu, bir rahatsızlıktır, Onun için, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın.”

Ayette geçen⁴²⁵ fiilini İbn Muhaysin, A'meş, Âsım, Kisaî gibi kraat âlimleri şeklinde okumuşlardır ki, bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: “ Ve onlar yıkanınca kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın.”

Diğer kraat âlimleri ise, biçiminde okumuşlardır. Bu durumda ise ayetin anlamı; “ Hayızdan temizlenmedikçe ve kan kesilmediği müddetçe onlarla cinsel yaklaşımda bulunmayın.” olur.⁴²⁶

Ebu Hanife (ö: 150/767)'ye göre, bir kadın hayız müddetinden on gün geçtikten sonra gusül yapmadan eşyle cimada bulunabilir.

İmam-ı Şafî (ö: 204/819)'ye göre ise hayızlı bir kadının, kanı kesilmediği ve gusül yapmadığı takdirde eşyle cinsel münasebette bulunması caiz değildir.⁴²⁷

H- Farklı kıraatleri zikrettikten sonra bir değerlendirmede bulunması:

Örnek 1: ayette zikredilen⁴²⁸ kelimesi üç şekilde okunmuştur:

Hamza, A'meş, İsmail şeddesiz olarak hemze ile okumuşlardır.

Ebû Âmr, Hicaz ve Şam ehli, Kisaî ve Ebî Hatim ise şeddeli okumuşlardır.

⁴²⁴ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, II/417.

⁴²⁵ Bakara, 2/222.

⁴²⁶ Sa'lebî, *age*, I/347

⁴²⁷ Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, *Mültekâ'l-ebhûr*, Salah Bilici Yay., İstanbul, 1989, s.17.

⁴²⁸ Bakara, 2/67.

Asım ise hemzesiz, mehmuz olarak okumuştur. Müellif, bunları zikrettikten sonra ifadesiyle yukarıdaki bütün okuyuş şekillerinin sahih olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴²⁹

Örnek 2: cümlesindeki⁴³⁰ kelimesinin okunuşu ile ilgili olarak Sa'lebi, şunları tefsirine kaydetmiştir:

Ebu Cafer, merfu olarak okumuştur. Bu durumda kelimesi müfred münâda olur.

Dahhak ise şeklinde okumuştur ki, bu durumda bu kelime haber olur. Müellif, bu okuyuş biçiminin Kur'an'a uygun olmadığından dolayı tercih edilmediğini ifade etmiştir:⁴³¹

Örnek 3: ayetteki⁴³² lafzını, kıraat âlimlerin çoğu 'nin kesresi ile okumuşlardır.

Ebu'l-Kilâbe ise biçiminde okumuştur. Müfessir, ifadesiyle çoğunluğun tercih ettiği kıraat okuyuşunun sahih olduğunu beyan etmiştir.⁴³³

Örnek 4: ayette geçen⁴³⁴ fiilini Kisaî ve Hafs şeddetsiz okumuşlar, diğerleri ise, şeddeli okumuşlardır. Müellif her iki kıraâtin de sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁵

VII- HADİS İLMİ AÇISINDAN EL-KEŞF VE'L-BEYAN

El-Keşf ve'l-Beyan tefsirinin rivayet tefsiri olarak öne çıkmasının en önemli amillerinden birisi de birçok hadisi kapsamasıdır. Ancak çok önemli ve faydalı bir tefsir olmasına rağmen Sa'lebi'nin hadislerin sıhhat konusuna dikkat etmeden birçok zayıf ve mevzu hadisi de eserine alması tefsirinin belki de en büyük zaaf noktasını oluşturmuştur.⁴³⁶

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö:597/1200), bilhassa ilk surelerin tefsirinde zayıf hadislerden dolayı bu eseri tenkit etmiştir.⁴³⁷

⁴²⁹ Sa'lebî, *age*, I/134.

⁴³⁰ Enbiya, 21/112

⁴³¹ Sa'lebî, *el- Keşf ve 'l-beyan*, IV/280.

⁴³² Kamer, 54/26.

⁴³³ Sa'lebî, *age*, VI/90.

⁴³⁴ Yunus, 10/102.

⁴³⁵ Sa'lebî, *age*, III/307.

⁴³⁶ Bilmen, *Tabakatü'l-müfessirin*, I/40; Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirin*, I/227.

⁴³⁷ Brockelmann, C, "Sa'lebî" Mad., *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İst., 1996, X/125.

Cerrahoğlu, Kur'an faziletleri ile ilgili olarak birçok müfessir gibi Sa'lebî'nin de hataya üstüğünü şöylece izah etmiştir: "Kur'an sûrelerinin faziletleri hakkında Ubey b. Ka'b'a isnat edilen rivayetlerin pek çoğu mevzudur. El-Vahidi, es-Sa'lebi, ez-Zemahşeri gibi meşhur müfessirler eserlerinde bu mevzu haberlere yer vermişlerdir."⁴³⁸

İbn Teymiyye (ö.728/1327), Sa'lebî hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Sa'lebi şahsiyet ve karakter olarak dindar ve salih bir insan olmakla beraber, sanki geceleyin odun toplayan biridir. El- Keşf ve'l-beyan adlı tefsirinde doğru yanlış ne bulduysa kaydetmiştir."⁴³⁹

Abdü'l-Ğâfir b. İsmail el-Farisî, Sa'lebî'nin sahih rivayetlerde bulunduğunu ve güvenilir (sika) bir müfessir olduğunu söyler.⁴⁴⁰

Birçok müfessir gibi Sa'lebî de Kur'an tefsirinin vazgeçilmez kaynaklarından olan Hadis İlmine çok önem vermiş, ayetleri tefsir ederken konuyla ilgili birçok hadisi tefsirine almıştır.

Daha önceki bölümlerde gösterdiğimiz gibi Sa'lebî'nin tefsirine kaydettiği birçok hadis, başta Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim olmak üzere birçok muteber hadis kaynaklarımızda geçmektedir.

Sa'lebî'nin hadis konusunda düştüğü en büyük hata, ilim ehlinin ittifakıyla mevzu olan her surenin faziletiyle ilgili olarak birçok hadisi tefsirine almasıdır. Sa'lebî, bu hadisleri İsrailî rivayetleri ile tanınan Ubey b. Kab ve Vehb b. Münebbih'e dayandırmıştır. Kur'an'ın fazileti hakkında mevzu haber üretenlere itibar edilmemekle beraber birçok müfessir bu hataya düşmüştür.

Mevzu ve batıl haber üretenlerin amaçları dört maddede değerlendirilebilir:

1-Zındıka grubu olup amaçları Müslümanların zihninde şüphe oluşturmaktır.

2-Kendi hevalarına göre hadis uydurup insanları buna çağırınlar.

3-Teşvik ve terğib amacıyla hadis uyduranlar. Ebu Isma el-Cami'ye, hadis uydurmanın sebebi nedir? diye sorulduğunda şu cevabı verir: "Ben insanların Kur'an'dan yüz çevirdiklerini gördüm. İmam-ı Azam'ın fikhî ve İbn-İshak'ın meğazisi ile meşgul oldular. Bunun üzerine insanları teşvik amacıyla bu hadisleri uydurdum."

4-Çarşı ve mescitlerde oturup insanlardan yardım isteyenlerdir ki bunlar ezberledikleri sahih senedlerle hadis uydururlar.⁴⁴¹

Şimdi de Sa'lebî'nin tefsirinde konuyla ilgili birkaç hadis zikrederim:

⁴³⁸ Cerrahoğlu, *age.*, s.201.

⁴³⁹ İbn-i Teymiyye, *Mukaddime fi usul'i-tefsir*, s.70 ; Sabunî, *age.*, s.255.

⁴⁴⁰ İbnü Hallikan, *age.*, I/81.

⁴⁴¹ Sabunî, *age.*, s. 269; Suyutî, *age.*, II/1130; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis usulü*, İFAV Yay., İstanbul, trs., 153.

Örnek 1: Yusuf suresinin fazileti ile ilgili Ubey b. Ka'b'dan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: ⁴⁴² “Kölelerinize Yusuf suresini öğretiniz. O’nu okuyup ailesine öğreten kişiye Cenab-ı Hak ölümü kolaylaştırır. Ona hiçbir Müslümana haset etmemesi için güç verir.”⁴⁴³

Örnek 2: Hicr suresinin fazileti ile ilgili Ubey b. Ka'b'dan başka bir rivayet de şöyledir : “Kim Hicr suresini okursa Cenab-ı Allah ona muhacir, ensar ve Hz. Muhammed’le alay edenlerin sayısı kadar mükâfat verir.”⁴⁴⁴

Örnek 3: Ubey b.Ka'b şöyle rivayet etmiştir: “ Nahl suresini kim okursa Allah onu dünyada verdiği nimetlerden dolayı muhasebe etmez.”⁴⁴⁵

⁴⁴² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyan*, III/350.

⁴⁴³ İbn Kesir, Ebu’l-Fida İmâdüddin İsmail, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Kayahan Yay., İstanbul, 1992, 4/295.

⁴⁴⁴ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, IV/378.

⁴⁴⁵ Sa’lebî, *age.*, III/504.

İKİNCİ BÖLÜM

DİRAYET YÖNÜNDEN EI- KEŞF VE'L BEYAN TEFSİRİ

Dirayet tefsiri; rivayetlere münhasır kalmadan Arap dili ve Edebiyatı, dini ve felsefi ilimler ile çeşitli müsbet ilimlere dayanılarak yapılan tefsirdir. Bu kaynaklarla yapılan tefsire de “dirayet tefsiri” ya da “re’y ile tefsir” ya da “ma’kul tefsir” denilir.⁴⁴⁶

Sa’lebî, El-Keşf ve’l-beyan tefsirinde fıkhi hükümler ile ilgili mezhep imamlarının ve fakihlerin görüş ve icihatlarına geniş yer vermesi, gramer ile ilgili incelikleri detaylı bir şekilde ele alması, kelimelerin luğavi ve nahvi yönlerini şiirle istişhad yoluna gitmesi, Kalam ilminde üzerinde tartışılan ayetlerin tefsirinde birtakım izahlarda bulunması bu tefsirini neredeyse rivayet tefsiri olmaktan çıkarmıştır.⁴⁴⁷

Bu tefsirin dirayet yönünü farklı başlıklar adı altında ve örneklerle bu bölümde, ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

I- FIKIH İLMİNDEKİ YERİ:

Şafiî mezhebine mensub olan Sa’lebî, el-Keşf ve’l-beyan tefsirinde ahkâm ayetleri üzerinde uzunca durmuş, bir hüküm hakkında birden fazla görüşü ve ihtilafı delilleriyle birlikte tefsirine almıştır. Müellif delileriyle birlikte kaydettiği görüşler içerisinde bazen kendi tercihini de yapar. Müfessir, fıkhi bir hüküm ihtiva eden ayeti bazen herhangi bir mezheb veya âlimin görüşüne dayandırmadan konuyu ayrıntılı bir biçimde izah eder.⁴⁴⁸

A- Fıkhi bir mevzuda mezhep imamlarının ve alimlerin görüşüne yer vererek ayetleri izah etmesi:

⁴⁴⁶ Soysaldı, *Kur’an ve Tefsir*, s.168; Aydüz, *age*, s.80.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Et-Tefsir ve’l-müfessirin*, s. 230.

⁴⁴⁸ Zehebî, *age*, s. 230.

Örnek 1: “ *Ona tertemiz (abdestli) olanlardan başkası dokunamaz.*”⁴⁴⁹

Müfessir, Kur’an’a abdestsiz dokunulup dokunulmayacağı ile ilgili olarak âlimlerin ve fakihlerin konu hakkındaki farklı görüşlerini zikreder:

Hz. Ali, İbn-i Mesud, Sad b. Ebi Vakkas, İmam Zührî (ö: 124/741), Nehâî (ö: 96/715) , Hammad (ö: 120/738), Şafîî (ö: 204/814) ve Malikî (ö: 179/795) gibi alim ve fakihlerin de içinde olduğu bir grup, Kur’an’a abdestsiz dokunulmayacağını savunmuşlardır.

Ebu Hanife’den ise bu konu hakkında iki farklı rivayet vardır:

Birinci rivayete göre abdestsiz Kur’an’a dokunulabilir.

İkinci rivayete göre ise abdestsiz sadece kabına dokunulabilir ve ipinden tutulup taşınabilir.⁴⁵⁰

Örnek 2:

“ *Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken dini inkâr etmeye zorlanıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır.*”⁴⁵¹

Müfessir, ayetin tefsiri sadedinde mükrehin talakının caiz olup olmadığı ile ilgili olarak fakihlerin konu hakkındaki görüşlerini şöyle naklede:

Irak fakihleri, mükrehin talakının geçerli olduğunu söylemişlerdir.

İmam Malik (ö: 179/795), Şafîî (ö: 204/819) ve Evzaî (ö: 150/773) ise mükrehin talakının geçerli olmadığı görüşündedirler. Çünkü yukarıda geçen ayet-i kerimede Cenab-ı Allah küfrü ikrar etmek mecburiyetinde bırakılan Ammar’ın imanının geçerli olduğuna hükmetmiştir. Şayet imanın zıddı olan küfrün cebren ikrarı geçerli değilse, buna kıyasen daha az şerli bir durum olan mükrehin talakı elbette geçerli olmaz. Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Ömer b. Abdu’l-Aziz (ö:101/720), Said b. Müseyyeb (ö: 94/712) gibi sahabenin ileri gelenleri bu görüşü benimsemişlerdir.

Şafîî’den nakledilen bir görüşe göre sultan, bir kişiyi eşini boşaması için icbar ederse bu boşama geçerli olur.⁴⁵²

⁴⁴⁹ Vakıa, 56/79.

⁴⁵⁰ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, VI/96.

⁴⁵¹ Nahl, 16/106.

⁴⁵² Sa’lebî, *age*, III/543.

Örnek 3:

“ O Ramazan ayı ki, insanlara doğru yolu gösteren, apaçık hidayet delillerini taşıyan ve hak ile batılın arasını ayıran Kur’an o ayda indirilmiştir. Kim bu aya yetişirse orucunu tutsun. Bu ayda hasta olan veya yolda bulunan, tutamadığı günler kadar, başka günlerde oruç tutsun. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Ta ki güçlük çekmeden oruç günlerinizi tamamlayın, sizi doğru yola iletmesinden dolayı Allah’ı tekbir ve tazim edin, böylece Onun nimetlerine şükretmiş olursunuz.”⁴⁵³

Ayetin tefsiri sadedinde Sa’lebî, şu dört grubun Ramazan orucu tutmama hususunda ruhsat sahibi olduğunu zikretmiştir:

Birinci grup, üzerlerine hem kaza ve hem de keffaret gerekenler: Bunlar hamile ya da emzirecek çocukları olanlardır. Şayet çocuklarının sağlığı konusunda, endişeleri varsa bunlar oruç tutmayabilirler. Yalnız sonradan orucunu kaza edip keffaret vermeleri gerekir. Şayet endişeleri kendi sağlıkları hususunda ise bu konuda yaşlıların hükümlerine tâbidirler. İbn Abbas ve bazılarına göre ise, hem kendilerinin hem de çocuklarının sıhhatleri konusunda endişeleri varsa, keffaret vermeleri gerekir, fakat oruç tutmaları gerekmez. İbrahim, Evzai, Malik, Hasan’a göre ise kaza gerekir fakat keffaret gerekmez.

İkinci grup, üzerlerine kaza gerekip keffaret gerekmeyenler: Bunlar; hasta, yolcu, hayız ve lohusa olan kişilerdir.

Üçüncü grup, üzerlerine keffaret gerekip kaza gerekmeyenler:

Fakihlerin çoğu, piri fani erkek ve kadınların, müzmin bir hastalığı olup iyileşme ümidi olmayanların ve susuzluktan dolayı ölüm endişesi taşıyanların keffaret vermeleri gerektiğini, bunların orucu kaza etmelerine gerek olmadığını söylemişlerdir.

Dördüncü grup, üzerlerine ne kaza ne de keffaret gerekmeyenlerdir: Bunlar, akli yeteneğini kaybeden kişilerdir.⁴⁵⁴

Örnek 4: İmama tabi olan kişinin fatihayı okuması gerekip gerekmediği ile ilgili olarak mezhep imamlarının görüşleri şöyledir:⁴⁵⁵

İmam Malik (ö:179/795)’e göre, imam şayet gizliden okursa me’ mumun fatihayı okuması vaciptir. Fakat açıktan okursa me’ mumun fatihayı okuması vacip değildir.

Şafii’nin kadim görüşü Maliki’nin ile aynıdır. Şafii’nin yeni görüşüne göre ise imam ister açıktan ister gizli okusun me’ mumun fatihayı okuması vaciptir.

⁴⁵³ Bakara, 2/185.

⁴⁵⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, II/261.

⁴⁵⁵ Sa’lebî, *age*, I/57.

Ebu Hanife'ye göre ise imam, ister açıktan ister gizliden okusun memumun fatihayı okuması vacip değildir.⁴⁵⁶

B- Fıkhi hüküm ihtiva eden bir ayeti âlimlerin ve mezhep imamlarının görüşlerine yer vermeden bizzat kendisinin tefsir etmesi:

Örnek 1:

“Allah

sizi yeminlerinizdeki yanılmadan dolayı kınamaz, fakat kalblerinizle kastedtiğiniz yeminlerden dolayı sorumlu tutar. Allah Gafurdur, Halimdir.”⁴⁵⁷

Sa'lebî, ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde yeminleri üç maddeye ayırıp bunları ayrıntılarıyla açıklamıştır:

İbadetler üzerine yemin edilmesi: Bir kimse, “ vallahi oruç tutacağım, namaz kılacağım, hacca gideceğim” gibi farz ibadetleri vasıta kılıp yemin ederse, yeminini bozamaz. Yeminini bozduğu takdirde o kişinin keffaret vermesi gerekir. Çünkü farz ibadetini yeminle teyit etmiştir. Nafile ibadet için yapılan yeminde ise iki farklı görüş vardır: Birinci görüşe göre, yeminini bozduğundan dolayı keffaret düşer. İkinci görüşe göre ise yeminine sadık kalması gerekmele beraber yeminini bozduğu takdirde keffaret gerekmez.

Mübah şeyler üzerine yemin edilmesi: Bu da iki kısma ayrılır. Birinci kısım; bir kişi, “ vallahi şöyle şöyle yapacağım” şeklinde müstakbelle ilgili bir şey hakkında yeminde bulunur ve daha sonra yeminini bozarsa o kişinin keffaret vermesi gerekir. İkinci kısım ise bir kişi, “ vallahi bu iş böyleydi ya da böyle değildi” biçiminde maziyle alakalı bilerek bir konuda yalan yere yemin ederse bu kişiye keffaret düşmemekle beraber bu kişi günahkâr olur. Müellif burada ‘bizce keffaret gerekir’ ifadesiyle muhtemelen, mensubu bulunduğu Şafî mezhebinin konuyla ilgili görüşünü kastedmiştir. Nitekim Şafî mezhebine göre maziyle ilgili bilerek yalan yemin eden kişiye keffaret düşer.⁴⁵⁸

Örnek 2:

“Ey iman edenler! Öldürülen

kimseler hakkında size kısas farz kılındı.”⁴⁵⁹

Ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde müfessir öldürme cezasının üç çeşit olduğunu beyan etmiştir:

- Kasden adam öldürme: Demir, büyük taş vs. gibi öldürücü aletlerle bir kişiyi öldürmedir. Bunda kısas ya da diyet gerekir.

⁴⁵⁶ Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Mabsût*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1989, 2/14; İbn Abidin, Muhammed Emin, *Raddu'l-muhtar*, Kahraman yay., İstanbul, trs., 1/154.

⁴⁵⁷ Bakara, 2/225.

⁴⁵⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yay., İstanbul, trs., s.310.

⁴⁵⁹ Bakara, 2/178.

- Şibh-i amd: Öldürme kastı olmaksızın küçük taş, tokat vs. ile bir kişinin ölümüne sebep olmaktır. Bu durumda diyet vacip olur.

- Hatâen adam öldürmek: Avcının hedefi şaşırarak yanlışlıkla birisini vurması gibi herhangi bir kasıt olmaksızın yanlışlıkla birinin ölümüne sebep olmaktır. Bu durumda hafifletilmiş diyet gerekir.⁴⁶⁰

C- Fıkhi bir mevzu ile ilgili görüşleri zikrettikten sonra bir tercihte bulunması:

Örnek1:

“ Oruç sayılı günlerdedir. Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidyeye bir fakiri doyuracak miktardır. Her kim de, kendi hayrına olarak fidye miktarını artırırsa bu, kendisi hakkında elbette daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer işin gerçeğini bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”⁴⁶¹

Sa’lebî, bu ayetin tefsirinde fakihlerin seferi oruç hakkındaki görüşlerini delilleriyle birlikte zikrettikten sonra kendi tercihini yapmıştır:

Fukahadan bir grup, seferde oruç tutmamanın azimet olduğunu, Peygamber Efendimizin: “ Seferde oruç tutmak iyilikten değildir.” hadisine⁴⁶² istinaden ileri sürmüşlerdir.

Fakihlerden diğer bir grup ise seferde oruç tutmanın azimet olmadığını bilakis ruhsat olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşe göre oruç tutan kişi farzını eda etmiş olur. Ayrıca kaza yapması gerekmez. Müellif, (Bu görüş sahih olup fakihlerin çoğu bu görüş üzeredirler) demek suretiyle bu son görüşü benimsediğini ifade etmiştir.

Örnek 2: “ ..hanımlarınızın anneleri...”⁴⁶³

Müfessir, ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde şunları kaydetmiştir:

Âlimlerin çoğu, bir kişinin aralarında akid olan eşiyle cimada bulunup bulunmadığına bakılmaksızın onun annesiyle evlenemeyeceği görüşünü benimsemişlerdir. Müfessire göre fetva da bu yöndedir.

⁴⁶⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, I/249.

⁴⁶¹ Bakara, 2/184.

⁴⁶² Buharî, savm 36; Nesaî, siyam 46; Ebu Davud savm 43; ibn Macce, siyam 11.

⁴⁶³ Nisa, 4/23.

Irak fakihlerinin çoğunluğu ise bu görüşü daha da genişleterek şöyle demişlerdir: Şayet bir kimse eşini öpmüş veya şehvetle ona dokunmuş ya da onunla cima etmişse eşinin kızı o kimseye haram olur.

Irak fakihlerinden bazıları da, ‘ Bir kimse cimada bulunmadığı eşinin kızıyla evlenebilir’ görüşüne kıyasen, bir kimsenin cimada bulunmadığı eşinin annesiyle, aralarında sahih nikâh olsa dahi evlenebileceği görüşünü savunmuşlardır.

Sa’lebî, yukarıda zikredilen birinci görüşü demek suretiyle en doğru görüş olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁴

II- KELÂM İLMİNDEKİ YERİ

Kelâm İlmî; “ Kesin deliller kullanmak ve muhaliflerin ileri sürdüğü şüphe ve itirazları defetmek suretiyle dini akideleri ispata güç kazandıran bir ilim” olarak tanımlanır.⁴⁶⁵

Müfessirlerin bilmekle yükümlü oldukları ilimlerden biri de kelâm ilmidir. Kur’an’ın büyük bir bölümü Allah’ın varlığı ve birliği, isim, sıfat ve fiilleri, kevnî hadiseler, haşir, ceza ve mükâfat, nübüvvet, kitapların gönderilmesi gibi kelâm ilminin kapsamına giren konulardan bahsetmektedir.⁴⁶⁶ İtikadın temelini oluşturan bu mevzularla ilgili zihinlerinde şüphe taşıyan ve kalbi mutmain olmayan müfessirlerin, Kur’an’ı sağlıklı ve Allah’ın muradına uygun bir şekilde tefsir etmeleri mümkün değildir.⁴⁶⁷

İmam-ı Gazali (öl.505/1111), Kelam İlmî’nin gayesi hakkında şunları söylemektedir: “...Zira bu ilmin gayesi Ehl-i Sünnet’e mensup kişilerin akidelerini, bid’ât ehlinin karışık ve çarpık fikirlerine karşı korumaktır. Muhakkak ki Cenab-ı Allah, Resul ve Elçisi Muhammed (s.a.v)’in diliyle hak ve doğru olan akideyi kullarına öğretmiştir. Nitekim bu itikat kuralları kulun dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacaktır. Daha sonra Şeytan, bid’ât ehline sünnete muhalif bazı vesveseler öğretmiş onlar da bu vesveseleri dillerine dolayıp, neredeyse Ehl-i Sünnet’in itikadını karıştıracak ve bozacak kadar ileri gitmişlerdir. Cenab-ı Allah, bid’âtçıların sünnete aykırı olarak uydurdukları yanıltıcı vesveselere,

⁴⁶⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, II/261.

⁴⁶⁵ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Yay. , İstanbul, 1998, s.22; Kılavuz, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 248.

⁴⁶⁶ Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *age.* ,s.23.

⁴⁶⁷ Kayapınar, Durmuş Ali, *Tefsir Usûl ve Tarihi*, byy, Konya, 2001, s.228.

mantıklı ve düzenli sözlerle karşı çıkararak sünnet-i seniyyeyi savunan kelimciler denilen bir grup yaratmıştır.”⁴⁶⁸

Sa’lebî, el-Keşf ve’l-beyan adlı eserinde kelâmî mevzuları ayrıntılı bir şekilde ele almamakla beraber özellikle, kelimciler arasında ciddi münakaşalara konu olan ayetleri tefsir ederken bu mevzulara kısa ve öz bir biçimde de olsa değinmiştir.

Mu’tezile, Şia ve Harici gibi ortaya çıkan mezheplerin hepsi fikir ve düşüncelerini Kur’an ile temellendirmeye çalışmışlardır. Onlar, Kur’an’ı kendi fırkalarının dar görüşleri içerisinde yorumlamaya ve böylece fırkalarının meşruluğunu ve bekasını sağlamaya çalışmışlardır.⁴⁶⁹ Sa’lebî bu fırkaların görüşlerini zikrettikten sonra bu görüşleri ya bizzat kendisinin geliştirdiği akli ve mantiki izahlarla ya da Ehl-i Sünnet’in görüşlerine yer vermek suretiyle tenkit eder. Müellif bazen: “ Bu ayet Kaderiyye’yi reddeder.” gibi tek bir cümle ile Ehl-i sünnet muhalifi fırkaları eleştirir. Şimdi de Sa’lebi’nin kelâm ilmindeki yerini ve perspektifini örneklerle izah etmeye çalışalım.

A- Kelâmî mezheplerin görüşlerine yer vererek onları reddetmesi:

Örnek 1: “*Ve dedik ki: "Âdem! Eşinle birlikte Cennete yerleşin*”⁴⁷⁰

Müellif, Kaderiyye mezhebinin: “ Cennette teklif ve imtihan olmadığından, Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın buldukları Cennet, ebedi olan Cennet değildir. Bilakis, dünya bahçelerinden bir bahçedir.” görüşüne cevap mahiyetinde şunları söylemiştir:

“ Biz (Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’i kasederek), Cennet ehlinin marifetle sorumlu ve emrolundukları konusunda ittifak içerisindeyiz. Allah(cc), kendisinin her şeye kadir olduğunu ve kulların rahmetinden ümit kesmemesi için, Hz. İbrahim’e ateşte nimeti, Hz. Âdem ile Hz. Havva’ya mihneti gösterdiği gibi zıtları cemetmeye kadirdir.”

Müellif, daha sonra, Kaderiyye’nin “ *oradan hiç çıkarılmazlar.*”⁴⁷¹ ayetine istinaden, “Cennete giren bir kimse bir daha oradan çıkmayacaktır. Dolayısıyla Âdem ve Havva şayet Cennete olsaydılar oradan çıkmayacaklardı.” şeklindeki görüşüne ise şöyle cevap vermiştir:

⁴⁶⁸ Gazali, Ebu hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Munkız ’u mine ’d-dâlâl*, çev. Yapla Pakış , Umran yay., İstanbul, 1998, s. 37.

⁴⁶⁹ Aydın, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık yay., İzmir, 2000, s. 63.

⁴⁷⁰ Bakara, 2/35.

⁴⁷¹ Hicr, 15/48.

“ Mükâfattan dolayı Cennete giren ebedi olarak oradan çıkmaz. Hz. Adem ise mükafattan dolayı cennete girmemiştir. Nitekim Cennet bekçisi cennete girdikten sonra oradan çıkar. İblis de Cennete olduğu halde oradan çıkartılmıştır.”⁴⁷²

Örnek 2: “ *Meyveleri gibi gölgeleri de devamlıdır.*”⁴⁷³

Müfessir’e göre bu ayet-i kerime, Cehmiyye mezhebinin; “Cennet nimetlerinin tükeneyeceği ve devamlı olmayacağı” görüşünü iptal ve reddetmiştir.⁴⁷⁴

Örnek 3: “*Hâlbuki sizi de yaptığınız şeyleri de yaratan Yüce Allah’tır.*”⁴⁷⁵

Müellife göre, Cenab-ı Allah ifadesiyle kulların fiillerini yarattığına, ifadesiyle de kesbin kullara ait olduğuna, işaret etmiştir. Müellif, daha sonra bu ayetin Cebriyye mezhebini red ve tekzip ettiğini vurgulamıştır.⁴⁷⁶

Örnek 4:

“ *insanlardan gizlemeye çalışırlar da, Allah’dan gizlemeyi düşünmezler. Halbuki onlar Allah’ın razı olmayacağı tezviratı planlarken O hep yanibaşlarındadır. Zaten Allah, onların yaptıkları ve yapacakları her şeyi ilim ve kudretiyle ihata etmiştir.*”⁴⁷⁷

Cehmiyye ve Mutezile fırkaları, “ *O, onlarla beraberdir.*” cümlesine dayanarak, Allah’ın her mekânda bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bunlara göre Allah (cc), ayette buyurduğu gibi mevcudiyetini mahlûkatla beraber tayin etmiştir.

Müellif, bu görüşe cevap niteliğindeki ayetleri delil getirmek suretiyle şunları tefsirine kaydetmiştir:

“Allah (cc), cümlesi ile onların gizledikleri ve söyledikleri şeyleri bildiğini ifade etmiştir. Yoksa bu cümle Allah’ın her mekânda olma zorunluluğunu gerektirmez. Nitekim “ *Güzel ve temiz sözler O’na yükselir. Amel-i salihî, güzel ve makbul işi de Allah yükseltir.*”⁴⁷⁸ ve

“ *Gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün bu işler, sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O’na*

⁴⁷² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, I/103.

⁴⁷³ Ra’d, 13/35.

⁴⁷⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, III/446.

⁴⁷⁵ Saffat, 37/96.

⁴⁷⁶ Sa’lebî, *age*, V/218.

⁴⁷⁷ Nisa, 4/108.

⁴⁷⁸ Fatır, 35/10.

*yükselir.*⁴⁷⁹ ayet-i kerimelerinde Cenab-ı Allah'ın salih amel, güzel ve makbul işleri, gökte ve yerde tertib ettiği her şeyi, kendi katına yükselttiğinde bunların yanında zatı itibarıyla bulunmasının gerekmediği açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁸⁰

B- Kelâmi mezheplerin görüşlerini isim vermeden zikrettikten sonra onları tenkit etmesi:

Örnek 1:

“Ey

*iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. Ama kim, maktulün velisi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra gereken diyeti ona güzel ve makul bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşısındaki hakkına tecavüz ederse ona son derece acı bir azap vardır.*⁴⁸¹

Ebu İshak es-Sa'lebî, ayetin tefsirinde isim tasrih etmeden, Mutezile ve Haricilerin bir kısmının; “ Adam öldürme gibi büyük günah işleyen bir kişinin imanı gider ve o kişi ebedi olarak cehennemde kalır.” görüşlerini⁴⁸² zikrettikten sonra mezkûr ayetin, öldürme fiilini işleyen mümin bir kimsenin kâfir olmadığına ve bu kişinin cehennemde ebedi kalmayacağına işaret ettiğini söylemektedir. Müfessir, sözlerine devamla şunları söylemiştir: “ Çünkü Allah (cc): “*Ey iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısas farz kılındı.*” cümlesiyle, öldürme fiilini irtikab eden kişiye mümin sıfatıyla hitap etmiştir. Kısas cezası, mümin bir kimseyi kasden öldürenler için uygulanan bir cezadır. Büyük günah irtikâp etmekle o kişiden iman vasfı zail olmaz. “*Ama kim, maktulün velisi tarafından affedilirse kısas düşer.*” kısmında ise katil, maktulun kardeşi olarak nitelendirilmiştir. Ayetin, “ *Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur.* ” kısmıyla da kolaylık ve rahmetin sadece müminlere has iki özellik olduğu ifade edilmiştir. Şayet iddia edildiği gibi katil kâfir addedilirse sadece müminlere has bu özellik ve vasıfların ayette zikredilmemesi

⁴⁷⁹ Secde, 32/5

⁴⁸⁰ Sa'lebî, *age*, II/355.

⁴⁸¹ Bakara, 2/178.

⁴⁸² Erdal, Mesut, *Kur'an ve Sünnet'e Göre Şefâat İnancı*, Akademi yay., İzmir, 2006, s.133; Kılavuz, *age.*, 311.

gerekirdi.” Müfessir, bu açıklamalarından sonra Ehl-i Sünnet mezhebinin hak ve hakikat mezhebi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸³

Örnek 2 :

“ *Siz savaşta onları*

*kendi kuvvetinizle öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. (Ey Resulüm) Attığın vakit sen atmadın, lakin Allah attı. ”*⁴⁸⁴

Müfessir, ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde şunları söylemiştir: “ Allah (cc), ayet-i kerimede atma ve katl fiillerini zatına izafe etmiştir. Çünkü tesbib (sebeup olma) ve tesdid (engel olma) Allah’a ait fiiller olup vurma ve atma fiilleri ise Resulullah (sas) ve müminlere ait fiillerdir. İnşa ve icâd fiilleri ezeli kudrete ait olmakla beraber kesb etme eylemi ise kullara aittir.” Müellif, bu açıklamadan sonra Ehl-i Sünnet mezhebinin hak olduğunu, Kaderiyye mezhebinin ise batıl olduğunu kaydetmiştir.⁴⁸⁵

Örnek 3 :

“*Biz herhangi bir şeyin olmasını*

*istediğimiz de, sadece "Ol!" deriz, o da hemen oluverir. ”*⁴⁸⁶

Kur’an’ın mahlûk olup olmadığı ile ilgili olarak kelamcılar arasında tartışılan bu konuya ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde değinen Sa’lebî, şunları söylemektedir: “ Allah (cc), ayet-i kerimede bir şeye ol dediği zaman o şeyin hemen oluverdiğini ifade etmiştir. Şayet ayetteki bu ifade, yani mahlûk ol şeklinde olsaydı, o söz de başka bir sözü gerektirir ve böylece teselsül meydana gelmiş olurdu ki alimlerin ittifakıyla eşyada teselsül batıldır. İşte bu da Allah’ın, mahlûkatı mahlûk olmayan bir kelamla yarattığını ispat eder.⁴⁸⁷

Örnek 4 :

“ *Şu da bir gerçektir ki Biz o zalimlere,*

*duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış olan müthiş bir ateş hazırladık. ”*⁴⁸⁸

Müellif’e göre bu ayet-i kerime, cehennemin hâlihazırda mevcut olduğuna işaret etmektedir. Cehennem sonradan yaratılacaktır görüşünü iddia edenleri de tekzip etmiştir.⁴⁸⁹

C- Kelami görüşleri zikrettikten sonra “bizce” ifadesiyle görüş beyan etmesi:

⁴⁸³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, I/250.

⁴⁸⁴ Enfal, 8/17.

⁴⁸⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, III/126.

⁴⁸⁶ Nahl, 16/40.

⁴⁸⁷ Sa’lebî, *age*, III/515.

⁴⁸⁸ Kehf, 18/29.

⁴⁸⁹ Sa’lebî, *age*, IV/116.

Örnek :

*“Kim bir mümini kasden öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere gireceği cehennemdir. Allah(cc) ona gazab etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”*⁴⁹⁰

Hariciler ve Mutezile yukarıdaki ayeti esas alarak, bir mü’mini kasden öldüren kişinin ebedi cehennemlik olacağını iddia etmişlerdir. Mürcie ise, bu ayetin bir mü’mini öldüren kâfir hakkında nazil olduğunu öne sürmüştür.⁴⁹¹

Ehl-i Sünnet ise: “ Bir mü’mini kasden öldüren kişi, şayet tevbe ve istiğfar ederse ebedi olarak Cehennemde kalmaz.” görüşünü savunmuşlardır.

Ehl-i Sünnet’in diğer bir grubu ise kasden bir mü’mini öldüren kişinin Cehenneme gireceğini fakat orada ebedi kalmayıp şefaitle çıkacağını ileri sürmüşlerdir.

Sa’lebî, bütün bu görüşleri aktardıktan sonra ‘bizce’ ifadesiyle kendi görüşünü şöyle aktarır:

Bir mümini kasden öldüren mü’min bir kişi, bu fiiliyle kâfir olmaz. Ancak din adına yaptığını iddia edip bir mü’mini haksız yere öldürürse o zaman kâfir olur. Şayet bu kişi öldürmeyi helal saymaz, bu fiili de din adına yapmazsa cezası kısâs olur ve bu da o kişiye keffâret yerine geçer. Şayet kısas olunmayıp tevbe ederse, tevbesi ona keffâret olur.

Eğer öldürülen kişi tevbe etmeden ya da kısas olunmadan ölürse, onun durumu Allah’a aittir. Dilerse Cehenneme dilerse Cennete koyar.⁴⁹²

D- Kelami mezheplerin görüşlerini aktardıktan sonra Ehl-i Sünnet’in görüşünü delillerle beyan etmesi:

Örnek:

*“ Sizden hiç kimse yoktur ki cehenneme varmasın. Bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür”*⁴⁹³

Va’diyye fırkasına mensub olanlar: “ Cehenneme giren bir kimse oradan bir daha çıkmaz.” görüşünü ileri sürmüşlerdir. Mürcîe fırkasına mensub olanlar ise, mü’min bir kimsenin Cehenneme girmeyeceğini iddia etmişlerdir. Bu her iki fırka da vûrûd kelimesini, mûrûr (geçme) ve hudur (bulunma) olarak anlamlandırmışlardır.

⁴⁹⁰ Nisa, 4/93.

⁴⁹¹ Erdal, *age*, s.133

⁴⁹² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, I/336.

⁴⁹³ Meryem, 19/71.

Ehl-i Sünnet'e göre ise bu kelime 'uğrayıp geçme' manasında bir 'dûhûl (girmek)' ifade eder. Günahkâr müminler, cezalarını çektikten sonra Cennet'e gireceklerdir. Nitekim bu kelime, şu ayetlerde de bu anlamda kullanılmıştır:

*"O, kıyamet günü kavminin önüne düşecek, onları ateşe götürecektir. Vardıkları o yer ne fena bir yerdir!"*⁴⁹⁴

*"Hem siz, hem de Allah'tan başka tapmışınız tanrılar, hepiniz Cehennem odunusunuz, siz hep beraber Cehenneme gireceksiniz."*⁴⁹⁵

Ehl-i Sünnet'e göre bu kelime yukarıda ifade edildiği anlamda kullanılmazsa Firavun, kavmi ve kavminin tapmışları putların da Cennet'e girmeleri gerekir. Çünkü dünya hayatından sonra Cennet ve Cehennem dışında başka bir hayat olmadığından bunların Cehennemden geçtikten sonra Cennet'e girmeleri zorunlu olur. Aynı şekilde ayetin sibakı olan *"Sonra Allahı sayıp fenalıklardan sakınan müttakileri kurtarınız."*⁴⁹⁶ cümlesi de bu kelimenin duhul (girme) anlamında olduğuna işaret eder.⁴⁹⁷

E- Kelamî mevzular ile ilgili olarak, ayetleri tefsir ederken sadece kısa ifadelerle yetinmesi:

Örnek 1:

*" İşte bu Allahın hidayetidir ki onunla dilediğine yol gösterir. Ama Allahın şaşırttığı kimseyi ise hiç kimse doğru yola koyamaz."*⁴⁹⁸

Sa'lebî, bu ayetin tefsiri sadedinde, " Bu ayet, Kaderiyye'yi reddeder" ifadesiyle yetinmiştir.

Örnek 2:

*" İnkâra koşuşanlar sana kaygı vermesin, Onlar Allahın dinine asla zarar veremezler. Allah onlara ahirette nasip vermemek istiyor. Onlara büyük bir azap vardır."*⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Hud, 11/98.

⁴⁹⁵ Enbiya, 21/98.

⁴⁹⁶ Meryem, 19/72.

⁴⁹⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, IV/188.

⁴⁹⁸ Zümer, 39/23.

⁴⁹⁹ Al-i İmran, 3/176.

Müellif, kelamcılar arasında üzerinde çokça tartışılan bazı ayetlere kısa ifadelerle de olsa değinmiştir. Nitekim bu ayetin tefsiri sadedinde sadece, “ Bu ayet, Kaderiyye’yi reddeder.” cümlesiyle iktifa etmiştir.⁵⁰⁰

Örnek 3: “ *Hak yoldan menedildiler. Her kimi de Allah saptırırsa artık onu yola getirecek yoktur.* ”⁵⁰¹

Müfessir: “Bu ayet kaderi ispat eder.” cümlesiyle öz ve kısa da olsa kader konusuna temas etmiştir.⁵⁰²

III- GRAMER İLMİNDEKİ YERİ

El-Keşf ve'l-Beyan tefsirinin en önemli özelliklerden birisi de gramer ilmi ile ilgili hususlar üzerinde çokça durmasıdır. Sa'lebî, ayetleri tefsir ederken özellikle kelimenin yapısı (sarf), kelimenin cümle içerisindeki fonksiyonu (nahv) gibi özellikler üzerinde çokça durmuştur. Sa'lebî, gramer ile ilgili hususları ayet, hadis, şiir, Arap kültüründeki kullanım şekli ve gramer ilminde otorite olan dilbilimcilerin görüşleriyle izah etmiştir.

A- Ayette geçen kelimelerin luğavi yönünü izah etmesi:

1-Kelimeleri cümlede kullanması:

Örnek 1: ayetindeki⁵⁰³ fiili ‘çıkmaq’ anlamında olup Araplar taze hurma kabuğunda çıktığı zaman, derler. Fare deliğinde çıktığı zaman ise derler.⁵⁰⁴

Örnek 2: ayetinde⁵⁰⁵ geçen kelimesinin asıl anlamı, ‘gözlerini kapatıp başını yukarı kaldırmak’tır. Araplar, deve başını yukarı kaldırdığı zaman derler.⁵⁰⁶

⁵⁰⁰ Sa'lebî, *age*, II/197.

⁵⁰¹ Ra'd, 13/ 33.

⁵⁰² Sa'lebî, *age*, III/445.

⁵⁰³ Kehf, 18/50.

⁵⁰⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, IV/127.

Örnek 3: ayetinde⁵⁰⁷ geçen fiilinin lügat anlamı bir şeyi örtmek, gizlemektir. Nitekim Araplar tohumu eken çiftçiye, derler.⁵⁰⁸

2-Ayet-i kerimeye istinaden kelimelerin anlamını izah etmesi:

Örnek1: ayetteki⁵⁰⁹ kelimesinin ‘hapsetme ve alıkoyma’ anlamında olduğunu ifade eden Sa’lebî, bu izahını “ *Zaten cehennemi kâfirlere zindan kılmışız*”⁵¹⁰ ayetiyle desteklemiştir.⁵¹¹

Örnek 2: ayette⁵¹² geçen kelimesini ‘küfür, dalâlet ve cehalet’ şeklinde tefsir eden Sa’lebî, bu kelimenin lügat anlamının ‘haddi aşmak’ olduğunu şu ayetlere dayanarak beyan etmiştir.⁵¹³

“*sular taşıdığı vakit*”⁵¹⁴ ve *Doğrusu o pek azıttı.*”⁵¹⁵

Örnek 3: ayetindeki⁵¹⁶ fiilinin boyun eğme, itaat etme, tabi olma anlamlarına geldiğini beyan eden Sa’lebî, bu izahını “*Rabbi ona: "Kendini canı gönülden Hakka teslim et!" deyince o derhal: "Teslim oldum, âlemlerin Rabbine" demişti*”⁵¹⁷ ayet-i kerimesiyle delillendirmiştir.⁵¹⁸

3- Hadislere dayanarak kelimelerin anlamını izah etmesi:

Örnek1: ayetteki⁵¹⁹ lafzını ‘bir şeyi talep ederken aşırı ısrarcı olmak’ olarak tarif eden müellif bunu, hadisiyle⁵²⁰ desteklemiştir.⁵²¹

⁵⁰⁵ Yasin, 36/8.

⁵⁰⁶ Sa’lebî, *age*, V/190.

⁵⁰⁷ Al-i İmran, 3/6.

⁵⁰⁸ Sa’lebî, *age*, 1/74.

⁵⁰⁹ Al-i İmran, 3/39.

⁵¹⁰ İsra, 17/8.

⁵¹¹ Sa’lebî, *age*, II/56.

⁵¹² Bakara, 2/15.

⁵¹³ Sa’lebî, *el-Kesf ve 'l-beyan*, I/82.

⁵¹⁴ Hakka, 69/11.

⁵¹⁵ Taha, 20/24.

⁵¹⁶ Hucurat, 49/14.

⁵¹⁷ Bakara, 2/131.

⁵¹⁸ Sa’lebî, *age*, V/539.

⁵¹⁹ Bakara, 2/173.

⁵²⁰ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, III/7.

⁵²¹ Sa’lebî, *age*, 1/462.

Örnek 2: ayetteki⁵²² kelimesini Resulullah (sas); “ Allah (cc)’ın her türlü kötülükten münezzehtir olması” şeklinde⁵²³ tarif etmiştir.⁵²⁴

4- Şiire dayanarak kelimelerin anlamını izah etmesi:

Örnek 1: ayetteki⁵²⁵ kelimesini gözetleme yeri olarak tarif eden müellif, bunu aşağıdaki şiire dayandırmıştır⁵²⁶:

(Sen ve kardeşin gençleri bekleyen ölüm den haberdar değilsiniz.)

Örnek 2: ayet-i kerimede⁵²⁷ zikredilen lafzı ‘alıkoymak’ anlamında olup aşağıdaki şiirde de bu anlamda kullanılmıştır.⁵²⁸

(Bir kısım atlar alıkonmuştur, diğer bir kısmı ise toz duman içinde serbest bırakılmıştır.)

5- Dil bilimcilerin görüşüne dayanarak kelimeleri izah etmesi:

Örnek 1: ayetteki⁵²⁹ kelimesi;

Ferra’ya göre bu kelime asıl olarak ‘aç köpek’ için kullanılır.

Ahfeş’e göre helal olmayan bütün kazançlardır.

İbn-i Abbas ise ‘her şeyden alınan rüşvet’ şeklinde tarif etmiştir.

B-Ayetlerde geçen kelimelerin sarf yapısı ile ilgili izahlarda bulunması:

Örnek 1: ayet-i kerimede geçen⁵³⁰ kelimesi müellife göre masdardır.⁵³¹

⁵²² İsra, 17/1

⁵²³ Hakim, *Müstedrek*, I/93.

⁵²⁴ Sa’lebî, *age*, IV/3.

⁵²⁵ Tevbe, 9/62.

⁵²⁶ Sa’lebî, *age*, III/168.

⁵²⁷ Bakara, 2/183.

⁵²⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, I/255.

⁵²⁹ Maide, 5/42.

⁵³⁰ Kamer, 54/16.

⁵³¹ Sa’lebî, *age*, VI/36.

Örnek 2: ayetteki⁵³² lafzı, lafzının çoğulu olup gayr-i munsarıftır.⁵³³

Örnek 3: ayetinde⁵³⁴ geçen kelimesi vezninde masdar isimdir.⁵³⁵

Örnek 4: terkibindeki⁵³⁶ lafzının vezni ile ilgili olarak dilbilimciler arasında farklı görüşler mevcuttur:

Basrıyyûnlara göre bu lafız, sadece mû'tel isimlere has olan veznindedir. Bu kelimenin aslı 'dır. harfî, harfine kâlb edildikten⁵³⁷ sonra 'lar idğam edilmiştir.

Kûfî Ehline göre ise bu kelime ve benzerleri vezninde olup aslı 'dir. Kesre sakil olduğundan harfî sakin olmuştur. Daha sonra 'lar idğam yapıp kesre ile harekelenmiştir.⁵³⁸

Örnek 5: cümlesindeki⁵³⁹ lafzı, cemî ve nâkıs bir isim olup cerr, nâsb, ref' gibi îrab durumlarında değişmeyip aynen kalmaktadır.⁵⁴⁰

C- Ayetlerde geçen kelimelerin nahvi özelliklerini izah etmesi

1-Kelime ya da terkiplerin ayet içindeki fonksiyonlarına işaret etmesi:

a- Mübteda-Haber:

Örnek 1: ayette⁵⁴¹ geçen mukattaa harfleri, mübteda olup lafzı ise haberidir.⁵⁴²

Örnek 2: ayetindeki⁵⁴³ lafzatullahı mübteda olup kendisinden sonraki cümle ise haberdir.⁵⁴⁴

⁵³² Al-i İmran, 3/7.

⁵³³ Sa'lebî, *age*, II/7.

⁵³⁴ Al-i İmran, 3/183.

⁵³⁵ Sa'lebî, *age*, II/204.

⁵³⁶ Bakara, 2/19.

⁵³⁷ Abdu'l-Hak, Sıbtu'l-Allâme, *Tedricü'l-edânî*, Daru'l-İhya-i Kutubi'l-Arabiye, byy, trs.,

⁵³⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, I/85.

⁵³⁹ Al-i İmran, 3/156.

⁵⁴⁰ Sa'lebî, *age*, II/172.

⁵⁴¹ Hud, 11/1.

⁵⁴² Sa'lebî, *age*, III/309.

⁵⁴³ Al-i İmran, 3/2.

⁵⁴⁴ Sa'lebî, *age*, II/5.

Örnek 3: cümlesindeki⁵⁴⁵ harfi mübteda olup, terkibi ise haberidir.⁵⁴⁶

Örnek 4: ayetindeki⁵⁴⁷ izâfet terkibi müellife göre mübteda olup, haberi ise lafzıdır.⁵⁴⁸

Örnek 5: ⁵⁴⁹ ayet-i kerimedeki ism-i işâreti mahallen merfû olup mübtedadır. Haberi ise ifadesidir.⁵⁵⁰

b- Takdim-Tehir:

Örnek 1: cümlesinde⁵⁵¹ Ferra'ya göre takdim ve tehir olup takdiri şöyledir⁵⁵²:

Örnek 2: müellife göre, ayette⁵⁵³ takdim ve tehir olup ayetin takdiri şöyledir.⁵⁵⁴

Örnek 3: ayette⁵⁵⁵ takdim ve tehir olup takdiri şöyledir⁵⁵⁶.

Örnek 4: ve ayetlerinde⁵⁵⁷ Suddi'ye göre takdim ve tehir olup takdiri şöyledir⁵⁵⁸:

Örnek 5: ayetinde⁵⁵⁹ Mücahid, Süddî ve Katade'ye göre takdim ve tehir olup mecazı şöyledir.⁵⁶⁰

c- Bedel:

⁵⁴⁵ Bakara, 2/69.

⁵⁴⁶ Sa'lebî, *age*, I/136.

⁵⁴⁷ Yunus, 10/23.

⁵⁴⁸ Sa'lebî, *age*, III/280.

⁵⁴⁹ Bakara, 2/5.

⁵⁵⁰ Sa'lebî, *age*, I/73.

⁵⁵¹ Fatır, 35/27.

⁵⁵² Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyan*, V/174.

⁵⁵³ Meryem, 19/2.

⁵⁵⁴ Sa'lebî, *age*, IV/167.

⁵⁵⁵ İbrahim, 14/ 47.

⁵⁵⁶ Sa'lebî, *age*, III/475.

⁵⁵⁷ Al-i İmran, 3/3–4

⁵⁵⁸ Sa'lebî, *age*, II/6.

⁵⁵⁹ Tevbe, 9/55.

⁵⁶⁰ Sa'lebî, *age*, III/209.

- Örnek 1:** ayetindeki⁵⁶¹
ifadesi, kelimesinden bedeldir.⁵⁶²
- Örnek 2:** ayetinde zikredilen⁵⁶³ lafzı,
kelimesinden bedeldir.⁵⁶⁴
- Örnek 3:** ayetinde⁵⁶⁵ geçen sıla cümlesi
müfessire göre, lafzından bedeldir.⁵⁶⁶
- Örnek 4:** ayetinde⁵⁶⁷ geçen
ifadesi Ahfeş'e göre, kendisinden önce geçen kelimesinden 'bedelü'l-ba'd min
kül'dür.⁵⁶⁸
- Örnek 5:** ayetindeki⁵⁶⁹ lafzı dil bilimci Zeccac'a göre
bedel olup mansûbtur.⁵⁷⁰

d- Temyiz:

- Örnek 1:** cümlesindeki⁵⁷¹ ve kelimeleri müellife
göre temyizdir.⁵⁷²
- Örnek 2:** ayetinde⁵⁷³ geçen lafzı mukadder bir isme
temyiz olup takdiri şöyledir⁵⁷⁴:
- Örnek 3:** ayetindeki⁵⁷⁵ kelimesi müfessire göre
temyizdir.⁵⁷⁶
- Örnek 4:** ayette⁵⁷⁷ geçen lafzı temyiz olmak üzere
mansubtur.⁵⁷⁸

⁵⁶¹ Şuara, 26/22.

⁵⁶² Sa'lebî, *age*, IV/445.

⁵⁶³ Yusuf, 12/20.

⁵⁶⁴ Sa'lebî, *age*, III/359.

⁵⁶⁵ Maide, 5/1.

⁵⁶⁶ Sa'lebî, *age*, II/392.

⁵⁶⁷ Bakara, 2/126.

⁵⁶⁸ Sa'lebî, *age*, I/190.

⁵⁶⁹ Al-i İmran, 3/34.

⁵⁷⁰ Sa'lebî, *el-Kesf ve 'l-beyan*, II/46.

⁵⁷¹ Furkan, 25/31.

⁵⁷² Sa'lebî, *age*, IV/414.

⁵⁷³ Kehf, 18/5.

⁵⁷⁴ Sa'lebî, *age*, VI/92.

⁵⁷⁵ Yusuf, 12/4.

⁵⁷⁶ Sa'lebî, *age*, III/352.

⁵⁷⁷ Bakara, 2/51

⁵⁷⁸ Sa'lebî, *age*, I/116.

e- Hal:

Örnek 1 : ayette⁵⁷⁹ geçen lafzı müellife göre şayet, anlamında kullanılırsa istisna, aksi durumda ise hal olur.⁵⁸⁰

Örnek 2: ayetinde⁵⁸¹ geçen harfî, vav-ı haliye olup, takdiri şöyledir.⁵⁸²

Örnek 3: ayetindeki⁵⁸³ terkibi müellife göre hal üzere mansûbtur.⁵⁸⁴

Örnek 4: cümlesindeki⁵⁸⁵ kelimesi, Sa'lebî'ye göre hal üzere mansûbtur.⁵⁸⁶

Örnek 5: ayetinde⁵⁸⁷ geçen kelimesi, Sa'lebî'ye göre hal üzere mansûbtur.⁵⁸⁸

f- Te'kid:

Örnek 1: ayet-i kerimedeki⁵⁸⁹ kelimesi ve örneklerinde olduğu gibi te'kittir.⁵⁹⁰

Örnek 2: ayet-i kerimedeki⁵⁹¹ zamiri Sa'lebî'ye göre te'kittir.⁵⁹²

Örnek 3: ayetinde⁵⁹³ geçen zamiri müfessire göre, mârifetullahın tahkiki ve Allah'ın varlığı ile ilgili şüphenin izalesi için iki kere tekrar edilmek suretiyle te'kid edilmiştir.⁵⁹⁴

Örnek 4: ayetindeki⁵⁹⁵ kelimesi müfessire göre te'kittir.⁵⁹⁶

⁵⁷⁹ Bakara, 2/173.

⁵⁸⁰ Sa'lebî, *age*, I/240.

⁵⁸¹ Zümer, 39/73.

⁵⁸² Sa'lebî, *age*, V/326.

⁵⁸³ Al-i İmran, 3/199.

⁵⁸⁴ Sa'lebî, *age*, II/219.

⁵⁸⁵ Al-i İmran, 3/170.

⁵⁸⁶ Sa'lebî, *age*, II/187.

⁵⁸⁷ Al-i İmran, 3/96.

⁵⁸⁸ Sa'lebî, *el- Keşf ve 'l-beyan*, II/105.

⁵⁸⁹ Bakara, 2/79.

⁵⁹⁰ Sa'lebî, *age*, I/144.

⁵⁹¹ Bakara, 2/4.

⁵⁹² Sa'lebî, *age*, I/72.

⁵⁹³ Taha, 20/12.

⁵⁹⁴ Sa'lebî, *age*, IV/201.

⁵⁹⁵ Bakara, 2/196.

Örnek 5: ayetinde⁵⁹⁷ geçen lafzı
(ağzından konuştu) örneğinde olduğu gibi te'kittir.⁵⁹⁸

g- Âtîf:

Örnek 1: ayetinde⁵⁹⁹ geçen fiili,
kendisinden önce geçen ism-i masdarın teviline atf olup⁶⁰⁰ takdiri şöyledir:

Örnek 2: ayette geçen⁶⁰¹ muzarî fiili kendisinden
önceki mâzî fiiline atfedilmiştir.⁶⁰²

Örnek 3: ayetindeki⁶⁰³
terkibi, kendisinden önce geçen kelimesine âtîf olmak üzere mansûb olup
takdiri şöyledir.⁶⁰⁴

Örnek 4: ayet-i
kerimedeki⁶⁰⁵ kelimeleri mahallen mansûb olan fiiline âtîf olup takdiri
şöyledir.⁶⁰⁶

Örnek 5: ayeti⁶⁰⁷ kendisinden bir önceki,
ayetini⁶⁰⁸ âtîf olup takdiri şöyledir⁶⁰⁹:

h- İstisnâ:

Örnek 1: ayetinde geçen⁶¹⁰ lafzı kendisinden önce
geçen, kelimesinden istisnadır.⁶¹¹

⁵⁹⁶ Sa'lebî, *age*, I/294.

⁵⁹⁷ Bakara, 2/174.

⁵⁹⁸ Sa'lebî, *age*, I/242.

⁵⁹⁹ Hadid, 57/18.

⁶⁰⁰ Sa'lebî, *age*, VI/115.

⁶⁰¹ Hacc, 22/25.

⁶⁰² Sa'lebî, *age*, IV/293.

⁶⁰³ İsrâ, 17/ 60.

⁶⁰⁴ Sa'lebî, *el- Keşf ve 'l-beyan*, IV/61.

⁶⁰⁵ Nahl, 16/64.

⁶⁰⁶ Sa'lebî, *age*, III/522.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/259.

⁶⁰⁸ Bakara, 2/258.

⁶⁰⁹ Sa'lebî, *age*, I/428.

⁶¹⁰ Meryem, 19/62.

⁶¹¹ Sa'lebî, *age*, IV/184.

Örnek 2: ayetindeki⁶¹² lafzı, istisna olmak üzere mansûbtur.⁶¹³

Örnek 3: ayetinde⁶¹⁴ zikredilen kelimesi, kelimesinden müstesnâ mûnkati'dir. Müstesnâ mûnkati, kendisinden müstesna ile müstesna minh arasında bir ilişkinin olmadığı müstesnâ türüdür⁶¹⁵. Zira, ayette istisnâ edilen kelimesi ile kendisinden istisna edilen (haksız kazanç) birbirinden farklı kavramlardır.⁶¹⁶

Örnek 4: ayetinde geçen⁶¹⁷ lafzı kendisinden önceki fiilinde zikredilen zamirinden istisnâdır.⁶¹⁸

ı-İstifhâm:

Örnek 1: ayet-i kerimenin⁶¹⁹ tefsiri sadedinde müellif, istifham edatının cümleye dört farklı anlam kattığını ifade ettikten sonra bunu ayet-i kerimelerle izah etmiştir:

- harfî gibi kesinlik ifade eder. “

Dehri'nin akışı içinde öyle zaman geçti ki, o dönemde, insanın adı bile anılmazdı.” ayetinde⁶²⁰ olduğu gibi.

- İstifham anlamında kullanılır: “...siz de Rabbinizin size vâd ettiklerinin gerçekleştiğini gördünüz mü?” cümlesinde⁶²¹ olduğu gibi.

- Cümleye emir anlamı katar: “Artık bu habis şeylerden vazgeçiniz.”

ayetinde⁶²² geçtiği gibi.

- İnkâr anlamında olan ‘nın yerine kullanılır: “ O

halde, peygamberlere açık bir tebliğden başka bir vazife düşer mi?” örneğinde⁶²³ olduğu gibi.⁶²⁴

⁶¹² Bakara, 2/249

⁶¹³ Sa'lebî, *age*, I/404.

⁶¹⁴ Nisa, 4/29.

⁶¹⁵ Burdî, Sadullah, *Hedaiku'd-dekâik*, Mektebetü't-terâkî, Mısır, 1952, s.132.

⁶¹⁶ Sa'lebî, *age*, II/269.

⁶¹⁷ Nisa, 4/66.

⁶¹⁸ Sa'lebî, *age*, II/315.

⁶¹⁹ Rahman, 55/60.

⁶²⁰ İnsan, 76/1.

⁶²¹ Araf, 7/44

⁶²² Maide, 5/91.

Örnek 2: ayet-i kerimedeki⁶²⁵ (hemze) istifham edatıdır. Vasl hemzesi ise istifham hemzesinden dolayı hafzedilmiştir.⁶²⁶

Örnek 3: ayetindeki⁶²⁷ edatı lâfzen soru edatı olup mana itibariyle inkâr anlamında kullanılmıştır. Ayetin anlamı mana itibariyle, (Allah doğru yola eriştirmez) şeklindedir.⁶²⁸

Örnek 4: ayette⁶²⁹ geçen lafzı, yer ve zaman bildirmek amacıyla için kullanılan soru edatıdır.⁶³⁰

i-Takdir:

Örnek 1: ayet-i kerimede geçen⁶³¹ kelimesi cümlenin akışına uygun olarak cemi müennes olması gerekirdi. Ancak ayette amaç kadınların fiillerinden haber vermek olmayıp, genel olarak eylemi yapanlar kastedilmiştir. Bu durumda ayetin takdiri şöyle olur⁶³²:

Örnek 2: ayet-i kerimede⁶³³ Ferra'ya göre takdir vardır. Ayette Hz.Yakub'un evlatlarına vasiyeti, kavlı ile aynı anlamda olduğundan nida harfinden önce fiili takdir edilir.⁶³⁴

j- Hafz:

Örnek 1: ayetinde⁶³⁵ sıfat zikredilmiş ancak isim hafzedilmiştir. Bu durumda ayetin takdiri şöyle olur:⁶³⁶

Örnek 2: ayet-i kerimede⁶³⁷ hafz olup takdir şöyledir:⁶³⁸

⁶²³ Nahl, 16/35.

⁶²⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, VI/64

⁶²⁵ Saffat, 56/153.

⁶²⁶ Sa'lebî, *age*, V/240.

⁶²⁷ Al-i İmran, 3/86.

⁶²⁸ Sa'lebî, *age*, II/97.

⁶²⁹ Bakara, 2/223.

⁶³⁰ Sa'lebî, *age*, I/350.

⁶³¹ Yusuf, 12/29.

⁶³² Sa'lebî, , III/370.

⁶³³ Bakara, 2/132.

⁶³⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, I/197.

⁶³⁵ Kamer, 54/13.

⁶³⁶ Sa'lebî, *age*, VI/35.

⁶³⁷ Hud, 11/ 17.

Örnek 3: ayetinde⁶³⁹ zikredilen kelimesinden önce nida harfi hazfedilmiştir.⁶⁴⁰

k- Zâid harfler:

Örnek 1: ayet-i kerimede⁶⁴¹ geçen harf-i ceri zâid olup takdiri şöyledir.⁶⁴²

Örnek 2: ayet-i kerimede⁶⁴³ bulunan lafzı zâittir.⁶⁴⁴

Örnek 3: ayetinde⁶⁴⁵ geçen edatı, ayetinde⁶⁴⁶ olduğu gibi zaittir.⁶⁴⁷

Örnek 4: ayetindeki⁶⁴⁸ harf-i cerri, ayet-i kerimede⁶⁴⁹ olduğu gibi zaittir.⁶⁵⁰

l- İzmar:

Örnek 1: cümlesinden⁶⁵¹ önce ifadesi muzmerdir.⁶⁵²

Örnek 2: Ebu Hatîm'e göre ayette⁶⁵³ geçen lafzından önce, cümlesi gizlidir.⁶⁵⁴

Örnek 3: cümlesindeki⁶⁵⁵ fiilinden sonra, lafzı muzmerdir.⁶⁵⁶

Örnek 4: ayetindeki⁶⁵⁷ terkbinden önce emir fiili gizlidir.⁶⁵⁸

⁶³⁸ Sa'lebî, *age*, III/315.

⁶³⁹ Al-i İmran, 3/ 38.

⁶⁴⁰ Sa'lebî, *age*, II/51.

⁶⁴¹ Yusûf, 12/38.

⁶⁴² Sa'lebî, *age*, III/377.

⁶⁴³ Al-i İmran, 3/104.

⁶⁴⁴ Sa'lebî, *age*, II/125.

⁶⁴⁵ Nisa, 4/11.

⁶⁴⁶ Enfal, 8/12.

⁶⁴⁷ Sa'lebî, *age*, III/247.

⁶⁴⁸ Bakara, 2/195.

⁶⁴⁹ Mûminun, 23/20.

⁶⁵⁰ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, I/284.

⁶⁵¹ Bakara, 2/63.

⁶⁵² Sa'lebî, *age*, I/131.

⁶⁵³ Neml, 27/60.

⁶⁵⁴ Sa'lebî, *age*, IV/506.

⁶⁵⁵ Hud, 11/69.

⁶⁵⁶ Sa'lebî, *age*, III/331.

⁶⁵⁷ Yunus, 10/71.

⁶⁵⁸ Sa'lebî, *age*, III/294.

m- Zarf:

Örnek 1: ayetinde⁶⁵⁹ bulunan zaman zarfı olup mansûbtur.⁶⁶⁰

Örnek 2: ayetindeki⁶⁶¹ kelimesi zarftır.⁶⁶²

2- Kelimelerin îrabını beyan etmesi:**a-Lâfzen mûreb olanlar:****Merfû olanlar:**

Örnek 1: ayetinde⁶⁶³ geçen kelimesi iki cihette merfû olur:

Birincisi; ayetin başında geçen fiilinin naib-i faili olmak üzere merfudûr.

İkincisi; kelimesine⁶⁶⁴ haber olmak üzere merfûdur.

Örnek 2: ayet-i kerimedeki⁶⁶⁵ istifham edatı, mübteda olmak üzere merfûdur.⁶⁶⁶

Örnek 3: ayet-i kerimedeki⁶⁶⁷ kelimesi mûzmer bir mübtedanın haberi olup merfûdur. Takdiri ise şöyledir.⁶⁶⁸

Mansûb olanlar:

Örnek 1: terkihi⁶⁶⁹ Ebu İshak es-Sa'lebî'ye göre üç cihette mansûbtur:

Birincisi; harf-i cerrin düşmesiyle mansûbtur:

İkincisi; masdar olmak üzere mansûbtur.

Üçüncüsü; tahzir olmak üzere mansûbtur⁶⁷⁰:

⁶⁵⁹ Al-i İmran, 3/106

⁶⁶⁰ Sa'lebî, *age*, II/126.

⁶⁶¹ Bakara, 2/20.

⁶⁶² Sa'lebî, *age*, I/87.

⁶⁶³ Bakara, 2/180.

⁶⁶⁴ Sa'lebî, *age*, I/251.

⁶⁶⁵ Araf, 7/4.

⁶⁶⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan*, III/4.

⁶⁶⁷ Kehf, 18/29.

⁶⁶⁸ Sa'lebî, *age*, IV/116.

⁶⁶⁹ Mü'min, 40/85.

⁶⁷⁰ Sa'lebî, *age*, V/358.

Örnek 2: ayetindeki⁶⁷¹ ve kelimeleri iki cihetle mansûbtur:

Birincisi; hâl olmak üzere mansûbtur.

İkincisi; mukadder bir ‘ye haber olmak üzere mansûb olup takdiri ise şöyledir:⁶⁷²

Örnek 3: ayeti kerimedeki⁶⁷³ terkihi, ayette geçen fiiline masdar olmak üzere mansûbtur.⁶⁷⁴

Mecrûr olanlar:

Örnek 1: ayetinde⁶⁷⁵ geçen terkihi muzafu’n ileyh olduğundan dolayı mecrur olmuştur.⁶⁷⁶

Örnek 2: ayetindeki⁶⁷⁷ ism-i mevsulû bir önceki ayette geçen ism-i mevsûlüne atıf olmak üzere mecrûrdur.⁶⁷⁸

b- Mahallen müreb olanlar:

Mahallen merfû:

Örnek 1: ayetindeki⁶⁷⁹ ism-i işareti Ahfeş’e göre mübteda olup mahallen merfûdur.⁶⁸⁰

Örnek 2: cümlesi⁶⁸¹ mübteda olmak üzere mahallen merfudur.⁶⁸²

Örnek 3: ayetindeki⁶⁸³ harfi, ism-i işaretine atıf olup mahallen merfûdur.⁶⁸⁴

⁶⁷¹ Bakara, 2/282.

⁶⁷² Sa’lebî, *age*, I/478.

⁶⁷³ Bakara, 2/236.

⁶⁷⁴ Sa’lebî, *age*, I/374.

⁶⁷⁵ Ankebut, 29/25.

⁶⁷⁶ Sa’lebî, *age*, IV/15.

⁶⁷⁷ Al-i İmran, 2/153.

⁶⁷⁸ Sa’lebî, *age*, II/193.

⁶⁷⁹ Bakara, 2/176.

⁶⁸⁰ Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, I/243.

⁶⁸¹ Nisa, 4/33.

⁶⁸² Sa’lebî, *age*, II/278.

⁶⁸³ Enfal, 8/51.

⁶⁸⁴ Sa’lebî, *age*, III/151.

Mahallen mansûb:

Örnek ayetindeki⁶⁸⁵ kelimesi cem-i müennes olup mahallen mansûbtur.⁶⁸⁶

Mahallen mecrur:

Örnek 1: ayetindeki⁶⁸⁷ cümlesi aynı sûrenin birinci ayetinde geçen kelimesine tabi olarak mahallen mecrûrdur.⁶⁸⁸

Örnek 2: ayet-i kerimesindeki⁶⁸⁹ ism-i mevsulünün muhtemel üç îrab durumundan birisi de kendisinden iki ayet önce geçen cümlesine atıf olup mahallen mecrûrdur.⁶⁹⁰

Örnek 3: ayetindeki⁶⁹¹ ism-i tafdili Zeccac'a göre gayr-i munsarif olup mahallen mecrûrdur.⁶⁹²

Mahallen meczûm:

Örnek 1: fiili⁶⁹³ nehy olup te'kid nun'undan dolayı mahallen meczûmdur.⁶⁹⁴

Örnek 2: ayetinde⁶⁹⁵ geçen fiilin in îrabı hakkında nahivcilerin ileri sürdükleri fikirlerden birisi de bu fiilin 'nın tekrar edilmesiyle mahallen meczûm olmasıdır.⁶⁹⁶

Örnek 3: cümlesi⁶⁹⁷ Ferrâ'ya göre dua cümlesi olup mahallen meczûmdur.⁶⁹⁸

⁶⁸⁵ Bakara, 2/25.

⁶⁸⁶ Sa'lebî, *age*, I/92.

⁶⁸⁷ Enbiya, 21/3.

⁶⁸⁸ Sa'lebî, *age*, IV/232.

⁶⁸⁹ Zuhrûf, 43/18.

⁶⁹⁰ Sa'lebî, *age*, V/409.

⁶⁹¹ Bakara, 2/200.

⁶⁹² Sa'lebî, *age*, 1/306.

⁶⁹³ Yunus, 10/ 89.

⁶⁹⁴ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, III/298.

⁶⁹⁵ Bakara, 2/188.

⁶⁹⁶ Sa'lebî, *age*, I/277.

⁶⁹⁷ Yunus, 10/88.

⁶⁹⁸ Sa'lebî, *age*, III/298.

3- Ayette geçen bazı harf ve edatların fonksiyonlarına işaret etmesi:

- Örnek 1:** ayet-i kerime zikredilen⁶⁹⁹ harfi, mâ-ı masdâriyye olup⁷⁰⁰ cümleyi müfrede tevil eder⁷⁰¹:
- Örnek 2:** ayetindeki⁷⁰² inkâr ve nefy harfidir.⁷⁰³
- Örnek 3:** ayetindeki⁷⁰⁴ edatı ile aynı anlamda olup zaman için kullanılır.⁷⁰⁵
- Örnek 4:** ayetinde⁷⁰⁶ geçen lafzı yer ve durum bildiren bir soru edatıdır.⁷⁰⁷
- Örnek 5:** ayetindeki⁷⁰⁸ edatı anlamında kullanılmıştır.⁷⁰⁹
- Örnek 6:** ayet-i kerimesinde geçen⁷¹⁰ harf-i cerlerin her biri farklı manalar için kullanılmıştır:
Yağmur gökyüzünden yere doğru indiğinden dolayı birinci ibtida gaye için kullanılmıştır.
Ayette zikri geçen ikinci ise dolu, bulutların bir kısmını oluşturduğundan tab'id anlamında kullanılmıştır.
Üçüncü ise cinsi beyan etmek için kullanılmıştır. Çünkü dağ büyüklüğündeki bulutlar dolu ile aynı cinstendir.⁷¹¹
- Örnek 7:** ayetindeki⁷¹² lafzı te'kit amacıyla kullanılmıştır. Muhakkiklere göre bu harf maziye hale yaklaştıran bir harftir.⁷¹³
- Örnek 8:** ayetindeki⁷¹⁴ tertip ve terâhî için kullanılan bir edattır.⁷¹⁵

⁶⁹⁹ Bakara, 2/10.

⁷⁰⁰ Çörtü, Meral, *Arapça'da Cümle Kuruluşu ve tercüme Teknikleri*, İFAV Yay., İstanbul, 1995, s.33.

⁷⁰¹ Sa'lebî, *age*, I/78.

⁷⁰² Sebe, 34/46.

⁷⁰³ Sa'lebî, *age*, V/163.

⁷⁰⁴ Bakara, 2/13.

⁷⁰⁵ Sa'lebî, *age*, I/78.

⁷⁰⁶ Bakara, 2/223.

⁷⁰⁷ Sa'lebî, *age*, I/350.

⁷⁰⁸ Zuhruf, 43/52.

⁷⁰⁹ Sa'lebî, *age*, V/418.

⁷¹⁰ Nur, 24/43.

⁷¹¹ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, IV/391.

⁷¹² Müminun, 23/1.

⁷¹³ Sa'lebî, *age*, IV/315.

⁷¹⁴ Araf, 7/11.

⁷¹⁵ Sa'lebî, *age*, III/7.

- Örnek 9:** ayyette⁷¹⁶ geçen ibtida ve kasem için kullanılmıştır. Takdiri ise şöyledir⁷¹⁷:
- Örnek 10:** ayyetindeki⁷¹⁸ muzarî fiilini nasb eden bir edattır.⁷¹⁹
- Örnek 11:** ayyet-i kerimedeki⁷²⁰ istifhâm edatı Sa'lebi'ye göre⁷²¹ cümleye kınama ve azarlama anlamı katmıştır.⁷²²
- Örnek 12:** ayyette geçen⁷²³ istifham edatı olup cümleye taaccüp anlamı⁷²⁴ katmıştır.⁷²⁵
- Örnek 13:** ayyetinde⁷²⁶ geçen edatı ile aynı anlamda olup zaman edatıdır.⁷²⁷

IV- el-HURUFİ'L MUKATAA

Bazı sûrelerin başında bazen basit bazen de birkaç harfin birleşmesinden meydana gelen rumuzlara 'hurufu'l-mukatta'a' denir. Bu harfler 29 sûrede görülür. Bunların yirmi yedisi Mekki, ikisi ise Medeni'dir.⁷²⁸

Müfessirlerce müteşâbih addedilen mukatta'a harflerinin hangi manaya delalet ettiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁷²⁹

Sa'lebî, Bakara sûresini tefsir ederken müfessirlerin ve alimlerin mukatta'a harfleri ile ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir:

Alimlerin bazıları: " Hurufu'l- mukatta'a müteşâbihattan olup biz onları sadece tevil edebiliriz." demişlerdir.

⁷¹⁶ Tevbe, 9/108.

⁷¹⁷ Sa'lebî, *age*, III/248.

⁷¹⁸ Bakara, 2/214.

⁷¹⁹ Sa'lebî, *age*, I/325.

⁷²⁰ Bakara, 1/235.

⁷²¹ Sa'lebî, *age*, I/235.

⁷²² et-Taftazanî, Mes'ud b. Ömer, *Muhtasarü'l-meânî*, byy., trs., s.211.

⁷²³ Tevbe, 9/7.

⁷²⁴ et-Taftazanî, *age*, s.211.

⁷²⁵ Sa'lebî, *age*, III/169.

⁷²⁶ Araf, 7/187.

⁷²⁷ Sa'lebî, *age*, III/101.

⁷²⁸ Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşiyat, İstanbul, 1989, s.111; Cerrahoğlu, *age*, s. 135.

⁷²⁹ Salih, *age*, s. 241.

Hız. Ebu Bekir ise bu konuda şunu söylemiştir: “Her hakikatın bir sırrı vardır, Kur’an’ın sırrı da mukatta’a harfleridir.”

Alimlerin bazıları da bu harfleri tefsir cihetine gitmişlerdir. Örneğin: “ ve ile mukatta’a harfleri bir araya getirilince olur.” demişlerdir.

Bazı müfessirlere göre bu harfler, Allah (cc)’ın isimleridir.

Katâde’ye göre ise Kur’an’ın isimleridir.

Abdullah b. Amr : “ Bu harfler, Allah (cc)’ın yeminleridir.” demiştir

Abdullah b. Zeyd b. Elsem (ö:136/753)’e göre ise sûrelerin isimleridir.

Ahfeş bu konuda şunları söylemiştir: “ Allah (cc), faziletinden dolayı bu harflerle yemin emiştir. Çünkü bu harfler, farklı dillerle inen ilahi kitapların kaynağını oluşturmuştur. Bu harfler, Allah (cc)’ın isimlerine, yüce sıfatlarına temel teşkil etmişlerdir. Allah (cc), Kur’an-ı Kerim’in şüphesiz kendi kelâmı olduğunu vurgulamak amacıyla bu harflerle yemin etmiştir.”⁷³⁰

Sa’lebî, mukattaa harfleri ile başlayan her sûrenin girişinde, bu harfle ilgili farklı görüşleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Örneğin, Sa’lebî ‘ ,⁷³¹ harflerinden maksadı müfessirlerden naklen şöyle beyan etmiştir:

-Atâ b. Ebi Rebâh : “ Allah (cc), bu harflerle kendi zatını övmüştür.” görüşünü ileri sürmüştür.

-Katade ise Kur’an’ın isimleri olduğunu ifade etmiştir.

-Bazılarına göre ise birçok manayı kapsayan öz ve kısa ifadelerdir.

-Bazıları da bu harfleri “ Biz senin göğsünü açmadık mı?”⁷³² ayetiyle açıklamıştır.⁷³³

V- ŞİİRLE İSTİŞHÂD

A- Bir kelimenin anlamını şiirle delillendirmesi :

Örnek 1: “ Allah İbrahim’i dost edinmiştir.”⁷³⁴ ayet-i kerimede geçen kelimesinin manalarından birisi de ‘fakirlik’ olduğunu ifade eden Sa’lebî, bunu aşağıdaki şiirle delillendirmiştir.⁷³⁵

⁷³⁰ Sa’lebî, *age*, I/62.

⁷³¹ Araf, 5/1.

⁷³² İnşirah, 93/1.

⁷³³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, III/4.

(İhtiyaç sahibi bir fakir ona geldiğinde; “

Malım ne gaibtir ne de senden esirgenir.”der.)

Örnek 2:

“ Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.”⁷³⁶

Ayette geçen bir satır üzerine çıkmak ve yükselmek anlamında olduğunu belirten müfessir, delil cihetiyle Nabiğa'nın şu şiirini aktarmıştır:

(Şerefimiz ve davranışlarımızla semaya yükseldik. Ancak bunun da üzerine çıkmayı umuyoruz!)

B- Ayetin tevili ile ilgili olarak şiirleri delil getirmesi:

Örnek 1:

“ (O günde) tanıklık edene ve edilene andolsun ki”⁷³⁷ ayet-i kerimede geçen kelimesinin ‘mahlukat’, kelimesinin de ‘hak’ olduğunu zikreden Sa’lebî, bu tevilini aşağıdaki şiirlerle desteklemiştir.⁷³⁸

(Nasıl Allah’a isyan edilir! İnkârcı nasıl onu inkâr edebilir!)

(Her şeyde O'nun varlığına götüren bir delil vardır.)

Örnek 2:

“ O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır.”⁷³⁹

Müfessir, ayetin tefsiri ile ilgili olarak Katade ve Hasan el-Basrî'den şunları nakletmiştir: “ Allah’a inananlar salih amellerle inancını tezyin etmelidirler. Güzel ve ilgi çekici sözler söyleyip salih amel işlemeyen kişilerin sözlerini Cenab-ı Allah onlara iade eder. Şayet güzel sözlerle beraber salih amel işlerlerse, bunların sözleri salih ameller tarafından Allah’ın katına yükseltilir.” Sa’lebî, naklettiği bu görüşleri şu şiirlerle desteklemiştir:

(Bir kişi sözlerini davranışlarıyla tezyin etmezse onun tatlı sözlerine aldanma)

⁷³⁴ Nisa, 4/125.

⁷³⁵ Sa’lebî, *age*, II/365.

⁷³⁶ Zuhruf, 43/33.

⁷³⁷ Buruc, 85/13,

⁷³⁸ Sa’lebî, *age*, VI/417.

⁷³⁹ Fatır, 35/10.

(Sözlere ve davranışları denk olan kişiyle kardeşlik güzeldir.)

C- Kırâat farklılıklarını şiirle istihsad etmesi:

Örnek: ayetinde zikredilen⁷⁴⁰ lafzını, Hasan, Ebu Cafer şeklinde okumuşlardır. Müfessir, bu kırâat okuyuşuna aşağıdaki şiiri delil olarak getirmiştir.⁷⁴¹ (Kardeşleri kendilerinden cömert olan hangi insanlar fenaya gitmezler.)

VI- KISSALAR VE İSRAİLİYAT

İsrailiyât'ın, İslam kültürüne daha çok kıssalar vasıtasıyla gimesi ve ayrıca el-Keşf ve'l-beyan tefsirinde nakledilen kıssaların çoğu İsrailî nitelik taşımalarından dolayı farklı başlıklar altında mütalaa edilmesi gereken bu iki mevzuyu müstakil bir başlık altında irdelemeye çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim geçmiş milletlerin tarihi seyirlerinde karşılaştıkları olay ve durumları, insanların fikir dünyalarına katkı sağlamak, toplumsal problemlerinin tarihi köklerini göz önüne sererek mevcut problemleri aydınlatmak, geçmiş milletlerin düştükleri hatalardan toplumu muhafaza etmek ve insanoğlunu uyarmak amacıyla kıssalara geniş bir yer ayırmıştır. Yoksa gereksiz ayrıntılarla kişinin hayal dünyasını coşturmak, zihinleri boğmak ya da tarihi olayları kronolojik bir sırayla aktarmak değildir. Kur'an-ı Kerim insanlık tarihinde yaşanmış olayları temel öğretileri doğrultusunda kısa ve öz bir biçimde anlatmıştır.⁷⁴²

Kur'an-ı Kerim, geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin yanında bazı mümin ve kâfir kulların ibretli hadiseleri, münferit harika olayları da zikreder. Kur'an kıssalar diliyle hakka davet ve irşadın temel konularını, ahlaki prensipleri, terbiyevi unsurlardan önemlilerini canlı ve tecrübî bir üslupla muhataplara arz etmektedir. Mücerret mana ifade eden ayetlerle insanlığa tebliğ edilen prensip ve esaslar kıssalar üslubuyla umumun anlayacağı bir şekilde önemli ve çarpıcı olarak tebliğ edilmektedir.⁷⁴³

⁷⁴⁰ Al-i İmran, 3/146

⁷⁴¹ Sa'lebî, *el- Keşf ve'l-beyan*, II/164.

⁷⁴² Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Kitâbiyât, Ankara, 2006, s.22; Çiçek, Halil, *Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İstanbul, 1996, s.91.

⁷⁴³ Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir, 1994, s.71 ; Soysaldı, *Kur'an 'ı Anlama Metodolojisi*, s.303.

İsrailiyat'ın İslam kültürüne girişine sebep olan etkenler hakkında İbn-i Haldun (ö:786–1406), şu tespitlerde bulunmuştur. “Arapların ilim ve kitap ehli olmayışları nedeniyle bedevilik ve ümmilik onlara galebe çalmış. Varlıkların yaratılış sebepleri ve sırları, yaratılışın başlangıcı gibi öğrenmeyi arzuladıkları konular hakkında yaptıkları tek şey kitap ehline sormak ve onların cevaplarından yararlanmaktı. Bu kimseler ise ellerinde Tevrat bulunan Yahudiler ile onların dinine tabi olmuş Hıristiyanlardı. Ancak o dönemde bulunan Yahudiler de bedeviydiler. Bu konularda sıradan Ehl-i Kitabın bildiğinden başka bir şey bilmiyorlardı.”⁷⁴⁴

El-Keşf ve'l-beyan tefsirinde kıssalara oldukça geniş yer ayrılmıştır. Çoğunlukla Ehl-i Kitaptan Ubey b. Ka'b, Vehb b. Münebbih gibi sonradan Müslüman olan âlimlerin Tevrat ve İncil merkezli rivayetleri bu tefsirde oldukça geniş bir yer kaplamıştır.⁷⁴⁵

İsrailiyat'ın İslam kültürüne ve İslami kaynaklara karışmasının perde arkası ile ilgili olarak Said Nursi şu izahlarda bulunmaktadır: "Araplar cahilliye döneminde ümmi bir toplumdur. Ancak içlerinde hak tecelli edip hissiyatlarını uyandıran İslam dinini gördüklerinde bütün rağbet ve meyillerini dinin marifetine inhisar ettiler. Kâinatı Allah'ın varlığına delil olma cihetiyle müşahede ederlerdi. Yoksa kâinata fenni bir nazarla bakmıyorlardı. Araplar tamamen gelişip birçok kavmi bünyelerine kattıklarında o toplumların malumatları da müslüman olmaya başladı. Ka'b'ül- Ahbar ve Vehb b. Münebbih gibi sonradan Müslüman olan Ehl-i Kitab âlimlerin İslam diniyle daha da şeref kazanıp tekâmül etmeleri Müslümanlar tarafından takdirle karşılanıyordu. Dolayısıyla bunların sahip olduğu bilgiler dinin usul ve akidelerine aykırı olmadığından makbul görüldü. Bunların hikâye ve kıssalar da İslamiyet'in usulüne aykırı olmadığından hikâye gibi rivayet olunurken, ehemmiyetsizliğinden dolayı tenkitsiz dinleniliyordu. Fakat ne yazık ki sonra hak olarak kabul edildiler. Çok şüphelere sebebiyet verdiler."⁷⁴⁶

Şimdi de el-keşf ve'l-beyan tefsirinde mantık ve idrak sınırlarını zorlayan İsrailî kıssalarla ilgili birkaç örnek verelim:

Örnek 1:

“ Peygamberleri devamla şöyle dedi:

"Onun hükümdarlığının alameti, size içinde Rabbinizden bir sekine ile Musa ve Harun'un

⁷⁴⁴ İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, 2004, Ankara, 2/614.

⁷⁴⁵ Bilmen, age., II/407.

⁷⁴⁶ Nursi, said, *Muhakemat*, Envar Neşriyat, 1993, İstanbul, s.18.

*manevi mirasından bir bakiyyenin bulunduğu ve meleklerce taşınan bir sandığın gelmesidir. Eğer iman etmeye niyetli iseniz bunda, elbette sizin için delil vardır."*⁷⁴⁷

Sa'lebî, bu ayetin tefsiri sadedinde şunları nakletmektedir: " Tabut kıssası ve tabutun vasıfları müfessirler ve tarihçilere göre şöyledir: Allah (cc), Hz. Âdem'e bir tabut indirdi. Tabutun içinde evlatlarından peygamber olacakların resimleri vardı. Ayrıca bütün peygamberlerin sayısı kadar evler vardı. Kırmızı yakuttan olan en son Hz. Muhammed'in eviydi. Hz. Peygamber (sas) namaz kılıyordu. Sağında kendisine itaat eden orta yaşlarında bir kişi oturuyordu. Bu kişinin alnında ' ümmetinden ona tabi olacak ilk kişi' yazılıydı. Solunda Hz. Ömer durmaktaydı. Alnında ' kınayanın kınaması kendisini Allah yolunda alı koymayan çelik lider' yazılıydı. Arkasında Hz. Osman bulunuyordu. Onun alnında 'salih bir insan' yazılıydı. Ön tarafında da kılıcını çekip omuzunda tutan Hz. Ali oturmaktaydı. Alnında 'Allah katında zaferle desteklenmiş kardeşi ve amcasının oğludur.' yazılıydı. Etrafında da Alah'ın ve Resulünün dostu olan halifeler, ileri gelenler ve ahalisi oturuyordu."⁷⁴⁸

Örnek 2:

" Vakta

*ki o genç yiğitler mağaraya çekildiler. Şöyle niyaz ettiler: "Ulu Rabbimiz! Katından bir rahmet ver ve şu dâvamızda doğruluk ve muvaffakiyet ihsan eyle bize!"*⁷⁴⁹

Müellif, ayetin tefsiri sadedinde Ashab-ı Kehf ile ilgili Suddî, Vehb b. Münebbih ve başkalarından ilginç rivayetler aktarmıştır: " Ashab-ı Kehf'in isimleri şöyleydi: En büyükleri ve liderleri; Mekşelmisa. En genç, en güzelleri ve en dinçleri; Mekşisa. Diğerleri ise Mertuş, Nevaş, Levnevaş, Keydestatnus idiler. Köpekleri ise Kıtmir idi. Mağaraya girdiklerinde " ey hayat veren, bütün varlıkları gözeten ve hidayet veren bu gün helak olma günü mü?.."

Mağaraya geliş nedenleri hakkında ihtilaf vardır. Muhammed b. İshak b. Yesar; Hristiyanların içinde karışıklıkların meydana gelmesi, hataların çoğalması, kralların halkı putlara tapmaya ve onlar için kurban kesmeye zorlamaları nedeniyle Hz. İsa'nın bakiye-i dini üzerinde Allah'a ibadet eden ve tevhit üzerinde olan bir grup mağaraya sığınmak zorunda kalmışlardı. Bütün bu zulümleri yapıp putlara tapan ve putlara kurban kesmeye halkı zorlayan, kendisine muhalefet edenleri de katl eden Dikyanus isminde bir Rum melikiydi.

⁷⁴⁷ Bakara, 2/248.

⁷⁴⁸ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyan*, I/401.

⁷⁴⁹ Kehf, 18/10.

Bir köpeğin yanından geçerken köpek havlamaya başladı. Defalarca kovmalarına rağmen köpek geri döndü ve dile gelerek onlara ; “Benden korkmayın. Ben Allah’ın dostlarını severim. Siz uyuyun ben sizleri korurum.” dedi.

Ashab-ı Kehf’in kıssasını uzun bir şekilde nakleden Sa’lebî, kıssaya şu ilginç ayrıntılarla devam etmiştir: “ Söylendiğine göre, Hz. Peygamber (sas), Âshab-ı Kehf’in kendisine gösterilmesini Allah’tan niyazda bulunmuş. Allah (cc), Hz. Peygamber’in onları bu dünyada göremeyeceğini bildirmiş. Ancak ashabından dört kişiyi risaletini tebliğ etmeleri ve kendisine iman etmeleri için Ashab-ı Kehf’e göndermesini emretmiş. Hz. Peygamber (sas) Cebrail’e; “Nasıl göndereceğim” diye sorunca Cebrail; “Elbiseni yere yay. Bir tarafına Ebu Bekir’i, bir tarafına Ömer’i, diğer taraflarına ise Osman ve Ali’yi oturt. Sonra Süleyman’ın emrine verilen tatlı tatlı esen rüzgârı iste. Allah (cc), rüzgâra sana itaat etmesi için emredecektir.” Dedi. Hz. Peygamber de söyleneleri yapmış. Rüzgâr onları mağaranın kapısına kadar getirmiş. Kapının girişindeki taşı sökmüşler. Köpek hemen saldırmış. Ancak onları görünce başını sallayarak içeri girmeleri için işaret etmiş. Onlar da mağaraya girmişler ve, “ es-Selamu aleykum ve rahmetullahi ve berekatuh” demişler. Allah (cc), gençlere ruhlarını iade etmiş ve hepsi kalkıp ; “Ve aleykumu’s-selam ve rahmetullahi ve berekatuh” diyerek selama mukabelede bulunmuşlar. Ashab: “Muhammed b. Abdillah sizlere selam ediyor.” demişler. Onlar: “ Allah’ın Resulü Muhammed’e yer ve gök durdukça selam olsun. Sizlere de tebliğiniz için selam olsun” diyerek karşılık vermişler. Hz. Peygamber’in dinini kabul edip Müslüman olmuşlar. Sonra , “ Bizden Muhammed’e selam söyleyin” deyip, yattıkları yere uzanıp uykuya dalmışlar...”⁷⁵⁰

Örneğin 3: Hadis kriterlerine göre güvenilir olmayan, zayıf olan Suddî⁷⁵¹ kanalıyla Hz. Harun’un vefatı hakkında şöyle bir kısca aktarır:

Allah : “Musa’ya, ben Harun’un ruhunu kabz ettireceğim, Harun’u bir dağa getir.” diye vahyetti. Musa ve Harun dağa doğru gittiler. İçinde, sedirin üzerinde güzel kokulu yatak olan bir eve rast geldiler. Harun Musa’ya yatmak istediğini söyledi. Musa uyuması için Harun’a izin verdi. Harun; “ Bu evin sahibinin gelip bana kızmasından korkuyorum. İkimiz beraber uyuyalım.” dedi. İkisi beraber uyuduklarında vefat edeceğini anlayan Harun, Musa’ya “ Gözlerimi kapa” dedi. Harun vefat edince yattığı sedir semaya yükseldi. Musa,

⁷⁵⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyan*, IV/102–105.

⁷⁵¹ Bilmen, *age.*, II/407.

yanında Harun olmadığı halde kavmine döndü. Kavmi:“ Musa, İsrailoğulları Harun’u seviyor diye kıskandığı için onu öldürdü.” şeklinde söylentiler çıkardı. Musa, kardeşini öldürmediğini ısrarla söylemesine rağmen onları bir türlü inandıramadı. İsrailoğulları başına toplanınca iki rekât namaz kıldı ve Rabbine dua etti. Harun’un üzerinde bulunduğu sedir sema ve gök arasında birden görüldü. Bunun üzerine kavmi Musa’ya inandılar...

Musa Rabbine niyaz etti ve İsrailoğullarını Rabbine şikâyet etti. Allah(cc), Musa’ya İsrailoğullarını Harun’un kabrine götürmesini istedi. Harun kabrinden aniden çıktığı zaman Musa; “Ben mi seni öldürdüm ?” dedi. Harun; “Hayır’ deyince, Musa, kabrine dönmesini söyledi ve ardından kavmiyle birlikte oradan ayrıldılar.”⁷⁵²

⁷⁵² Sa’lebî, *el- Keşf ve’l-beyan*, II/ 433.

SONUÇ

Allame, hafizu'l-Kur'an, kurra gibi sıfatlarla tanınan Sa'lebi etkili bir vaiz Arap Dili ve Edebiyatında otorite bir âlimdir. El-Keşf ve'l-Beyan tefsirinin mukaddimesinde çocukluğundan yetişkinliğe kadarki dönemde âlimlerden farklı düşündüğünü ifade etmiştir. Dinin esası ve şer'i ilimlerin kaynağı olan tefsir ilmine büyük bir gayret ve azimle çalıştığını beyan eden müfessir, bunun neticesinde hak ile batıl, eski ile yeni, sünnet ile bid'at, şüphe ile delil arasındaki farklılıkları kavradığını kaydetmiştir.

Sa'lebi insanların tefsir ilmine rağbet ettiklerini, araştırmak konusunda ise gayretlerinin az olduğu, fitratlarının basit çalışmalardan hoşlanmadığını ve kendisinin de kapsamlı ve itimat edilecek bir tefsirden haberdar olmadığını bu nedenle insanların ihtiyaçlarına cevap verecek, onların hukukunu gözetecek, Allah(cc)'a yaklaştırmaya vesile olacak bir tefsir yazmak istediğini nakletmiştir. Bu amaçla el-Keşf ve'l-Beyan tefsirini yüze yakın kaynaktan istifade ederek yazdığını ifade etmiştir.

Hicri ilk dört asrın tefsir literatürünü ve tefsir faaliyetlerini tanıtması bakımından önemli bir yeri olan el-Keşf ve'l-Beyan tefsiri, kendisinden sonraki müfessirlerin müracaat kaynağı olmuştur. Et-Tefsirü'l-Kebir adlı tefsirin sahibi Fahreddin Razi bu tefsirden çeşitli nakillerde bulunmuştur. Me'alimu Tenzil adlı tefsirin sahibi Beğavi ise tefsirinin girişinde özellikle onun ismini vermiştir.

Ebu İshak Sa'lebî, rivayet metodunu esas alarak yazdığı el-Keşf ve'l-Beyan tefsirinde ayrıca Fıkıh, Nahiv, Sarf gibi dirayet metodu ile ilgili konular hakkında da bilgi vermiştir.

Sa'lebî ve tefsiri hakkında yapılan müsbet ve menfi sözleri genel bir değerlendirmeye tabi tutarsak şunları söyleyebiliriz: Müfessir, karakter olarak sağlam bir yapıya sahiptir. Çalışmalarında gayretli ve samimidir. İsrailiyat ve kıssalar konusunda yeterli titizliği göstermemekle beraber rivayetleri senedlere dayandırması kendisi lehinde olumlu bir durum sayılabilir. Müfessirin sadece zaaf noktalarını nazar-ı itibara alarak tefsir ilminin birçok inceliklerini eserinde alıp işlemesi gibi müsbet birçok yönünü görmezden gelmek insafla bağdaşır bir durum olmaz. Sadece tenkit ve eleştiri nazarıyla bakılırsa tefsir ilmiyle ilgili birçok faydalı konuyu okuyucuların nazarına seren bu büyük müfessir hakkıyla anlaşılmiş olmaz. Şairin; "Faydalı ve hoş olan şeyleri alın, ancak keder veren şeyleri terk edin" dediği gibi bizde faydalı yönlerini alıp hatalı noktaları da tadil yoluna gitmeliyiz.

BİBLİYOGRAFYA

ABDU'L-HAK, Sıbtu'l-Allâme,

— Tedricü'l-*edâni*, Daru'l-İhya-i Kutubi'l-Arabiye, Byy, Trs.

- AHMED B. HANBEL, Ebu Abdillâh eş-Şeybanî,
 -*Müsned*, Müessesetü'l-Kurtuba, Kahire, Trs.
- ATEŞ, Süleyman,
 -*İşari Tefsir Ekolü*, AÜİF Yay. , Ankara,1974.
- AYDEMİR, Abdullah,
 -*Tefsirde İsrailiyat*, DİB Yay., Ankara, Trs.
 -*Ebu Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yay., Ankara, 1993.
- AYDÜZ, Davut,
 -*Tefsir*, Işık Yay. , İzmir, 2004.
 -*Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yay., İzmir, 2000.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi,
 -*Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yay., İstanbul, Trs.
 -*Tabakatü'l-müfessirin*, Bilmen Yayınevi, İstanbul,1973.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b.İsmail,
 -*el-Câmiu's-sahîh*, Tah: Mustafa Dib Buğa, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1987.
- CERRAHOĞLU, İsmail,
 -*Tefsir Usulü*, TDV. Yay., Ankara,1995.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi,
 -*Hadis usulü*, MÜİFAV Yay., İstanbul, trs.
- ÇİÇEK, Halil,
 -*Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İstanbul, 1996.
- ÇÖRTÜ, Meral,
 -*Arapça'da Cümle Kuruluşu ve tercüme Teknikleri*, MÜİFAV Yay., İstanbul,1995.
- DEMİRCİ, Muhsin,
 -*Tefsir Usulü ve Tarihi*, MÜİFAV, İstanbul, 2001.
- EBİ ŞEYBE, Ebu Bekr Abdillâh b. Muhammed,
 -*el- Musannefi'l-ehadis ve'l-âsâr*, Mektebetü'r-Rüşd, Tah: Cemal Yusuf Hut, Riyad,
 Trs.
- ed-DAVUDÎ, Hafız Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed,
 -*Tabakat'ül-müfessirin*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 2002.
- el-BURDÎ, Sadullah,
 -*Hedâik'u-dekâik*, Mektebet'ü-Terakki, Şam, 1952.

el-KUNÛCÎ, Sadık b.Hasan,

-*Ebcedü'l-ûlum*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.

el-VAHİDÎ, Ali b. Ahmed,

-*Esbabu'n-nuzûl*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994

en-NİSABURÎ, Muhammed b. Abdillâh Ebu Abdillâh el-Hakim,

-*el-Müstedrek âles'sahiheyn*, Tah: Mustafa Abdu'l-Kadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İmiyye, Beyrut,1990.

ERDAL, Mesut,

-*Kur'an ve Sünnet'e Göre Şefâat İnancı*, Akademi yay., İzmir, 2006

et-TABERANÎ, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed,

-*Mu'cemu'l-evset*, Daru'l-Haremeyn, Kahire, 1986.

et-TAFTAZANÎ, Mes'ud b. Ömer,

-*Muhtasaru'l-meânî*, Byy., Trs.

et-TEMİMÎ, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hâtim,

-*Sahih*, Müeseset'ü-Risale, Tah: Şuayb Arnavut, Beyrut, 1993.

et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa Ebu İsa,

-*Camiu's-sahih sünen-i Tirmizi*, Tah: Ahmed Muhammed Şakir, Darû'l-İhyai Turasi'l-Arabî, , Beyrut, Trs.

ez-ZERKEŞÎ, İmam Bedreddin Muhammed b. Abdullah,

-*el-Burhan fi ulum'il- Kur'an*, Daru't-Turas, Kahire, Trs.

GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed,

-*el-Munkız'u mined'd-dalâl*, çev. Yayla Pakış, Umran Yay.İstanbul, 1998.

GÖLCÜK, Şerafeddin- TOPRAK, Süleyman,

-*Kelam*, Tekin Yay., İstanbul, 1998,

HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim,

-*Mültekâ'l-ebhûr*, Salah Bilici Yay., İstanbul, 1989,

İbn ABİDİN, Muhammed Emin,

-*Raddu'l-muhtar*, Kahraman yay., İstanbul, Trs.

İbn HALLİKÂN, el-Kadi Ahmed,

-*Vefeyatu'l-a'yan ve enbau enbai ehl-i zaman*, Beyrut,1978.

İbn HİBBAN, Muhammed b. Ahmed Ebu Hatim

-*Sahih*, Tah: Şuayb Arnavut, Medresetü'l-Risale, Beyrut,1993.

İbn KESİR, İmadu'd-din Ebu'l- Fida İsmail b. Ömer,

- el-Bidaye ve'n- nihaye*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994.
- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Kayahan Yay., İstanbul, 1992.
- İbn TEYMIYYE, Takıyüddin Ahmed b. Abdulhalim,
-*Mukaddime fi usuli't-tefsir*, Çev: Komisyon Tevhid Yay., İstanbul, 1996.
- İbn HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed,
-*Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Ankara ,2004.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, “*Arâisü'l-mecâlis*” Mad., TDV Yay., İstanbul, 1983.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, “*Sa'lebî*” Mad. , MEB. Yay., İstanbul, 1996.
- KANDEMİR, Yaşar,
-*Mevzû Hadisler*, DİB Yay., İstanbul, Trs.
- KARAMAN, Hayreddin,
-*İslam Hukuk Tarihi*, Nesil yay., İstanbul, 1989.
- KATİB ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halife,
-*Keşfu'z-zünûn*, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- KAYAPINAR, Durmuş Ali,
-*Tefsir Usulü ve Tarihi*, byy, Konya, 2001.
- KLAVUZ, A. Saim,
-*İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993.
- KOÇ, Mehmet Akif,
-*Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitâbiyât, Ankara, 2003.
- MALİK B. ENES, Ebu Abdillâh el-esbehî,
-*Muvattâ*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Tah: Muhammed Fuad Abdu'l-Baki, Beyrut, trs.
- MÜSLİM, İbnü'l-Haccac el-Kuşeyrî,
-*Sahih*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Tah: Muhammed Fuad Abdu'l-Baki, Beyrut, trs.
- NURSİ, Bediüzzaman Said,
-*Muhakemat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1993.
- ÖZTÜRK, Mustafa,
-*Kıssaların Dili*, Kitâbiyât, Ankara, 2006.
- SABUNÎ, Muhammed Ali,
-*Et-Tibyan fi ulumi'l-Kur'an*, Byy., Mısır, 1980.
- SA'LEBÎ, İbn İshak Ahmed b. Muhammed İbrahim,
-*Arâisü'l-mecâlis*, Matbaatü'l-Atıf, Mısır, Trs.

-*el-Keşf ve'l-beyan*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tah: Seyyid Kûsrevi Hasan, Beyrut, 2004.

SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed,

-*Mebûsât*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1989.

SOYSALDI, Mehmet,

-*Kur'an ve Tefsir*, Fecr Yay., Ankara, 2001.

- *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001.

SUBHÎ, Salih,

-*Muhasalu'l-varidin şerhi riyaz'u-salihin*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1977.

-*Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, Dersaadet Yay., İstanbul, Trs.

SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr,

-*Behçetü'l-merdiyye*, Mektebetü'l-Müfid, Byy, Trs.

-*el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, Daru ibn Kesir, Beyrut 2002.

ŞENGÜL, İdris,

-*Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir, 1994.

TURGUT, Ali,

-*Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul, 1991.

YILDIRIM, Suat,

-*Peygamberimiz'in Kur'an Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1983.

-*Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşiyat, İstanbul, 1989.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin,

-*el-İsrailiyat fi't-tefsir ve'l-hadis*, çev. Enbiya Yıldırım-Asiye yıldırım, Rağbet Yay., İstanbul, 2003.

-*et-Tefsir ve'l- müfessirün*, Dar'ul-Kutubi'l-Hadise, Beyrut, 1976.

ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b Ahmed Osman,

-*Siyer-i a'lami'n- nübela*, Beyrut, 1996.

ZERKANÎ, Muhammed Abdilazim,

-*Menahilu'l-irfan fi ulumi'l-Kur'an*, Dar'ul-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 2002.

